

బమ్మెర పోతనామాత్య ప్రణీతంబగు

1522

రుక్మిణీకల్యాణము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)
పండితపరిశోధితము.

RECEIVED

పబ్లిషర్స్:

వేంకట్రామ అండ్ కో.,

బెజవాడ - మద్రాసు.

932

1940

శేషము 0-6-0,

క్యాలిక్ 0-8-0.

వేంకట్రామ్ పవర్ ప్రెస్
పవరుపేట : : ఏలూరు,

30-8-40

ప్రీతిక .

పూర్వము మన పురాణములు, కావ్యములు, నిఘంటువులు మొదలగు గ్రంథములు మూలములతో మాత్రమే యుండుటచే వానిని బండితులు (చగవుకొనినవారు) మాత్రమే సర్వజనులకుఁ దెలియునట్లుచెప్పట, శిష్యులకు బోధించుట జరుగుచు వచ్చినది. అట్లు శిష్య పరంపరగా లోకమున వెల్లడియగుచుండెను. క్రమముగాఁ బండితులు తగ్గుచుండుటచేత, బుద్ధిమంతులును, జ్ఞాపకశక్తిగల శిష్యులు తక్కువ యగుచుండుటచేతను అర్థతాత్పర్యములతో గ్రంథములు వెలువడ వలసివచ్చెను. అట్టియొక ముద్రణాయంత్రములు, వర్తక సంఘములును, అన్యభాషాదేశములలో నుండుటచే నచ్చటి పండితులే వ్యాఖ్యానములు సేయుట తటస్థించినది. వారు ఉత్తరదేశముల యందలి యాంధ్రులు. వారు “పోఁఁడు, పిల్ల వాఁడు” అను శబ్దములను, పోఁఁడు = కలహింపఁడు అను నర్థముగా భ్రమపడుచుందురు. ఇప్పటి పాఠశాలలలోని యుపాధ్యాయులుకూడ “యోగ్యతను మీఁతె” అనగా యోగ్యతయం దతిశయించెననుటకు మాటు, యోగ్యతలోఁగూడఁ దమరేయని బాలకుల కర్థముచెప్పట తటస్థించుచున్నది. కాలము ననుసరించి యర్థముల వ్రాయవలసివచ్చినపుడు సర్వజనులభముగా నర్థములు వ్రాయవలయును. అర్థములను వ్రాయుచు వ్యాఖ్యాతలు = టిప్పణిమును వ్రాయువారు (అనగా అర్థమును వ్రాయువారనుట) మధ్యమధ్యను సందర్భానుసారముగా నర్థము చేసుకొందురని చూచుచున్, ఉండన్, జూచుచున్ = జూచుచును అనియు, “ఉండన్” ఉండెను అనియు వ్యతిరేకార్థములు వచ్చుచోట నర్థమువ్రాయుకుండ విడువరాదు. మందగమనంబున = తిన్ననినడకతో అనియు, మందగమనంబున ననుటకుఁ దిన్ననినడకతో నను దూరభావమును దెలుపు నర్థము వ్రాయుటకన్న మెల్లనగునడకతో నని వ్రాయుట మంచిదని నాతలంపు. మఱియు నందఱికి విశ్రుతముగా లోకమున

వాడుకలోనున్న పురాణపురుషులను గూర్చి బాలురకుఁ చెలుపు
తలంపున వ్రాయుటకన్న వాడుకలో లేనిగాధలు తెలియని పురాణ
పురుషుల చరిత్రములను విపులముచేసి తెలుపుట వ్యాఖ్యాతల పనియై
యున్నది. ఇంకను రూపభేదము, అర్థభేదముగల శబ్దములను బాలుర
కలవాటుపడునట్లు చూపుచుండవలెను. ఒక శబ్దముయొక్క యర్థమును
పిల్లవానికిఁ చెలుపునపుడు మఱియొకటి రెండు పర్యాయశబ్దము లా
శబ్దముతోపాటు బోధపడు చుండవలెను. ఎట్లనగా:-సాయకము =
బాణము (అమ్మ), కార్మకము = ధనుస్సు (విల్లు), అవి ఇట్లు
శబ్దార్థములు బోధపడుటకే మహాకవులు తమ గ్రంథములలో వాడిన
పేరును వాడక యలంకార రూపమున నొక్క యర్థముగల పర్యాయ
శబ్దములను వాడుచు వచ్చిరి.

ఈ విషయములన్నియు నాతలంపున నుత్తమములుగాఁ దోచి
నాశక్తివంచన లేక యీ రుక్మిణీ కల్యాణమునకు టీకాతాత్పర్యములను
వ్రాసియుంటిని. ఈ దారి సర్వజనసమ్మతము కాఁగలదనియే నా
తలంపు. గుణ గ్రహణ పారీణుల యాదరమునకుఁ బాత్రుఁడనగుదును.
గాకయని భగవంతుని ప్రార్థించుచుంటిని.

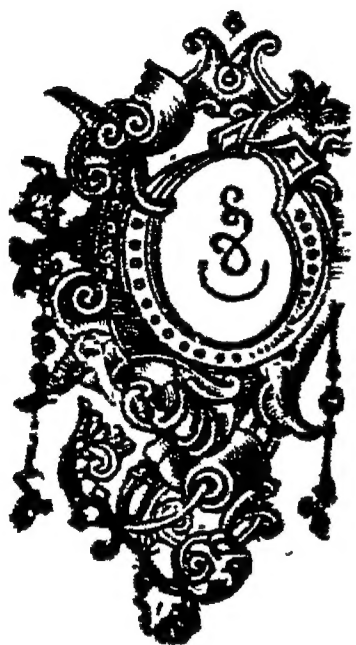
ఇట్లు సజ్జనవిధేయుఁడు
కొత్తపల్లి సుందరరామయ్య.

శ్రీ గోపాలకృష్ణ పరబ్రహ్మణేనమః.

రుక్మిణీ కల్యాణము.

టీకాతాత్పర్యసహితము.

కంఠచాపఖండన

పాకారిప్రముఖవినుతభండన విలస

త్కకుత్స్థవంశమండన

రాకేందుయశోవిశాలః రామనృపాలా. 1

టీ. శ్రీకంఠ=కంఠమున విషముగల యీశ్వరునియొక్క, చాప= ధనుస్సును (వింటిని), ఖండన=విఱుగఁగొట్టినవాఁడా! పాకారి=పాకుఁ డను పేరుగల రాక్షసునకు విరోధియైనయంద్రుఁడు, ప్రముఖ=మున్నగు వారిచే, వినుత = కొనియాడఁబడిన, భండన = సంగరము కలవాఁడా (యుద్ధముగలవాఁడాయనుట), విలసత్ = ఒప్పుచున్న, కకుత్స్థ = కకుత్స్థునియొక్క, వంశ=కులమునకు, మండన=అలంకారమైనవాఁడా! రాకా+ఇందు = రాకేందు = పున్నమచంద్రునిబోలు, యశః = కీర్తి చేత, విశాల = అతిశయమును గాంచినవాఁడా! రామనృపాలా = రాముఁడను పేరుగలరాజా!

తా. శివుని వింటిని ముక్కలుచేసినవాఁడును, ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతలచేఁ గొనియాడఁబడిన యుద్ధములుచేసినవాఁడును, కకుత్స్థ

కులంబునకు అలంకారమైన వాఁడును, ఎక్కువకీర్తి చే నొప్పువాఁడునగు శ్రీరామమూర్తి !

అవ. శ్రీరామమూర్తి నుద్దేశించి గ్రంథమును రచించిన పోతన్న చమత్కారముతోఁ గూడిన శుభమును గావించి, కథను వినవలయునని మొదలు పెట్టుచున్నాఁడు.

క. ఆ వనజగర్భ పంపున

రైవతుఁ డను రాజు దెచ్చి ♦ రామున కిచ్చెన్

రేవతి యనియెడు కన్యను

భూవర మును వింటికాదె ♦ బుద్ధిఁ దెలియన్. 2

టీ. భూవర=భూభర్తా! (రాజు), ఆ=ప్రసిద్ధుఁడైన, వనజగర్భ పంపునన్=బ్రహ్మయొక్క యాజ్ఞచే, రైవతుఁడు అనురాజు=రైవతుఁ డను పేరుగల యావర్తకదేశపురాజు, రేవతియనియెడు = రేవతి యను పేరునఁ బిలువఁబడు, కన్యను=చిన్నదానిని, తెచ్చి = తీసుకొనివచ్చి, రామునకున్=బలరామునకు, ఇచ్చెన్=ఒసఁగెను. (ఈవృత్తాంతమును) మును=మున్ను, బుద్ధిన్=మనస్సునందు, తెలియన్=విశదమగునట్లు, వింటికాదె=వినియుంటివికదా (అనఁగా నీవు వింటివనుట).

తా. బ్రహ్మదేవుని యాజ్ఞచే రైవతుఁడను రాజు తన కుమార్తె రేవతియను పేరుగల చిన్నదానిని తీసికొనివచ్చి బలరామునకుఁసంగి పెండ్లిచేసిన సమాచారమును మున్ను వింటివికదా! పరీక్షిన్మహారాజా!

అవ. శ్రీ శుకులవారు భాగవతగాథను పరీక్షిత్తునకుఁ జెప్పుచు బలరామకృష్ణుల దిగ్విజయము, జరాసంధుఁడు నైనయసమేతుఁడై వారిని జయింపం జని వారెక్కిన ప్రవర్షణపర్వతంబును దగులబెట్టుట, బలరామకృష్ణులు ఆ మంటనుండి తప్పించుకొని ద్వారకానగరమున కరుగుట మొదలయిన కథనుజెప్పి రుక్మిణీకల్యాణకథనుజెప్ప నుపక్రమించి తొత్తిఁటిగాధ ఎఱింగినదే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

వ. తదనంతరంబ.

3

టీ. తత్ + అనంతరంబ = తదనంతరంబ = అట్లు జరిగినతర్వాత,
తా. రేవతిని బలరాముఁడు పెండ్లియాడిన వెనుక.

మ. ఖగనాథుం డమరేంద్రుగెల్చి సుధమున్ ♦ గైకొన్నచందం
బునన్ | జగతీనాథులఁ జైద్యపక్షచరులన్ ♦ సాశ్వాదులం
గెల్చిభద్రగుండై చక్రివరించె భీష్మకసుతన్ ♦ రాజీవగం
ధిన్ రమా | భగవత్యంశభవన్ మహాగుణమణిన్ ♦ బాలా
మణిన్ రుక్మిణిన్.

4

టీ. భీష్మకసుతన్ = భీష్మరాజు కుమార్తెను, రాజీవగంధిన్ =
పద్మముల సువాసనవంటి శరీరపరిమళముగలదానిని, రమాభగవతీ =
శ్రీదేవియొక్క, అంశ = అంశముచే, భవన్ = జన్మించిన దానిని (అనఁగా
లక్ష్మీదేవి యవతారమైనదనుట), మహత్ = ఘనమైన, గుణమణిన్ =
మణులవంటి గుణములు గలిగినదానిని, బాలామణిన్ = బాలికలలో
రత్నమువంటి దానిని, రుక్మిణిన్ = రుక్మిణియను బాలికను, మున్ =
పూర్వము, ఖగనాథుండు = పక్కిఁజేఁడు ♦ (గరుత్మంతుఁడు), అమ
రేంద్రున్ = దేవేంద్రుని, గెల్చి = ఓడించి, సుధన్ = అమృతమును,

మహాగుణమణిన్, అనునట్లు “బాలామణిన్” అనఁగా రత్నము
వంటి బాలికను అని కొందఱు అర్థమును వ్రాసిరి. ఇక్కడ మణికి
శ్రేష్ఠార్థమే చెప్పవలయునుగాని రత్నమువంటిబాలికయని చెప్పట
సమంజసముకాదు. రత్నము, మణి, వతంసము = ఇవి శ్రేష్ఠవాచకములు.

♦ గరుత్మంతుఁడు తన తల్లియైన వినత దాసీత్వమును బాపుటకు ఇంద్రు
నోడించి యమృతముం గొని తెచ్చినట్లు భారతమునఁ జెప్పఁబడి
యున్నది.

ఇంద్రునిగెల్చి యమృతముఁదెచ్చిన గరుత్మంతునితో సాశ్వా
దులం గెల్చి రుక్మిణిఁదెచ్చిన శ్రీమహావిష్ణువును బోల్చుట యొకగొప్ప
లోనిదికాదు గాని, విష్ణుసంబంధమున గరుత్మంతుని యాధిక్యతఁ
బొగడఁదగినదియగును.

గైకొన్న = తీసికొనివచ్చిన, చందంబునన్ = విధముగా, చెద్య = చేదిదేశపు
రాజగు శిశుపాలుని, పక్ష = వైపున, చరులన్ = తిరుగుచుండువారిని,
సాశ్వాదులన్ = సాశ్వ + ఆదులన్ = సాశ్వండు మొదలైన, జగతి
నాథులన్ = పుడమి తేండ్రను (రాజులను), గెల్చి = జయించి, చక్రి = శ్రీ
కృష్ణుండు, భద్రగుండె = మంగళమును గాంచినవాడై, వరించెన్ = కోరెను.

తా. పూర్వము గరుత్మంతుండు దేవేంద్రు నోడించి యమృత
మునుగొన్న చందమున శిశుపాలుని యిష్టులగు రాజులం జయించి
కుండిన పురాధీశ్వరుండగు భీష్మకుని కుమార్తెయగు రుక్మిణిని
శ్రీకృష్ణుండు వరించెను.

వ. అనిన రాజుల్లనియె మున్ను రాక్షసవివాహంబున
స్వయంవరంబునకు వచ్చిన హరి రుక్మిణింగొనిపోయెనని
పలికితివి. కృష్ణుం డొక్కరుం డెవ్విధంబున సాశ్వాదుల
జయించి తనపురంబునకు జనియె నదియునుంగాక. 5

టీ. అనినన్ = ఇట్లుశుకుండు చెప్పఁగా, రాజు = పరీక్షిన్మహారాజు,
ఇట్లు అనియెన్ = ఈప్రకారము చెప్పెను, మున్ను = వెనుక, స్వయం
వరంబునకున్ = కన్యక తనకుఁదాను వరునిగోరుకొను పెండ్లికి, వచ్చిన =
వీతెంచిన, హరి = కృష్ణుండు, రాక్షసవివాహంబునన్ = బలిమిని బాలిక
నెత్తుకొనిపోయి పెండ్లియాడుటకు, రుక్మిణిన్ = రుక్మిణీదేవిని, కొని
పోయెన్ + అని = కొనిపోయెనని (తీసికొనివెళ్ళెనని), పలికితివి =
చెప్పితివి, కృష్ణుండు, ఒక్కరుండు = సహాయములేనివాడై, ఎవ్విధంబు
నన్ = ఎట్లు, సాశ్వాదులన్ = సాశ్వ + ఆదులన్ = సాశ్వండుమున్ను గాగల
వారిని, జయించి = ఓడించి, తనపురంబునకున్ = తనయొక్క పట్టణము
నకు (ద్వారకకు), చనియెన్ = వెళ్ళెను, అదియునుంగాక = ఇంత
మాత్రమే కాక (ఇంకనుముందు కొంతకలదనిభావము.)

శా. కల్యాణాత్మకమైన విష్ణుకథలాఁకర్ణించుచున్ ముక్తుడౌ
కల్యుండెవ్వఁడుతృప్తుడౌనవివినంఁగఁగ్రొత్తలాచుండు

సా, కల్యం బేర్పడ భూసురోత్తమ యెఱుం ♦ గంబల్క వే
రుక్మిణీ, కల్యాణంబు వినంగ నాకుమదిలో ♦ గౌతూహ
లం బయ్యెడిన్.

6

టీ. భూసురోత్తమ (భూసుర + ఉత్తమ) = మంచి బ్రాహ్మ
ణుడగు శుకుడా! రుక్మిణీకల్యాణంబు = రుక్మిణి విహవాచరిత్రము,
వినంగన్ = వినుటకు, నాకున్ = నాకు, మదిలోన్ = మనస్సు
నందు, గౌతూహలంబు = ఇచ్చ, అయ్యెడిన్ = కలుగుచున్నది. (కౌవున)
కల్యాణ + ఆత్మకమైన = మంగళరూపముగల, విష్ణుకథలు = విష్ణువు
యొక్క గాథలు, ఆకర్ణించుచున్ = ఆలించుచు, ముక్తుడు + ఔ +
కల్యండు = ముక్తినిగాంచు పుణ్యాత్ముడు, తృప్తుడు = తనివి నొందిన
వాడు, ఎవ్వడు + ఔన్ = ఎవ్వడును గాడు, అవి = ఆకథలు, వినం
గాన్ = వినుటకు, క్రొత్తలు = నూతనమైనవి, అవుచున్ = అగుచు,
ఉండున్ = ఉండును, సాకల్యంబు = సర్వమును, వీర్పడన్ = విశదమగు
నట్లు, ఎఱుంగన్ = తెలియురీతి, పల్కవే = పల్కుమా.

తా. శుకుడా! విష్ణుకథలు విని తృప్తి నొందువారుండరు గావున
నాకును మరల విన వేడుక యగుచున్నది. కౌవున రుక్మిణీకల్యాణ
కథను జెప్పుము.

క. భూషణములు సెవులకు బుధ

తోషణము లనేక జన్మ ♦ దురి తౌఘ విని

శ్లోషణములు మంగళతర

ఘోషణములు గరుడగమను ♦ గుణభాషణముల్.7

టీ. గరుడగమను = గరుత్మంతుడు వాహనముగాగల విష్ణు
మూర్తియొక్క, గుణభాషణముల్ = గుణములను వచించుటలు, చెవు
లకు = కర్ణములకు, భూషణములు = అలంకారములు, బుధ = విద్వాం

“ముక్తుడౌకల్యండు” అనుటకు “ముక్తివైకల్యండు” అని
పారాంతరము కలదు. వికంతత్వమును విడిచినవాడని యర్థము.

సులను, తోషణములు = ఆనందము నిచ్చునవి, అనేక = వివిధములగు, జన్మ = జన్మములయందలి, దురితౌఘ (దురిత + ఓఘ) = పాపసముదాయములను, వినిశోషణములు = మిగుల శుష్కింపఁజేయునవి (నాశనము జేయునవి), మంగళతర = శుభాధిక్యతను, హోషణములు = చాటునవి.

తా. విష్ణుకథలు చెవులకు అలంకారమైనవియు, విద్వాంసుల నానందింపఁజేయునవియు, పాపములం బారదోలునవియునై ఒప్పుచున్నవి.

వ. అని రాజదీగిన శుకుండిట్లనియె.

8.

టీ. అని = ఇట్లు, రాజు = పరీక్షిత్తు, అడిగిన = అడుగఁగా, శుకుండు = శుకమహర్షి, ఇట్లనియె (ఇట్లు + అనియె) = ఇట్లుగాఁబలికెను.

చ. వినుమువిదర్భదేశమున † వీరుఁడు కుండినభర్త భీష్మకుం
డనునొక దొడ్డరాజు గల † డాతని కేవురుపుత్రులగ్రజుం
*డనఘుఁడు రుక్మినాఁబరగు † నందఱకుంగడగొట్టుచెల్లెలై
మనుజువరేణ్య! పుట్టెనొక † మానినిరుక్మిణినాఁబసిద్ధయై. 9

టీ. మనుజువరేణ్య = మానవోత్తముఁడవగు పరీక్షిన్మహారాజా !
వినుము = ఆలకించుము, విదర్భదేశమునన్, వీరుఁడు = బలముకలవాఁడు,
కుండినభర్త = కుండిన పట్టణమునకు ఏలికగు, భీష్మకుండు, అనన్ = అను
నట్టి, ఒక దొడ్డరాజు = ఒక మహారాజు, కలడు = ఉన్నాఁడు, డాతని
కిన్ = ఆరాజునకు, ఏవురు = ఐదుగురు, పుత్రులు = సుతులు, (ఉండి)

* కృష్ణద్వేషియైన రుక్మిణి అనఘుఁడని పిలుచుట కడువిపరీతమని యు కృష్ణసంబంధముచేఁ బవిత్రుఁడనవచ్చుననియుఁ గొందరభిప్రాయ పడుచున్నారు, “అనఘుఁడు రుక్మినాఁబరగు” ననుటకన్న “అనయుఁడు రుక్మినాఁబరగు” ననుట సమంజసమనియు నిదియే కవిహృదయమనియు “యు” అనుటకు “ఘు” అని పడుట లేఖక ప్రమాదమనియు నాయభిప్రాయము. మఱియు నీకవియే, 19 వ పద్యమున నీరుక్మికి “దుస్సంధుఁడు” అను విశేషణమును వాడియున్నాఁడు. దుస్సంధుఁడనఁగాఁ జెడుప్రతిజ్ఞ కలవాఁడని యర్థము. కావున అనయుఁడనియే కవిసమ్మతము.

అగ్రజుండు = పెద్దవాఁడు, అనఘుండు = పాపములేనివాఁడు రుక్మినాన్ = రుక్మిణుని పేరుతో, పరగున్ = ఒప్పును (అనఁగా గలఁజనిభావము), అందఱకున్ = ఆ యయిదుగురు సోదరులకును, కడగొట్టుచెల్లెలు = చివరితోఁబుట్టువు, వి = అయి; ఒకమానిని = ఒక చిన్నది, రుక్మిణినాన్ = రుక్మిణి యను నామమున, సుప్రసిద్ధయై = ప్రసిద్ధురాలై, పుట్టెన్ = జన్మించెను.

తా. కుండిన నగరాధీశ్వరుండగుభీష్మకునికి నయిదుగురుకుమారులును, అంతఃకీఁ జిన్నదగు రుక్మిణియను నొక కుమార్తెయుఁబుట్టిరి.

క. బాలేందు రేఖ దోచిన

లాలిత యగు నపరదిక్కు. † లాగున ధరణీ

పాలునిగేహము మెఱసెను

బాలిక జన్మించి యెదుగ † భాసురమగుచున్. 10

టీ. బాలిక = రుక్మిణియనుచిన్నది, జన్మించి = జననమంది, ఎదుగన్ = వృద్ధిపొందుచుండఁగా, ధరణీపాలుని = ధాత్రీపాలకుఁడయిన భీష్మకుని, గేహము = గృహము, బాలేందురేఖ (బాల + ఇందు రేఖ) = బాలచంద్రకళ, దోచిన = చూపఱ్ఱఁగా, లాలితయగు (లాలిత + అగు) = పొగడఁదగినదైన, అపరదిక్కులాగునన్ = పశ్చిమదిశఁబోలె, భాసురము = ప్రకాశముకలది, అగుచున్ = అగుచు, మెఱసెన్ = తేజరిల్లెను.

తా. రుక్మిణి జన్మించి వృద్ధిబొందుచుండ, భీష్మకరాజుగృహము బాలచంద్రునితోఁ గూడిన పడమటివైపువలెఁ దేజరిల్లెను. (ఉపమాలంకారము.)

వ. మఱియు దిన దిన ప్రవర్ధమానయై.

11

టీ. మఱియు = ఇంకను, దిన దిన = ప్రతిదినమును, ప్రవర్ధమానయై. (ప్రవర్ధమాన + వి) = పెరుగుచున్నదై.

నీ. పేర్వేర బొమ్మల † పెండ్లిండ్లు సేయుచు
నబలలతోడ వి † య్యంబులందు

గుజ్జనగూళ్ళను ♦ గొమరొప్ప వండించి

చెలులకుఁ బెట్టించుఁ ♦ జెలువు మెఱయ

రమణీయమందిరా ♦ రామ దేశంబుల

బువ్వుఁదీఁగెలకును ♦ బ్రోదిసేయు

సదమలమణిమయ ♦ సాధభాగంబుల

లీలతో భర్మచో ♦ లికల నూఁగు

తే. గీ. బాలికలతోడఁ జెలరేగి ♦ బంతులాడు

శారికాకీరపంక్తికిఁ ♦ జదువు సెప్పు

బర్హిసంఘములకు మురి ♦ పములు గఱపు

మద మరాళంబులకుఁ జూపు ♦ మందగతులు. 12

టీ. పేర్వేరన్ = వేలు వేలు నామములతో, బొమ్మల పెండ్లిండ్లు = బొమ్మలను పెట్టుకొని చేయు వివాహములు, సేయుచున్ = ఒనరించుచు, అబలలతోడన్ = బాలికలగు స్త్రీలతో, వియ్యంబులు = పెండ్లిసంబంధములు, అందున్ = పొందును (ఆడుపెండ్లివారు మీరనియు, మగ పెండ్లివారము మేమనియు నను సంబంధములు). గుజ్జనగూళ్ళను = ఆటలుగా వండుకొనునోగిరములను (అన్నములను) కొమరొప్పన్, కొమరు + ఒప్పున్ = అందగించునట్లు, వండించి = పచనము చేయించి, చెలులకున్ = తోడి పిల్లలకు, చెలువు = ఒప్పదము, మెఱయన్ = ప్రకాశించురీతిని, పెట్టించున్ = తినుటకై యిప్పించును, రమణీయ = మనోహరములగు, మందిర =

“ప్రోదిసేయు” అనుటకు “ప్రోదిపెట్టు” అను పాఠాంతరము కలదు. ఈ రెంటిలో ప్రోదిపెట్టు అని యుండుటయే సరసమనియు నదియే కవి సమ్మతమనియు నాతలంపు. ప్రోది = నీరుపాటు పిల్లకాలువ, బొమ్మల పెండ్లిండ్లుచేయుట, గుజ్జనగూళ్ళను వండుట, పువ్వుతీ గెలకు కాలువలు సేయుట, ఉయ్యెలలూగుట బాలికలక్షణములు.

గృహములయొక్క, ఆరామ=ఉద్యానవనములయొక్క, దేశంబులన్ = స్థలములయందు, పుష్పదీగైలకును=పుష్పలతలకును, ప్రోది=సంరక్షణమును, చేయున్=ఒనరించును, సత్=ప్రసిద్ధములును, ఆమల = నిర్భలములగు, మణిమయ=రత్నములతోఁ గూడిన, సాధ = ఉప్పరిగలయొక్క (మేడలయొక్క), భాగంబులన్=స్థలములయందు, లీలతోన్=విలాసముతో, భర్మ = బంగారపు, డొలికలన్ = ఉద్యోలలయందు, ఊగున్=తూగును, బాలికలతోడన్ = చెలికత్తెలతో, చెలరేగి = ఆతిశయించి (ఎక్కువగా), బంతులు=కందుకములు, ఆడున్=క్రీడించును (చెండ్లనాడుననుట), శారికా=గోరువంకలయొక్కయు, కీర=జిలుకలయొక్కయు, పంక్తికిన్=సమూహమునకు, చదువుచెప్పన్=మాటలు, పాటలు, పద్యములు మొదలైనవి నేర్పును, బృహస్పతిసంఘములకున్ = నెమిళ్ళసమూహమునకు, మురిపములు = ఒయ్యారములు, కఱపున్ = నేర్పును, మద=మత్తిలిన, మరాళంబులకున్ = అంచలకు, మందగతులు= నెమ్మది నడకలు, చూపున్=అగపఱచును.

తా. బొమ్మల పెండ్లిండ్లు నేయుచు, గుజ్జనగూళ్ళను వండించుచు. మేడలలో నిండ్లలో నుద్యానవనంబుల విలాసంబుగ విహరించుచు, బంతులాడుచు, గోరువంకలకు, జిలుకలకు మాటలు, నెమిళ్ళకాటలు, హంసలకు నడకలయందలి నీటులుం జెప్పుచు రుక్మిణి యొప్పుచుండును.

వ. అంత.

13.

టీ. ఇట్లుండగా. *

నీ, దేవకీసుతుకోర్కి ♦ తీగెలు వీడంగ

వెలఁదికి మైదీగె ♦ వీడఁనొడఁగె

గమలనాభుని చిత్త ♦ కమలంబు వికసింపఁ

గాంతి నింతికి మూఖ ♦ కమల మొప్పె

మధువిరోధికి లోన ♦ మదనాన్ని బొడసూపఁ

బొలఁతికిఁ జనుదోయి ♦ పొడవు సూపె.

శౌరికి ధైర్యంబు ♦ సన్నమై డాయంగ

జలజాక్షి మధ్యంబు ♦ సన్నమయ్యె

ఆ. వె. హరికిఁ బ్రేమబంధ ♦ మధికంబుగాఁ గేశ

బంధ మధిక మగుచు ♦ బాల కమరె

బద్మనయనువలనఁ ♦ బ్రమదంబు నిండార

నెలఁత యశావనమున ♦ నిండియుండె.

14

టీ. దేవకీసుతు = దేవకి కుమారుడైన కృష్ణునియొక్క, కోర్కి = కోరికలనెడు, తీరగెలు = లతలు, వీడంగన్ = విప్పారఁగా, వెలఁదికిన్ = రుక్మిణీయను చిన్నదానికి, మైతీరె = లతవంటి దేహము, వీడఁదొడఁగెన్ = పెంపొందసాఁగెను, కమలనాభుని = శ్రీకృష్ణునియొక్క, చిత్త కమలంబు = హృదయపద్మము, వికసింపన్ = విడుచుచుండఁగా, (విప్పారుచుండ), కాంతిన్ = వెలుఁగుచేత, ఇంతికిన్ = రుక్మిణీయను బాలికకు, ముఖకమలము = ముఖపద్మము, ఒప్పెన్ = విలసిల్లెను, మధు విరోధికిన్ = మధువను పేరుగల దైత్యునకు విరోధియైన కృష్ణునికి, లోనన్ = మనస్సునందు, మదనాగ్ని (మదన + అగ్ని) = మన్మథపరితాపము, పొడచూపన్ = కాన్పించుచుండఁగా, పాలఁతికి = రుక్మిణీసుందరికి, చనుదోయి = స్తనద్వయము, పొడచూపెన్ = అగపడెను, శౌరికిన్ = కృష్ణునకు, ధైర్యంబు = ధీరత్వము (గట్టితనము), సన్నమై (సన్నము + వి) = స్వల్పమై, డాయంగన్ = దగ్గఱకొఁగా (చేరువకొఁగా), జలజాక్షి (జలజ + అక్షి) = పద్మములవంటి నేత్రములు గల రుక్మిణీయొక్క, మధ్యంబు = నడుము, సన్నమయ్యెను (సన్నము + అయ్యెన్) సన్నగిలెను, హరికిన్ = శ్రీకృష్ణునికి, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, బంధంబు = కట్టుపాటు, అధికంబుగాన్ = విస్తారమగుచుండఁగా, బాలకు = రుక్మిణీయను చిన్నదానికి, కేశబంధంబు = శిరోజముల ముడి (కొప్పు), అధికము = విస్తారము, అగుచున్ = అగుచు, అమరెన్ = ఒప్పెను, పద్మనయనువలనన్ = కమలలో చనుడగు శ్రీకృష్ణునియందు, ప్రమదంబు = ఆనందము, నిండారన్ = ఎక్కువకొఁగా, నెలఁత =

రుక్మిణి, యావనమునన్ = తగినవయస్సుచేత, నిండి ఉండెన్ = పూర్ణమై యుండెను.

తా. కృష్ణునికోరికతోపాటు రుక్మిణిదేహము వృద్ధి నొందెను. కృష్ణుని సంతోషముతోపాటు రుక్మిణి ముఖవికాస మతిశయించెను. కృష్ణుని యనురాగముతోపాటు రుక్మిణి చనుదోయి స్ఫుటమయ్యెను. కృష్ణునిదైర్యముతోపాటు రుక్మిణి నడుము స్వల్పమయ్యెను. కృష్ణుని ప్రేమవృద్ధిపడినట్లు రుక్మిణి తలవెండ్రుకలు పెద్దముడిగా నయ్యెను. కృష్ణుని సంతోషముతోపాటు రుక్మిణి యావనము వృద్ధిబొందెను. (అతిశయోక్త్యలంకారము).

వ. ఇట్లు రుక్మి, రుక్మధర, రుక్మబాహు, రుక్మకేశ, రుక్మనేత్రులను నేవురకుం జెలియలైన రుక్మిణిదేవి తన యెల ప్రాయంబున.

15

. టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా రుక్మి, రుక్మధర, రుక్మబాహు, రుక్మకేశ, రుక్మనేత్రులు, అను నేవురకున్ (అను + ఏవురకున్) = అను నామములుగల యైదుగురికి, జెలియలు = తోచుట్టువు, అయిన = అయినట్టి, రుక్మిణి, తన = తనయొక్క, ఎలప్రాయంబునన్ = జవ్వనమునందు.

క. తనతండ్రి గేహమునకుం

జనుదెంచుచు నున్న యతిథి † జనులవలనఁ గృ

ష్ణుని రూప బల గుణాదులు

విని కృష్ణుఁడు తనకుఁ దగిన † విభుఁడని తలచెన్. 16

టీ. తనతండ్రి = తనతండ్రిగారియొక్క, గేహమునకున్ = నివాసమునకు (ఇంటికి), చనుదెంచుచున్న = ఏతెంచుచున్న, అతిథి జనులవలనన్ = అభ్యాగతులగు మనుజులవలన, కృష్ణుని = కృష్ణునియొక్క, రూప = సౌందర్యము, బల = శౌర్యము, గుణ = గుణము, అదులు = మున్నగువానిని, విని = ఆలకించి, కృష్ణుఁడు, తనకు, తగిన = తగినట్టి (ఒప్పునట్టి), విభుఁడుఅని = భర్తయని, తలచెన్ = ఆలోచించెను. (రుక్మిణి యని భావము.)

తా. తనతండ్రిగారి యింటికిఁ బ్రతిదినమును వచ్చుచున్న ఆతిథిలవలన శ్రీకృష్ణుని చలపరాక్రమాదుల విని రుక్మిణి యాతఁడు తనకుఁ దగిన మిగఁజెని ధావించెను.

క. ఆ లలన రూపు బుద్ధియు

శీలము లక్షణము గుణముఁ ♦ జింతించి తగన్

బాలారత్నముఁ దన కి

ల్లాలుగఁ జేకొందు ననుచు ♦ హరియుం దలఁచెన్ .17

టీ. హరియున్ = కృష్ణుండును, ఆలలన = ఆ రుక్మిణియొక్క, రూపున్ = విలాససంపదయు, బుద్ధియు, శీలమున్ = మంచి స్వభావమును, లక్షణమును = మంచి చిహ్నమును, గుణమున్ = మంచి గుణమును, తగన్ = తగునట్లు, చింతించి = ఆలోచించి, బాలారత్నము = బాలికలలో రత్నమువంటి రుక్మిణిని, తనకు = కృష్ణుఁడయిన తనకు, ఇల్లాలుగన్ = భార్యగా, చేకొందున్ = పరిగ్రహింతును (పెండ్లియాడుదును), అనుచు = అని, తలఁచెన్ = ఊహించెను.

తా. రుక్మిణి సౌందర్యమును గుణమును విని శ్రీకృష్ణుం డామెను పెండ్లి చేసికొన నాలోచించెను.

వ. అంత

18

టీ. తరువాత

ఉ. బంధువులెల్లఁ గృష్ణునకు ♦ బాలిక నిచ్చెదమంచు శేముషీ
సింధువులై విచారములు ♦ సేయఁగ వారల నడ్డపెట్టి దు
స్సంధుఁడు రుక్మి కృష్ణునెడఁ ♦ జాల విరోధముఁ జేసిమత్త పు
ష్పంధయ వేణినిత్తు*శిశు ♦ పాలునకంచుఁదలంచెనంధుడై .

టీ. దుస్సంధుఁడు = చెడుప్రతిజ్ఞ కలిగిన, రుక్మి = రుక్మియను పేరు గల పెద్దవాఁడు, బంధువులు = తన చుట్టములు, ఎల్లన్ = అందఱును, బాలికన్ = రుక్మిణీబాలికను, కృష్ణునకున్, ఇచ్చెదము = ఇచ్చి వివాహము

సేయుదుము, అంచు, శేమషీ=బుద్ధికి, సింధువై=సముద్రుడై (మంచి బుద్ధిగలవాడై), విచారములు=ఆలోచనలు, చేయఁగన్=ఒనరింపఁగా, వారలన్=ఆ చుట్టములను, అడ్డపెట్టి = అడ్డముతగిలి, కృష్ణునెడన్ = శ్రీకృష్ణుని సంబంధమున, చాలవిరోధము = ఎక్కువవైరమును, చేసి, మత్త=మదించిన, పుష్పంధయ = తుమ్మెదలంబోలిన, వేణిన్=నల్లనగు జడగల రుక్మిణిని, శిశుపాలునకు=శిశుపాలుఁడను చేదిదేశపు రాజునకు, ఇత్తున్ = నాచెల్లెలి నొసంగెదను, అంచు=అనుచు, అంధుడై=గుడ్డి వాడై (అనగాఁ గన్నుగానని మదాంధతచే ననుట), తలఁచెన్ = తలంచెను.

తా. రుక్మిణిని కృష్ణున కీయవలెనని బంధువులెల్లరుఁ దలంచు చుండ దుర్మార్గుఁడగు రుక్మి శిశుపాలున కీయనుద్దేశించెను.

ఉ. అన్నతలంపుఁ దానెఱిగి ♦ యన్నవనీరజగంధిలోన నా
పన్నతనొందియాప్తుఁడగు ♦ బ్రాహ్మణునొక్కనిజీరిగర్వసం

♦ శిశుపాలుఁడు = చేదిదేశపురాజు; దమఘోషునకు, వసుదేవుని చెలియ లయిన శుత్రశ్రవసువల్లఁ బుట్టిన కొడుకు, వీడు చతుర్భుజ లలాట నేత్రములతోఁ బుట్టినతోడనే రాసభస్వరముతో నేడ్చు చుండఁగాఁ దల్లిదండ్రులు భయమును విస్మయముగలవారై ఏమియు దోచక యుండిరి. అప్పు డాకాశవాణి ఎవ్వఁడు ఎత్తుకొనునపుఁడు వీని లలాట నేత్రమును, రెండు సేతులును అడఁగిపోవునో వాఁడు వీనిం జంపును కనుక మీరు ఇందులకు విచారపడక నెమ్మది నుండుఁడని పలికెను. అంతట వీనితలిదండ్రులు తమ్ము చూడవచ్చినవారి నెల్ల ఎత్తు కొన నిచ్చుచుండిరి. ఒకప్పుడు బలరామ కృష్ణులు తమ మేనత్తను చూడరాఁగా వారిచేతికి ఇచ్చి ఎత్తుకొమ్మనిరి. అప్పుడు కృష్ణుడెత్తు కొనగానే వీని నొసటికన్నును రెండు చేతులును అడఁగిపోయెను. అంతట వారు ఆశ్చర్యపడి తమకొడుకును నూఱునేరములు చేయునంత వఱకు మన్నించునట్లు శ్రీకృష్ణుని ప్రార్థించి వరముఁ జడసిరి. పిమ్మట

ఛన్నుఁడు రుక్మిణేఁడు ననుఁ ♦ జైద్యునకిచ్చెద నంచు
నున్నవాఁ, డెన్నివిధంబులంజని బు ♦ ధేశ్వర * చక్రికి
విన్నవింపవే. 20

టీ. ఆ నవనీరజగంధి=ఆక్రొత్తపద్మముల వాసనవంటి దేహపరిమళముగలరుక్మిణి, అన్న=అన్నయైన రుక్మియొక్క, తలంపు=ఊహను, తాను, ఎఱిగి=తెలిసికొని, లోనన్=తన మనస్సునందు, ఆపన్నతన్ = విపత్తును, ఒంది=పొంది, ఆపుఁడు=తన కిష్టుఁడు, అగుబ్రాహ్మణున్ = అయినవిప్రుని, ఒక్కనిన్, చీరి = పిలిపించి, బుధేశ్వర = ఓగొప్ప పండితుఁడా! గర్వ=గర్వముచే, సంచన్నుఁడు=మిక్కిలి కప్పబడిన వాఁడు, రుక్మి, నేఁడు, ననున్, చైద్యునకున్ = చేదిదేశపు రాజగు శిశు పాలునకు, ఇచ్చెదన్ + అంచు = ఒసఁగెదనని, ఉన్నవాఁడు = ప్రయత్నించుచుండె, ఎన్నివిధంబులన్=ఎన్ని తెఱఁగులచేనైన, చని = (నీవు కృష్ణునియొద్దకు) పోయి, చక్రికిన్ = చక్రధారియగు కృష్ణునికి, విన్నవింపవే = చెప్పుమా!

తా. తన యన్న రుక్మి తలంపెఱింగి రుక్మిణి తనకు మిక్కిలి యిష్టుఁడయిన బ్రాహ్మణోత్తముం బిలిచి యీ విషయమును గృష్ణునికిఁ దెల్పుమని కోరెను.

క. అయ్యా కొడుకు విచారము

లయ్యయు వారింపఁ జాలఁ ♦ డటుకాకుండఁ

బహుకౌలమునకు ధర్మరాజు రాజనూయయాగము చేయుచుండఁగా అచ్చటికివచ్చి కృష్ణుని పలుఁదెఱఁగుల నిందించి యతనిచేతనే మృతినొందెను.

* చక్రియని వాడుట మిక్కిలి చక్కఁగానున్నది. దీనిచే శిశు పాలుని కుత్తుకను శ్రీకృష్ణుఁడు చక్రముచే దునుముటను సూచించును.

నెయ్య మెఱిగించి చీరుము

చయ్యన నిజసేవకాను ♦ సారిన్ శౌరిన్ . 21

టీ. ఆయా-బ్రాహ్మణుడా! కొడుకు విచారములు=పుత్రుని తలంపులు, ఆయ్యయన్ = మాతండ్రియైన భీష్ముఁడును, వారింపన్ = న్యతిరేకము సేయను, చాలఁడు=తగినవాఁడుకాఁడు, అటుగాకుండన్ = ఆపని యట్లుకాకుండ, నెయ్యము = మైత్రి (అనగా దనకుం గృష్ణుని యందుఁ గల యనురాగమునుట), ఎఱిగించి = తెలిపి, నిజసేవక + అనుసారిన్ = తన సేవకుల ననుసరించునట్టి (అనగా భక్త రక్షకుడనుట), శౌరిన్ = కృష్ణుని, చయ్యనన్ = వేగముగా, చీరుము = పిలుపుము (తోడితెమ్ము).

తా. పుత్రుని మాటను మాజనకుండును అతిక్రమింప జాలఁడు. కాబట్టి నా యనురాగమును కృష్ణునికెఱిగించి వేగముగఁ దోడ్కొని రావలయును.

వ. అని కొన్ని రహస్యంబులు సెప్పిన విని బ్రాహ్మణుండు ద్వారకానగరంబునకుంజని ప్రతిహరులవలనఁ దన రాక ఎఱిగించి యన్నగధరుం డున్న నగరుఁ బ్రవేశించి యందు గనకాసనాసీనుండయి యున్న పురుషోత్తముం గాంచి పెండ్లికొడుకవు గమ్ముని దీవించిన ముసిముసినగ వులు నగుచు బ్రహ్మణ్యదేవుడైన హరితనగద్దెయదిగ్గన డిగ్గి బ్రాహ్మణుం గూర్చుండ నియోగించితనకు దేవతలు సేయు చందంబున బూజు సేసి సరసపవార్థసంభవ్నం బైన యన్నంబుబెట్టించి రెట్టించిన ప్రియంబున నయం బున భాసురుండైన భూసురుండేరి లోకరక్షణ ప్రశస్తం బయిన హస్తంబున నతని యదుగులు వ్రుదుకుచు మెల్లన నతని కిట్లనియె.

టీ. అని, కొన్నిరహస్యవచనంబులు=రహస్యపు పలుకులు, చెప్పినన్=చెప్పఁగా, విని = ఆలకించి, బ్రాహ్మణుఁడు, ద్వారకానగరంబునకున్=కృష్ణునిపురమునకు, చని=వెళ్ళి, ప్రతిహారులవలనన్=గుమ్మమునగాపుండువారిచే, తనరాకన్ = తనయాగమనమును (వచ్చుటను), ఎఱిగించి = విన్నవించి, ఆ + నగధరుండు=ఆపర్వతమునుధరించినకృష్ణుఁడు, ఉన్ననగరున్=ఉన్నసౌధమును (మేడను), ప్రవేశించి=చేరి, అందున్=ఆమేడలో, కనక+ఆసన+ఆసీనుండై = బంగారుపీటపై కూర్చుండినవాఁడై, ఉన్న=ఉండిన, పురుషోత్తమున్ = పురుషులలో బ్రసిద్ధుఁడైనకృష్ణుని, కాంచి = కని, పెండ్లికొడుకవు, కమ్మ, అని, దీవించినన్ = ఆశీర్వాదముచేయఁగా, ముసిముసినగవులు = చిరునవ్వులు, నగుచు = నవ్వుకొనుచు, బ్రహ్మణ్యదేవుండు+ఐన=విప్రులకిష్టదేవుఁడయిన, హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, తనగర్దీయన్ = తనసింహాసనమును, దిగ్గనన్ = తటాలున, డిగ్గి=దిగి, బ్రాహ్మణున్=బ్రాహ్మణుని, కూర్చుండన్ = ఉపవిష్టుఁడగునట్లు, నియోగించి=ఏర్పాటుచేసి, తనకున్=తనకు, దేవతలుచేయు=దేవతలు చేయునట్టి, చందంబునన్=పోలికగా, పూజలుచేసి=పూజించి, సరస=రుచ్యములగు, పదార్థ=వస్తువులచే, సంపన్నంబై = నిండునట్టిది, ఐన=అయినట్టి, అన్నంబు = ప్రసాదమును, పెట్టించి = తినుటకొసంగి, రెట్టించిన=ఇనుమడించిన, ప్రియంబునన్ = దయచేత, నయంబునన్ = మృదుత్వముచేత, భాసురుండు=వెలుఁగొందువాఁడు, ఐన, భూసురున్=ద్విజుని, చేరి=దగ్గరకుఁజని, లోక=జగములను, రక్షణ = సంరక్షించుటయందు, ప్రశస్తంబైన=శ్రేష్ఠమైనట్టి, హస్తంబునన్=కరముచే, అతనియడుగులు=ఆవిప్రుని చరణంబులు, పుడుకుచున్=ఒత్తుచు, మెల్లనన్=చక్కఁగా, అతనికి = ఆ బ్రాహ్మణునికి (అనఁగా బ్రాహ్మణునితో ననుట), ఇట్లు, అనియెన్ = ఈ విధముగాఁ బలికెను.

సీ. జగతీ సురేశ్వర ♦ సంతోష చిత్తుండ

వైయున్న నీ ధర్మ ♦ మతిసులభము

వృద్ధసమ్మత మిది † విత్తమెయ్యదియైన
 బ్రాపింప హర్షించు † బ్రాహ్మణుండు
 తన ధర్మమున నుండు † దరలఁ జాధర్మంబు
 గోరిక లతనికి † గురియుచుండు
 సంతోషిగాఁడేని † శక్రుఁడైన నశించు
 నిర్ధనుండైనను † నిద్రఁబోవు
 ఆ. సంతసించెనేని † సర్వభూత సుహృత్త
 ములకుఁ బ్రాప్తలాభ † ముదితమాన
 సులకు శాంతులకును † సుజనులకును గర
 హీనులకును వినతు † లే నొనర్తు.

టీ. జగతీసురేశ్వర=విప్రోత్తమా! సంతోషచిత్తుండవై=ఆనం
 దించిన మనస్సుగలవాఁడవై, ఉన్న నీ ధర్మము=ఉన్నట్టి నీ నడవడిక,
 అతి సులభము=మిక్కిలి సరసమైనది. ఇది=ఈ ధర్మము, వృద్ధ=పెద్దలకు,
 సమ్మతము=ఒప్పిడమయినది, విత్తము=ద్రవ్యము, ఎయ్యదియైనన్=ఎట్టి
 దయినను, బ్రాపింపన్ = లభింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు = విప్రుఁడు,
 హర్షించున్=ఆనందించును, తనధర్మమునన్=తనయొక్క నడవడిక
 యందు, ఉండున్, తరలఁడు=తప్పిపోఁడు, ఆ ధర్మంబు = అట్టిఆచా
 రము, గోరికలు=ఇష్టములు, అతనికిన్ = ఆ వచ్చినవిప్రునకు, గురియు
 చుండున్=కలిగించుచుండును, సంతోషిగాఁడు+ఏనిన్ = కౌతుకము
 లేనివాఁడైన యెడల, శక్రుఁడైనన్=దేవేంద్రుఁడయినను, నశించున్ =
 నాశనమునొందును, సంతసించెను + ఏనిన్ = ఆనందపడినయెడల,
 నిర్ధనుండు + ఐనను=బీదవాఁడైనను, నిద్రపోవున్=సుఖముగానిద్రించును,
 సర్వభూత = సకలజీవులయందు, సుహృత్తములకున్ = స్నేహముగల
 వారికి, ప్రాప్తలాభముదిత మానసులకున్ - ప్రాప్త=లభించిన, లాభ =
 ఫలమువలన, ముదిత = సంతోషించిన, మానసులకున్ = చిత్తముగల

వారికి, శాంతులకును = ఓరిమిగలవారికి (ఇంద్రియముల జయించిన వారికి), సుజనులకు = ఉత్తములయిన పురుషులకును, గర్వహీనులకును = గర్వములేనివారికిని, వినతులు = వందనములను, ఏక = నేను, ఒనర్తున్ = ఒనరింతును (చేయుచుననుట).

తా. విప్రాత్తమా! సంతోషముతోనున్న నీ నడవడిక మిగుల మంచిది. కొద్దిఫలప్రాప్తికి బ్రాహ్మణుఁ డానందించి యుండును. తన యాచారమును విడుచువాఁడుకాఁడు. ఐట్టి యానందము గలిగియుండుటవలన నే వానియిష్టములెల్ల నెఱవేఱు చుండును. మహేంద్రుఁ డయినను సంతసములేనివాఁడు నాశనమగును. పేదయైనను సంతసము గలవాఁడు సౌఖ్యపడును. కావున సర్వభూతముల యందు దయగల వాండును, తనకున్నదానితోఁ దృప్తి నొందువాండును, ఇంద్రియములను జయించినవారును, సజ్జనులును, కోపములేనివారు నగు మిముఁబోటి వారికి నే ననేక నమస్కారములు చేయుదును.

ఉ. ఎవ్వని దేశమందునకి • ఎవ్వనిచేఁ గుశలంబు గల్గు మీ

కెవ్వనిరాజ్యమందుఁబ్రజఁ లెల్ల సుఖింతురువాఁడుమత్ప్రియుం

డివ్వనరాశిదుర్గమున • కెట్లరుదెంచితివయ్య నీవు నే

నవ్వులుగావు నీతలఁపు • నంగల మేలొనరింతుధీమణి. 24

టీ. ధీమణి = మంచిబుద్ధిగలవాఁడా! మీకు, ఎవ్వనిదేశమందున్ = ఏరాజ్యేఁదిదేశమున, ఉనికి = నివాసమో, ఎవ్వనిచేన్ = ఎవనిచేత, కుశలంబు = టేమము, కల్గున్ = కలుగుచున్నదో, ఎవ్వనిరాజ్యమందున్ = ఏరాజ్యేఁదిరాజ్యమందు, ప్రజలు = మనుష్యులు, సుఖింతురు = సౌఖ్యపడుదురో, వాఁడు = అట్టివాఁడు (అట్టిరాజు), మత్ప్రియుండు = నాకు హితుండు, ఈ + వనరాశి (త్రికసంధి) ఇవ్వనరాశిదుర్గమునకున్ = ఈ ద్వారకకు (సముద్రముగోటగాఁగలదని), ఎట్లు = ఏవిధముగా, అరుదెంచితివి + అయ్య = ఏతెంచితివయ్యా, నవ్వులు = హాస్యములు (వేళాకోళములు), కావు, నీ తలఁపునన్ = చిత్తమునందు, కలమేలు = ఉన్నట్టి మంచిని, నేన్ = నేను, ఒనరింతున్ = చేయువాఁడను.

తా. బుద్ధినుంతుఁడా ! (బ్రాహ్మణోత్తమఁడా) ఏరాజేలెడి రాజ్యంబున నీవు నివసించియుండువో, ఏరాజేలు దేశమునఁ బ్రజలు సౌఖ్యముగ నున్నారో యట్టి నృపాలుండు నాకు హితుఁడు. అచ్చటి నుండి యిచ్చట కేవిధమునవచ్చితివి? వచ్చినపనించెల్పిన నేజేయుదును.

వ. అని ఇట్లు లీలాగృహీత శరీరుండైన యప్పరమేశ్వరుఁ డడిగిన ధరణీసురవరుం డతనికి సవినయంబుగ నిట్లనియె, దేవా ! విదర్భ దేశాధీశ్వరుండగు భీష్మకుండను రాజు గలం డా రాజుకూతురు రుక్మిణి యనుకన్యకామణి గల దయ్యిందువదన నీకుం కైంకర్యంబు సేయంగోరి వివాహ మంగళప్రశస్తంబయిన యొక్క సందేశంబు విన్నవింపు మని పుత్రైంచె నవధరింపుము.

టీ. అని, ఇట్లు = ఈవిధముగా, లీలా = విలాసమునకు, గృహీత = ధరింపబడిన, శరీరుండు = ఒడలుఁ గలవాఁడు (అనఁగా బరమేశ్వరుఁడు దేహములేనివాఁడని భావము), ఐన + అప్పరమ + ఈశ్వరుండు = ఐన ఆపరబ్రహ్మ స్వరూపుఁడగు కృష్ణుండు, అడిగినన్ = అడుగఁగా, ధరణీ సురవరుండు = విప్రోత్తమఁడు, సవినయంబుగాన్ = నమ్రతతో, ఇట్లు = ఈ విధముగా, అనియెను = పలికెను, దేవా = ఓకృష్ణస్వామి! విదర్భ దేశాధీశ్వరుండు (విదర్భ + దేశ + అధీశ్వరుండు) = విదర్భ యను దేశమును బాలించువాఁడు అగు భీష్మకుండు అనురాజు, కలండు = కలఁడు (ఉండెను), ఆ రాజు కూతురు, రుక్మిణి యను = రుక్మిణి అను పేరు గల, కన్యకామణి = బాలికామణి, కలదు = ఉన్నది, అయ్యిందు వదన (ఆ + యిందువదన) = చంద్రునివంటి ముఖముగల యా రుక్మిణి, నీకున్ = నీకు, కైంకర్యంబు = సేవ, సేయంగోరి = చేయునట్టి కోరిక గలదియై, వివాహ = పెండ్లి యను, మంగళ = శుభమువలన, ప్రశస్తంబు = ఖ్యాతి నొందినది, ఐన = అయినట్టి, ఒక్క సందేశంబు =

ఒకవార్తను, విన్నవింపుము = తెలియజేయుము (అనగా విన్నప
రూపమునఁ జెప్పము), అని పుత్రేంచెన్ = (నన్ను) పంపించెను,
అవధరింపుము = చిత్తమునకుఁ దెచ్చు (అనగా నేజెప్పబోవు
సమాచారముననుట),

నీ. ఏ నీగుణములు క ధ్రేంద్రియంబులు సోక
దేహతాపంబులు ధీటిపోవు

నే నీ శుభాకార ధిక్షింపఁగన్నుల
కఖిలార్థలాభంబు ధిగుగు చుండు

నే నీ చరణసేవ ధిప్రొద్దు చేసిన
భువనోన్నతత్వంబుఁ బొందఁ గలుగు

*నే నీ లసన్నామ ధిమేప్రొద్దు భక్తితోఁ
దలఁచిన బంధ సం ధి తతులు వాయు

తే. గీ. నట్టిసీయందు నాచిత్త ధి మనవరతము
నచ్చియున్నది నీయాన ధి నానలేదు
కరుణఁజూడుము కంసారి ఖిలవిదారి
శ్రీయుతాకార ! మానినీ ధి చిత్తచోర ! 16

టీ. కంసారి = కంసునకుశత్రువైనవాఁడా, ఖిల = దుర్మార్గులను,
విదారి = చీల్చినట్టివాఁడా, శ్రీయుత = మహాలక్ష్మితో గూడిన, ఆకార =
ఆకృతిగలవాఁడా, మానినీ = మానవతులైన సుందరులయొక్క, చిత్త =

*ధర్మ, ఆర్థ, కామ, మోక్షములు = పురుషార్థములు. “ఏ నీ
లసన్నామమేప్రొద్దు భక్తితోఁ దలఁచిన” అనుదానికి “దడవిన”
అనుపాఠాంతరమున్నను “తలఁచిన” అనునదియే “తడవిన” అను
పాఠముకన్న వేయిమడుంగులు స్వారస్యము కలిగినదనవచ్చును.
కంసుఁడు = ఉగ్రసేనుని కొడుకు, మధురాపురమునకు రాజు. శ్రీకృష్ణుని

మనస్సును, చోర=హరించువాఁడా (మానవతులు నిన్ను హోరుచుందు రనుట), ఏనీగుణములు=ఎట్టినీమంచిగుణములు, కర్ణ+ఇంద్రియంబులు= శ్రోత్రములను నింద్రియములు, సోకన్=తగులఁగా (అనగాఁజెవినిబడఁ గాననుట), దేహతాపంబులు=ఒడలియొక్క బాధలు, తీహిపోవున్ = అణగునో, ఏనీ శుభాకారము = ఎట్టినీశుభప్రదమగు రూపము, ఈషిం పన్=కనుఁగొనఁగా, కన్నులకున్ = నేత్రములకు, అఖిల + అర్థ లాభంబులు=సకలపురుషార్థఫలంబులును, అబ్బుచుండున్ = సంప్రాప్త మగుచుండునో, ఏ నీచరణసేవలు = ఎట్టి నీపాదసేవలు, ఏప్రాద్దున్ = ప్రతిదినము, చేసినన్ = కాంచినయెడల, భువన = లోకమునందు, ఉన్నతత్వంబున్=ఘనత్వమును (గొప్పతనమును), పొంద గలుగున్ = చేసికొననగునో, ఏనీ = ఎట్టినీయొక్క, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న (ప్రఖ్యాతినొందియున్న), నామము = పేరును, ఏప్రాద్దు=ఎల్లప్పుడును, భక్తితోన్, తలంచినన్, బంధసంతతులు = సంసారబంధ సముదాయ ములు, వాయున్=పోవునో, అట్టినీయందున్, నాచిత్తము = నాహృద యము, అనవరతము=అన్నివేళలను, నచ్చియున్నది=ఇష్టపడియున్నది, నీయాన=నీయాజ్ఞ, నాన=లజ్జ, లేదు, కరుణన్=ప్రేమతో, చాడుము= నన్నుఁగనుంగొనుము.

తా. ఓకృష్ణా! నీసద్గుణములు వినినంతనే శరీరబాధ లడంగును. నీ యాకారముఁ గనులగాంచిన సకల పురుషార్థములు లభించును. నీపాదసేవవలన గొప్పతనముగలుగును. నీపేరుయొచ్చరించిన సంసార దుఃఖములుమానును. ఇట్టిగుణమణివగు నీయందు నా చిత్తము వాత్తి యున్నది. నిన్నుగోర నామనస్సు లజ్జించుటలేదు. కావునఁ గృపతో నన్నేలుకొనుము.

మేనమామ. ఈతఁడు పూర్వజన్మమునందుకాల నేమియను రాక్షసుఁడు. “నీచెల్లెలియొక్క యెనిమిదవకొడుకు నిన్నుజంపును,” అను ఆకాశ వాణి పలుకుటవిని శ్రీకృష్ణుని యన్నలజంపి వ్రేపల్లెలో బెరుగుచున్నట్లు విని వానిని జంపఁబోయి కృష్ణునిచేతిలోఁ దానే మృతినొందెను.

శా. ధన్యున్ లోకమనోభిరాముఁ గుల వి ♦ ద్యారూప
తారుణ్య సౌ, జన్యశ్రీబలదానశౌర్య కరుణా ♦ సంశో
భితున్ నిన్ను నే, కన్యల్లోరరు కోరదే మును రమా ♦
కాంతాలలామంబు రా, జన్యానేకపసింహ నావలననే ♦
జన్మించెనే మోహముల్. 27

టీ. రాజన్య + అనేకపసింహ = రాజోత్తములను నేనుంగులకు
సింహమువంటివాఁడా ! ధన్యున్ = సుకృతముగలవానిని, : లోకమన =
ప్రజలచిత్తములకు, ఆభిరామున్ = అందమైనవానిని, గుల = కులము
చేతను, విద్యా = చదువుచేతను, రూప = రూపము (సౌందర్యము) చేతను,
తారుణ్య = వయస్సుచేతను, సౌజన్య = మంచితనముచేతను, శ్రీ = లక్ష్మీ
చేతను, బల = సత్త్విముచేతను, దాన = వితరణచేతను, శౌర్య = శూరత
చేతను, కరుణా = కృపచేతను, సంశోభితున్ = ప్రకాశించువానిని, నిన్ను =
నిన్ను, ఏకన్యల్ = ఏబాలికలు, కోరరు = కోరకుందురు? (కోరుదురనుట),
మును = మునుపు, రమా కాంతాలలామంబు = లక్ష్మీయను సుందరీమణి,
కోరను + ఏ = కోరదా (కోరినదనుట), నావలననే = నాచేతనే, మోహ
ముల్ = కోరికలు (వలపులు), జన్మించెన్ + ఏ = పుట్టెనా.

తా. కులవిద్యాదులచేఁ బ్రకాశించు పుణ్యాత్ముని నిన్నుఁగోరు.
కొనని కన్యామణులుండరు, కనుక లక్ష్మీదేవి వలపున నిన్నుఁగోరు.
కొనినదిగదా ! ఆవిధముగా నేనును గోరుట తప్పుకాదు.

ఉ. శ్రీయతమూర్తి యోపురుష ♦ సింహము సింహముపాలి
సొమ్ము, గో మాయువుగోరుచందమున ♦ మత్తుఁడు
చైన్యుఁడు నీపదాంబుజ, ధ్యాయనియైన నన్ను వడిఁ ♦ దా
గొనిపోయెద నంచునున్నవాఁ, డా యధమాధముండెఱు
గఁ ♦ డద్భుతమైన భవత్ప్రతాపమున్. 28

టీ. క్రియత=లక్ష్మితోఁగూడిన, మూర్తి=శరీరముగలవాఁడా!
 ఓ పురుషసింహమ=ఓ మనుజోత్తముఁడా (కృష్ణాయని సంబోధనము),
 సింహముపాలిసొమ్ము=సింగముయొక్క భాగమైయున్న ద్రవ్యమును,
 (అనఁగా సింహముదగ్గఱనున్న మాంసమును), గోమాయువు = నక్క,
 కోరు చందమునన్ = కోరుకొనుచీతిగా, మత్తుఁడు = మదించినవాఁడు,
 (అయిన) చైద్యుఁడు=శిశుపాలుఁడు, నీపచాంబుజ=నీ పాదపద్మములను,
 ధ్యాయినన్=ధ్యానముచేయునది, విననన్నన్=అయినట్టినన్న, వడిన్=
 శీఘ్రముగా, తాన్=తాను (శిశుపాలుఁడు), కొనిపోయెదన్ = తీసికొని
 పోయెదను, అంచున్=అనుచు, ఉన్నవాఁడు=ఉండెను, ఆ యధమ +
 అధముండు= నీచులలో నీచుఁడగువాఁడు, అద్భుతము = అద్భురము,
 అయిన=అయినట్టి, భవత్ప్రతాపమున్=నీ పరాక్రమమును, ఎఱుఁగడు=
 తెలిసికొన నేరఁడు.

తా. ఓ కృష్ణ! సింహముసొత్తును నక్క కోరినవిధమున శిశు:
 పాలుండు నీ ప్రతాపము నెఱుంగక నీ సొమ్మైన నన్న గాంక్షించు
 చున్నాఁడు. ఉపమాలంకారము.

మ. వ్రతముల్ దేవగురుద్విజన్మబుధసే ♦ వల్ దానధర్మాదు
 లున్ | గతజన్మంబుల నీశ్వరున్ హరిజగ ♦ త్కల్యాణుఁ
 గాంక్షించి చే | సితి నేనిన్ * వసుదేవనందనుఁడు నా ♦
 చి త్రేశుఁడౌగాక ని | ర్జితులైపోదురుగాక సంగరము
 లోఁ ♦ జేదీశముఖ్యాధముల్.

టీ. వ్రతములు = నోములు, దేవ = దేవతలయొక్క, గురు =
 ఒజ్జలయొక్కయు, ద్విజన్మ=బ్రాహ్మణులయొక్కయు, బుధ = పెద్దల
 (పండితుల) యొక్కయు, సేవలు = పరిచర్యలు, దాన = దానములు,

* వసుదేవుఁడు= ఆనకదుందుభి శూరుని కుమారుఁడు, దేవకీదేవి
 మగఁడు, కృష్ణ బలరాములతండ్రి, కొందఱు కశ్యపుఁడు వసుదేవుఁడు
 గాను, అదితి దేవకిగాను పుట్టెరని చెప్పెదరు.

ధర్మ+అదులున్=ధర్మములు మున్ను గాఁగలవానిని, గతజన్మంబులన్= గతించిన పుట్టువులయందు, ఈశ్వరున్= భగవంతుని, జగత్ కల్యాణున్=ప్రపంచమునకు మేలుగూర్చెడివానిని, హరిన్= విష్ణుమూర్తిని, కాంక్షించి= కోరుకొని, చేసితి నేనిన్ = ఒనగించినయెడల, వసుదేవ= వసుదేవుని, నందనుఁడు= కుమారుఁడగు కృష్ణుఁడు, నా= నాయొక్క, చిత్త+ ఈశుఁడు= ప్రాణప్రియుఁడు+బేగాక=అగునుగాక, చేది + ఈశ+ముఖ్య+అధముల్= చేదిదేశపురాజగు శిశుపాలుఁడు మొదలైన యల్పులు, సంగరములో= యుద్ధమందు, నిర్జితులు+ఐ = ఓడిపోయిన వారై, పోదురుగాక=నశింతురుగాక.

తా. నేను తొల్లింటి పుట్టువున భగవంతునికిఁ బ్రీతిగా మంచి పను లొనర్చినచో, ఈపుట్టువున నాకు కృష్ణుఁడు ప్రాణనాథుఁడు కావలయు. శిశుపాలాది నీచులు యుద్ధమున నపజయము పొంద వలయును.

ఉ. అంకిలి సెప్పలేదు చతు ♦ రంగబలంబులతోడ నెల్లియో
పంకజనాభ నీవు శిశు ♦ పాల జరాసుతులన్ జయించినా
వంకకువచ్చి రాక్షసవి ♦ వాహమునన్ భవదీయశౌర్యమే
యుంకువచేసికృష్ణపురుషోత్తమ చేకొనిపొమ్మువచ్చెదన్.

టీ. అంకిలి = అడ్డగింత, చెప్పలేదు = వచించిన దాననుగాను, చతురంగబలంబులతోడన్ = రథములు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, కౌల్పలములుగల సేనతో, ఎల్లి = తేపు, ఓ పంకజనాభ = పద్మము నాభి యందుగల ఓకృష్ణ! నీవు, శిశుపాల జరాసుతులన్ = శిశుపాలుని, జరాసంధుని, జయించి = ఓడించి, నావంకకున్ = నావైపునకు, వచ్చి=వీతెంచి, రాక్షసవివాహమునన్=బలత్కారముగ బెండ్లిహూతు నెత్తుకొనిపోయి చేసికొను వివాహ రూపమున, భవదీయ శౌర్యమే = నీ యొక్క పరాక్రమమునే, ఉంపువ = ఓలి, చేసి, కృష్ణ! పురుషోత్తమ = పురుషులలో శ్రేష్ఠుఁడా! చేకొనిపొమ్ము = తీసికొనిపొమ్ము, వచ్చెదన్ = వచ్చెదను.

తా. నేనాసమేతుండవై వచ్చి శిశుపాలుఁడు మొదలైన దుష్టుల జయించి, కృష్ణా! నన్నుఁ దీసికొనిపోమ్ము, సిద్ధముగ నుంటిని.

స్త్రీ. లోపలి సౌధంబు † లోన వర్తింపంగఁ
దేవచ్చు నే నిన్నుఁ † తెత్తునేనిఁ
గావలివారలఁ † గలబంధువులఁ జంపి
కానితేరాదని † కమల నయన
భావించెదేని యు † పాయంబు సెప్పెద
నాలింపు కులదేవ † యాత్రఁజేసి
నగరంబు వెలువడి † నగజాతకును మ్రొక్కఁ
బెండ్లికిమునుపడఁ † బెండ్లికూతు

తే. నెలమి మావారు పంపెద † రేను నట్ల
పురము వెలువడి యేతెంచి † భూతనాథు
సతికి మ్రొక్కంగ నీవు నా † సమయమందు
వచ్చి కొనిపోమ్ము నన్ను న † వార్య చరిత.

టీ. లోపలి, సౌధంబులోనన్ = అంతఃపురంబున, వర్తింపంగన్ = తిరుగుచుండఁగా, నిన్ను, తేన్ + వచ్చును + ఏ = ఎట్లుతీసికొనివచ్చెదను, తెత్తును + ఏని = తెచ్చినయెడల, కావలివారిన్ = కాపున్నబంటులను, కల = అచటనున్న, బంధువులను = చుట్టములను, చంపికాని = చంపకుండ, తేరాదు = తెచ్చుటకువీలులేదు, అని, కమలనయన = పద్మముల వంటి శేత్రములుగల కృష్ణా! భావించెదు + ఏని = తలంతువేని, ఉపాయంబు = ఆలోచనము, చెప్పెదన్ = చెప్పెదను, ఆలింపుము = ఆలకింపుము, కులదేవయాత్రఁజేసి = కులదైవమును సేవించునిమిత్తము, నగరంబున్ = పురమునుండి, వెలువడి = బయలుదేలి, నగజాతకును = గౌరీదేవికి, మ్రొక్కన్ = వందనము చేయుటకు, పెండ్లికి మునుపడన్ = వివాహము

నకు మందు, పెండ్లికూతున్ = పెండ్లికొబ్బోవుచిన్నదానిని, ఎలమిన్ =
కాతుకముతో, మావారు = మాతల్లితండ్రులు, పంపుదురు, ఏనుకొ =
నేనును, అట్లు + అ = ఆవిధముగనే, పురమున్ = నగరమును,
వెలువడి = బయలువెడలి, ఏతెంచి = వచ్చి, భూతనాథుసతికిన్ =
ఈశ్వరుని భార్యయైన పార్వతికి, మ్రొక్కంగన్ = నమస్కారము
చేయుచుండ, అవార్యచరిత = వారింపరాని చరిత్ర కలవాడా ! నీవు,
ఆసమయమందు = అప్పుడు, వచ్చి, నన్ను, కొనిపొమ్ము = తీసికొని
పొమ్ము.

తా. అంతఃపురమున నున్న నిన్ను తీసికొనివచ్చుట కష్టము. ఒక
వేళ తీసికొనిరాగలిగిన నచటిబంట్లను చుట్టములను చంపకుండవీలులేదు,
అని నీవు తలచినచో నీకొక యాలోచన చెప్పెదను వినుము. పెండ్లికి
ముందుగా దేవాలయమునకుఁ బంపు నాచారము మాలోగలదు. కావున
నేను దుర్గాలయమున కూరిబయటకు వచ్చినపుడు నీవు వచ్చి నన్ను
కొనిపొమ్ము.

మ. ఘనులాత్మీయతమోనివృత్తికొఱకై † గౌరీశుమర్యాదనె
వ్వని పాదాంబుజతోయమందు మునుగన్ † వాంఛింతురే
నట్టిసీ, యనుకంపన్ విలసింపనేనివ్రత † చర్యన్ నూలుజన్మం
బులన్, నినుజింతించుచుఁ బ్రాణముల్ విడిచెదన్ †
నిక్కంబు ప్రాణేశ్వరా !

టీ. ప్రాణేశ్వరా = ప్రాణనాథా ! ఘనులు = గొప్పవారు,
ఆత్మీయ = తమదైన, తమ = అజ్ఞానమును, నివృత్తికొఱకున్ = పోగొట్టు
కొనుటకు, గౌరి + ఈశుమర్యాదన్ = శివునివలె, ఎవ్వని = ఎవని
యొక్క, పాదాంబుజ = చరణపద్మపు, తోయమందున్ = ఉదక
మందు, మునుగన్ = స్నానమాడుటకు, వాంఛింతురు = కోరెదఱో,
ఏను = నేను, అట్టిదగు, నీ + అనుకంపన్ = నీయొక్క దయను,
విలసింపను + ఏని = ప్రకాశింపనిచో, వ్రతచర్యన్ = నోములుజరుపుట

చేత, నూఱుజన్మంబులన్ = అనేకములగు పుట్టుపులయందు (ఇక్కడ నూఱుఅనుట సంఖ్యను నిర్ణయించుట కాదు. అనేకార్థద్యోతకము), నిన్నున్ = నిన్ను, చింతించుచున్ = ధ్యానముచేయుచు, ప్రాణముల్ = జీవములను, విడిచెదన్ = వదలెదను, నిక్కంబు = నిజము.

తా. ప్రాణనాథా ! మహానుభావులైనవారు తమ యవిద్యా నాశనమునకై యే ఘనుని పాదోదకమును జేకొందురో, అట్టి నీ కృపకు నేను తగినదానను గాకున్నచో, ఎన్నిజన్మములకైన నిన్ను ధ్యానము చేయుచు ప్రాణముల విడిచెదను.

సీ. ప్రాణేశ నీమంజు † భాషలు వినలేని

కర్ణరంధ్రంబుల † కలిమి యేల

పురుషరత్నమ నీవు † భోగింపఁగాలేని

తనులతవలని సౌం † దర్య మేల

భువనమోహన నిన్నుఁ † బొడగానఁగా లేని

చక్షు రింద్రియముల † సత్వమేల

దయిత*నీ యధరామ్య † తంబానఁగా లేని

జిహ్వకు ఫలరస † సిద్ధియేల

ఆ. నీరజాతనయన † నీవనమాలికా

గంధ మబ్బలేని † ఘ్రాణమేల

ధన్యచరిత నీకు † దాస్యంబుసేయని

జన్మమేల యెన్ని † జన్మములకు.

టీ. ప్రాణేశ = ప్రాణనాథా ! కృష్ణా! నీమంజు భాషలు = నీమృదు వాక్యములు, వినలేని = వినజాలని, కర్ణరంధ్రంబులు = శ్రుతిపుటముల

*“దయిత నీదు కథామృతము చవిగొనలేని జిహ్వకు ఫలరస సిద్ధియేల” అని పాఠాంతరము. ఇంద్రియవ్యాపారముల వర్జించు

యొక్క, కలిమి=ఉండుట, ఏల=ఎందుకు? (ఏమి ప్రయోజన మనుట), పురుషరత్నము = పురుషశ్రేష్ఠుడా! నీవు, భోగింపఁగాలేని=పొందుట కర్హముగాని, తనులతవలని=తీరగవంటి యొడలిదైన, సౌందర్యము = అందము, ఏల=ఎందుకు? భువనమోహన=ప్రపంచములను మోహింపఁ జేయువాడా! నిన్నున్ = నిన్ను, పొడఁగానఁగాలేని = చూడలేని, చక్షు+ఇంద్రియముల=నేత్రేంద్రియములయొక్క, సత్త్వము=బలసంపద, ఏల=ఎందుకు? దయిత=ప్రియుడా, నీయధర+అమృతంబు=నీమోవి యందలి తేనెను, ఆనలేని=చవిచూడలేని, జిహ్వకున్ = నాలుకకు, ఫలరససిద్ధి=పండ్లరసముయొక్క సంపత్తి, ఏల=ఎందుకు? నీరజాత నయన=పద్మములవంటి నేత్రములుగలవాడా, నీవనమాలికాగంధము= నీవనమాలయొక్క సువాసన, అబ్బలేని=పొందజాలని, ఘ్రాణము = నాసిక, ఏల=ఎందుకు? ధన్యచరిత = పుణ్యచరిత్రము కలవాడా, నీకున్=నీకు, దాస్యంబు, సేయనిజన్మము = ఊడిగము సేయనిపుట్టుక, ఎన్ని జన్మంబులకున్=ఎన్నిపుట్టువుల కైనను, ఏల=ఏమిప్రయోజనము. (లేదనుట.)

శా. కృష్ణా! నీ పలుకు లాలింపని చెవులు, నీ యొడలితోఁ గలయికలేని యందము, నిన్నుఁగనజాలని నేత్రములు, నీ యధరామృతంబానని నాలుక, నీ వనమాలపరిమళము నాఘ్రాణింపని నాసిక, నీకు సేవ సేయని బ్రతుకును నిరర్థకము.

నెపంబునఁగవి గల్పించిన మృదువాక్యములు భోగించుట, చూపు అధరామృతము అను నీ వాక్యములు హృదయంగమములు. “కథామృతము చవిగొనలేని” అను పాఠాంతరమున సరసమేమియులేదు. మంజుభాషలని యొక చరణమునఁ బెట్టి మరల కథలు అని పెట్టుట గూడ నంత సమంజసముఁగా గాన్పించదు. శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధము లైదింటిలో సహజమగురసము అధరామృతమున నేగాని కథామృతమున నుండదు. కావున మొదటి పాఠమే కవిసమ్మతము.

వ. అని యిట్లు రుక్మిణీదేవి పుత్రైంచిన సందేశంబును రూప
సౌందర్యాది విశేషంబులును బ్రాహ్మణుండు హరికి
విన్నవించి, కర్తవ్యంబెద్ది సేయ నవధరింపుమని నవర్ణ
నంబుగా మఱియు నిట్లనియె. 34

టీ. అని, ఇట్లు = ఈవిధముగా, రుక్మిణీదేవి, పుత్రైంచిన =
పంపినట్టి, సందేశంబును = వార్తను, రూపసౌందర్యమును + అది
విశేషంబులును = స్వరూపము సౌందర్యము మున్నగువాని గొప్పదనమును,
బ్రాహ్మణుండు, హరికిన్ = శ్రీకృష్ణునకు, విన్నవించి = మనవియొనర్చి,
కర్తవ్యంబు = చేయనున్నది, ఎద్ది = ఎయ్యది, చేయన్ = చేయుటకు, అవధ
రింపుము = ప్రేరేపణచేయుము, అని, నవర్ణనంబుగా = చక్కగా,
మఱియున్ = ఇంకను, ఇట్లు, అనియెన్ = పలికెను.

సీ. పల్లవ వైభవా ♦ స్పదములు పదములు

కనకరంభా తిర ♦ స్కారు లూరు

లరుణప్రభా మనో ♦ హరములు కరములు

కంబుసౌందర్య మం ♦ గళము గళము

మహిత భావాభావ ♦ మధ్యంబు మధ్యంబు

చక్షు రుత్సవదాయి ♦ చన్నుదోయి

పరిహసితార్థేందు ♦ పటలంబు నిటలంబు

జిత మత్త మధుకర ♦ శ్రేణి వేణి

ఆ. భావజాశుగముల ♦ ప్రాపులు చూపులు

కుసుమశరునివింటి ♦ కొమలు బొమలు

చిత్తతోషణములు ♦ చెలువ భాషణములు

జలజనయన ముఖము ♦ చంద్రసఖము.

టీ. పల్లవవైభవ + ఆస్పదములు = చిగుళ్ళయొక్క యందమునకు స్థానములు, పదములు = చరణములు, కనకరంభా = బంగారుఅనఁటులను, తిరస్కారులు = నిందించునవి, ఊరులు = తోడలు, అరుణప్రభా = రక్తకాంతిచే, మనోహరములు = మనస్సునకింపయినవి, కరములు = హస్తములు, కంబు = చిందముయొక్క (శంఖముయొక్క), సౌందర్య = అందమువలె, మంగళము = శుభమైనది, గళము = కుత్తుక, మహితభావ + అభావ = ఒప్పుచున్న అగపడి అగపడని, మధ్యంబు = నడుము, చక్షుః = కనులకు, ఉత్సవ = సంతోషమును, దాయి = చేయునది (నేత్రోత్సవము గలుగఁజేయునది) చచ్చుదోయి = స్తనద్వయము, పరిహసిత = మిక్కిలి హేళనము చేయఁబడిన, అర్థ + ఇందు పటలంబు = సగము చందురునియొక్క బింబముకలది, నిటలంబు = ముఖము (అనగా ఫాలమనిభావము) జిత = జయింపఁబడిన, మత్త = మదించిన, మధుకరశ్రేణి = తుమ్మెదలచాలు, వేణి = జడ, భావజ = మన్మథునియొక్క, ఆశుగఃకుల = బాణములకు, ప్రాపులు = ఉనికిపట్టులు, చూపులు = దృక్కులు, కుసుమశరుని = మదనునియొక్క, వింటికొమలు = చాపముయొక్క కొమ్మలు, బొమలు = కనుబొమలు, చిత్తతోషణములు = మనస్సును సంతోషపెట్టునవి, చెలువ భాషణములు = రుక్మిణీపలుకులు, చంద్రసఖము = చంద్రునితో మైత్రి నెఱపునవి, జలజనయనముఖము = పద్మములవంటి నేత్రములుగల రుక్మిణీముఖము.

తా. మెత్తనిపాదములు, మృగువైనయూరువులు, ఎఱ్ఱనిహస్తములు, అందమైనకంఠము, సన్ననినడుము, నేత్రపర్వమునుగూర్చు పాలిండ్లు, సగము చంద్రునివంటి నుదురు, నల్లని శిరోజములు, మదన బాణసమానములగు చూడ్కులు, మన్మథుని ధనుస్సుంబోలిన భూయుగముగల రుక్మిణీదేవియొక్క మాటలు చిత్తానందము గలుగఁజేయుచుండుటయేగాక చంద్రునితో సరిగ మోము బ్రకాశించుచున్నది.

ఉ. ఆయెలనాఁగ నీకుఁదగు † నంగనకుం దగు దీవు మా
యుపా! ధ్యాయుల యాన పెండ్లియగుఁ † దప్పదు జాడ్య

ములేల నీవు నీ । తోయమువారిఁ గూడుకొనిఁ తోయరు
హాననఁ దెత్తుగాని । విచ్చేయుము శత్రులన్ నుఱుము । సే
యుము సేయుము శోభనంబిలన్ . 36

టీ. ఆ+ఎలనాఁగ=ఆరుక్మిణి, నీకున్ = నీకు, తగున్=ఒప్పును,
ఆంగనకున్=ఆరుక్మిణికి, ఈవు=నీవు, తగుదువు = ఒప్పెదవు, మా+
ఉపాధ్యాయుల+ఆన = మాగురువు గారితోడు, పెండ్లి = వివాహము,
ఆగున్=ఆగును, తప్పదు=నిశ్చయము, జాడ్యములు = ఆలసిం చుటలు,
ఏల = ఏటికి, నీవు, నీతోయమువారిన్ = నీపరివారమును, కూడుకొని =
కలిసి, తోయరుహ+ఆననన్ = పద్మములవంటి కనులు గల రుక్మి
ణిని, తెత్తు = తోడ్కొనివత్తువు, కాని = కావున, విచ్చేయుము=
రమ్ము, శత్రులన్=విరోధులను, నుఱుము సేయుము = పిండి సే యుము,
ఇలన్ = ధాత్రియందు, శోభనంబు=శుభము, చేయుము=కొ వింపుము.

తా. శ్రీకృష్ణా ! మీ రిరువురును దాంపత్యమునకుఁ దగినవారు.
తప్పక మీ యిద్దఱికిఁ బెండ్లియగును. కావున నీ వెంతమాత్రమును ఆల
స్యము సేయక పరివారముతోఁ గూడి వచ్చి విరోధులను జయించి
రుక్మిణిం దెచ్చు విషయమున లోకమునకు శుభము సేయుము.

వ. అని యిట్లు పలికిన బ్రాహ్మణునివలన విదర్భ రాజతనయ
పుత్రైఁదిన సందేశంబును రూప సౌందర్యాది విశేషంబు
లను విని యవధరించి నిజకరంబున నతని కరము బట్టి
నగుచు నయ్యాదవేంద్రుం డిట్లనియె. 37.

టీ. అని, ఇట్లు=ఈ ప్రకారము, పలికిన=మాటలాడిన, బ్రాహ్మ
ణునివలనన్=విప్రునిచే, విదర్భరాజతనయ = భీష్ముని కుమార్తెయగు
రుక్మిణి, పుత్రైఁచి = తెలియఁజేయబంపిన, సందేశంబును = విషయ
మును, రూపసౌందర్య + ఆదివిశేషంబులును = ఆకౌరము, అందము
మున్నగువానిఘనతను, వినన్=ఆలకింప, అవధరించి = ఒప్పుకొని, ని

కరణియన్ = స్వహస్తముతో, అతనికరంబు = ఆ బ్రాహ్మణుని హస్తమును,
పట్టి = పట్టుకొని, నగుచున్ = నవ్వుచు, ఆ + యాదవ + ఇంద్రుడు =
ఆ యదుకులొత్తముడగు కృష్ణుడు, ఇట్లు, అనియెన్ = అనెను.

ఉ. కన్నియమీడ నాతలఁపు † గాఢముకూరుకురాదు రేయి.
నా | కెన్నఁడు నావివాహము న † హింపక రుక్మిదలంచు.
కీడునే | మున్నె యెఱుంగుదుం * బరుల † మూక వధించి
కుమారిఁదెత్తు వి | ద్వన్నత ! మానుఁద్రచ్చి నవ †
వహ్ని శిఖన్వడిఁ దెచ్చుకై వడిన్ . 33

టీ. కన్నియమీడన్ = రుక్మిణీయందు, నాతలఁపు = నావాంఛ,
గాఢము = ఎక్కువ, నాకున్ = నాకు, ఎన్నఁడున్ = ఎప్పుడును,
రేయి = రాత్రి, కూరుకు = నిదుర, రాదు = రాకున్నది, రుక్మి =
రుక్మిణీయన్న, నావివాహమున్ = నాతో వివాహసంబంధమును, సహిం-
పక = ఇష్టపడక, తలంచు = చేయనెంచిన, కీడు = అపకారము, నేన్ =
నేను, మున్నె = పూర్వమే, ఎఱుంగుదున్ = ఎఱుంగుదును, విద్యత్ +
నుత = పండితులచే బొగడఁబడిన, బ్రాహ్మణుడా ! మానున్ =
కొయ్యను, త్రచ్చి = మధించి, నవవహ్నిశిఖన్ = క్రొత్త అగ్నిజ్వాలను.

* “పరులమూక నడంచి” అను పాఠాంతరము కలదు. అడంచు-
యనినను, వధించియనినను అర్థమొక్కటియే యగుటచే బదభేదమయినను
పాఠాంతరముకొని, యర్థ భేద పాఠాంతరముకాదు. అడంచియనుటకు.
జయించి యను యర్థము వ్రాసినను వధియించి యనునర్థమే స్ఫుట-
మగును. “నవవహ్నిశిఖన్” అనిభాగవతములోని పెద్దతప్పును దెచ్చిపెట్టి
రుక్మిణీకల్యాణఘట్టమును వేరుగా నచ్చవేయువారు వాడుచున్నారు.
ఒకవేళ అచ్చుపొరపాటనుకొందమన్నను పద్యములోను, అర్థములోను
గూడ నవవహ్నిశిఖన్ అనియే వేయుచు, అర్థము మాత్రము జ్వాలయని
వేయుచున్నారు. వహ్నియన్నను శిఖియన్నను యర్థమొక్కటే కావున
శిఖి యనవలెను.

తెచ్చుకై వడిన్ = తెచ్చువిధముగా, పరులమూఁకన్ = విరోధివర్గమును,
వధించి = చంపి, వడిన్ = శీఘ్రముగా, కుమారిన్ = రుక్మిణిని,
తెత్తున్ = తీసుకొనివచ్చెదను.

తా. బ్రాహ్మణోత్తమా ! రుక్మిణికి నాయందుఁగలరీతి నాకును
రుక్మిణియం దనురాగము గలదు. కావున కొయ్యను కొయ్యచే రాపా
డించి త్రొత్తగా నగ్నిని బుట్టించి తెచ్చునట్లు విరోధులను జయించి
రుక్మిణిని దీసికొనివచ్చెదను. (ఉపమాలంకారము.)

క. వచ్చెద విదర్భభూమికే

జొచ్చెద భీష్మకునిపురము † సురుచిరలీలం

దెచ్చెద బాలన్ ప్రవేల్మిడి

వచ్చెద నడ్డంబు రిపులు † వచ్చినఁబోరన్. 39

టీ. విదర్భభూమికిన్ = విదర్భదేశమునకు, వచ్చెదన్ = వచ్చెదను,
భీష్మకుని పురమున్ = భీష్మకునినగరమును కుండినపురమును, సురుచిర
లీలన్ = మిగుల మనోహరములగు విలాసముతో, చొచ్చెదన్ = ప్రవేశించె
దను, బాలన్ = బాలికను, ప్రవేల్మిడిన్ = వేగముగా, తెచ్చెదన్ = తీసికొని
వచ్చెదను, పోరన్ = యుద్ధమునందు, రిపులు = విరోధులు, అడ్డంబు =
అడ్డు, వచ్చినన్ = వచ్చినయెడల, వచ్చెదన్ = చీల్చివేయుదును.

తా. విదర్భదేశమునంగల కుండిననగరముం జొచ్చి విరోధుల
జయించి రుక్మిణిందీసికొని వచ్చెదను.

వ. అని పలికి రుక్మిణీదేవి పెండ్లి నక్షత్రంబు దెలిసి తన
పంపున రథసారథియైన * దారుకుండు సైన్య సుగ్రీవ
మేఘపుష్ప వలాహకంబులను తురంగంబులంబూన్చి
రథమాయితంబుచేసి తెచ్చిన నమోఘమనోరథుండైన
హరి తానును బ్రాహ్మణుండును రథారోహణంబుచేసి

* దారుకుఁడు, దారకుఁడు అని రెండురూపములు గలవు.

యేకరాత్రంబున నావర్తక దేశంబులు గడచి విదర్భ
దేశమునకుంజనియె నందుఁ గుండినపురీశ్వరుండైన
భీష్మకుండు కొడుకునకు వశుండై కూఁతుశిశుపాలునికిచ్చు
నట్లు తలంచి శోభనోద్యోగంబులు సేయించె నప్పడు.

టీ. అని, పలికి=చెప్పి, రుక్మిణీదేవి పెండ్లినక్షత్రంబు = రుక్మిణీ
దేవి వివాహమున కనువైన నక్షత్రముతోఁ గూడిన ముహూర్తమును
(లగ్నమును,) తెలిసి = తెలిసికొని, తనపంపునన్ = తనయానతిచే,
రథసారథి=తేరునడుపువాఁడు, ఐన దారుకుండు = అయిన దారుకుఁడను
వాఁడు, సైన్య, సుగ్రీవ, మేఘ, పుష్ప, వలాహకంబులు, అను =
అనునట్టి పేరుగల, తురంగంబులన్ = ఆశ్వములను పూన్చి = బంధించి
(రథమున కనుట), రథము=స్యందనమును, ఆయితంబుచేసి = సిద్ధము
చేసి, తెచ్చినన్ = తీసికొనిరాఁగా, అమోఘు = నిష్ఫలముగాని,
మనోరథుండు, కోర్కులుకలవాఁడు, ఐన హరి = అయిన కృష్ణుండు;
తానును, బ్రాహ్మణుండును, రథ+ఆరోహణంబు = తేరు నెక్కుటను,
జేసి=ఓనర్చి (అనఁగా రథము నెక్కియనుట), ఏకరాత్రంబునన్ = ఒక
రాత్రియందు, ఆవర్తకదేశంబులు = పడమటి కడలియొడ్డున ద్వారకా
పట్టణమునకు సమీపమందుఁగల దేశములు, కడచి = అతిక్రమించి
(దాటియనుట), విదర్భదేశమునకున్ = విదర్భయను రాజ్యమునకు,
చనియెన్= వెళ్ళెను, అందున్ = ఆవిదర్భదేశమందు, కుండినపురి +
ఈశ్వరుండు=కుండిన నగరరాజు ఐన భీష్మకుండు, కొడుకునకున్ =
కుమారునకు, వశుండు + ఐ = లొంగిపోయినవాఁడై, కూఁతున్ =
కుమార్తెను, శిశుపాలునకున్ = శిశుపాలుఁడను రాజునకు, ఇచ్చునట్లు =
ఇచ్చెదనని, తలఁచి=నిశ్చయించి, శోభన+ఉద్యోగంబులు = మంగళ
యత్నములు, చేయించెను = ఓనర్చెను, అప్పడు=ఆ సమయమున, ✓

సీ. రచ్చలు క్రంతలు ♦ రాజమార్గంబులు

విపణిదేశంబులు ♦ విశదములుగఁ

జేసిరి చందన ♦ సిక్తతోయంబులు

గలయంగఁ జల్లిరి ♦ కలువడములు

రమణీయ వివిధ తో ♦ రణములుగట్టిరి

సకలగృహంబులు ♦ సక్కఁజేసి

కర్పూర కుంకుమా ♦ గరు ధూపములు వెట్టి

రతివలు పురుషులు ♦ నన్నియెడల

ఆ. వివిధ వస్త్రములను ♦ వివిధ మాల్యాభర

ణానులేపనముల ♦ నమరియుండి

రఖిల వాద్యములు మ ♦ హా ప్రీతి మ్రోయించి

రుత్సవమున నగర ♦ మొప్పి యుండె.

41

టీ. రచ్చలు=సభామంటపములు, క్రంతలు=సందులు, రాజమార్గంబులు = పెద్దవీధులు, విపణిదేశంబులు=వాణిజ్య ప్రదేశములు (ఆనఁగా అంగడివీధులు), విశదములుగన్=నిర్మలముగా, చేసిరి, చందన=మంచి గంధముచే, సిక్త=కలుపబడిన, ఉదకములు=జలములు, కలయంగన్=ఎల్లతావులను, చల్లిరి=కలియంపిగాఁజిలికిరి, కలువడములు=కలువపూవు దండలును, రమణీయ = మనోహరములయిన, వివిధ = అనేకవిధములగు నాకులయొక్క, తోరణములున్ = తోరణములు, కట్టిరి, సకలగృహంబులు=ఎల్లయిండ్లును, చక్కజేసి=పరిశుభ్రముగా సవరించి, కర్పూర = కర్పూరము యొక్కయు, కుంకుమ = కుంకుమపూవుల యొక్కయు, అగరు=చెక్కల యొక్కయు, ధూపములు=పొగలు, పెట్టిరి=ఉంచిరి, అతివలు=సుందరీమణులు, పురుషులు = మగవారు, అన్నియెడలన్=ఎల్లతావులను, వివిధ=అనేక విధములగు, వస్త్రములను=బట్టలచేతను, వివిధ=పలుదెఱఁగులగు, మాల్య=పుష్పమాలికలచేతను, ఆభరణ = అలంకారములచేతను (నగలు), అనులేపనములన్=గంధ పుబూతలచేతను, అమరి=ఒప్పి, ఉండిరి, ఆఖిల = సమస్తవిధములయిన, వాద్యములు = మంగళ

వాద్యములు, మహత్ = ఎక్కువ, ప్రీతిన్ = ప్రేయముతో, మ్రోయించిరి = వాయించిరి, ఉత్సవమునన్ = సంతోషముచేత, నగరము = పట్టణము, ఒప్పియుండెన్ = తగియుండెను.

తా. అలంకరింపఁబడిన రాజమార్గములు సందులు మంటపములు గలదియు, మంచిగంధపునీటిచే గలయంపిఁజల్లబడిన వీధులుగలదియు, కర్పూర కుంకు మాగరు ధూపములు జేయఁబడినదియు, మంచి మంచి వస్త్రములం బూవుల సొమ్ములఁదాల్చినపురుషులచేఁబ్రకాశించునదియు, అనేకమంగళ వాద్యములచేనొప్పవదియునై పట్టణము విరాజిల్లుచుండెను.

వ. అంత నా భీష్మకుండు విహిత ప్రకారంబులం బిత్తదేవ తల నర్పించి బ్రాహ్మణులకు భోజనంబులు పెట్టించి మంగళాశీర్వాచనంబులు చదివించి రుక్మిణీ దేవి నభిషిక్తం జేసి వస్త్రయుగళభూషితం గావించి రత్నభూషణంబు లిడంజేసి ఋగ్యజుస్సామ మంత్రంబుల మంగళాచారంబు లొనరించి భూసురులు రక్షాకరణంబు లాచరించిరి. పురోహితుండు గ్రహ శాంతి కొఱకు నిగమనిగదిత న్యాయంబున హోమంబుఁ గావించెను. మఱియు నా రాజదంపతుల మేలుకొఱకు తిల ధేను కలధౌత కనక చేలాది దానంబులు ధరణి దేవతల కొసంగె నయ్యవస రంబున,

42

టీ. అంతన్ = తర్వాత, ఆభీష్మకుండు, విహితప్రకారంబులన్ = శాస్త్రపద్ధతులను, పిత్తదేవతలన్ = నాందీముఖమందైన శ్రాద్ధదేవతలను, అర్పించి = పూజచేసి, బ్రాహ్మణులకున్, భోజనంబులు, పెట్టించి, మంగళ + ఆశీర్వాచనంబులు = శుభాశీర్వాదములు, చదివించి = పఠింపించి, రుక్మిణీ దేవిన్, అభిషిక్తన్ + చేసి = మంగళస్నానము కలదానినిగాఁ జేసి, వస్త్రయుగళ భూషితన్ = వస్త్రద్వయముచే నలంకరింపఁబడిన దానిని,

గావించి=చేసి, రత్నభూషణంబులు = రత్నాభరణములను, ఇడంజేసి = పెట్టుకొనఁజేసి, ఋగ్యజుస్సాను మంత్రంబులన్ = ఋగ్వేదము యజుర్వేదము సామవేదము మొదలగు వానియందలి మంత్రములచేత, మంగళాచారంబులు = శుభంబులగు నక్షవడులను, ఒనరించి = చేసి, భూసురులు = భూమిదేవులు, (బ్రాహ్మణులు), రక్షకరణంబులు = రక్షణకై నేయు పనులు, ఆచరించిరి = చేసిరి, పురోహితుఁడు = కులగురువు, గ్రహశాంతికొఱకున్ = నవగ్రహములయొక్క శాంతినిమిత్తము, నిగమనిగదిత = వేదమందుఁ జెప్పబడిన, హోమంబున్ = హోమమును, కావించెన్ = చేసెను, మఱియును, ఆరాజు = ఆభీష్ఠుఁడు, దంపతులమేలు కొఱకున్ = భార్యాభర్తల శుభమునకై, తిల = నువ్వులు, ధేను = గోవులు, కలధాత = సువర్ణము, కనకచేల = బంగారు వస్త్రములు, ఆదిదానంబులు = మొదలయిన దానములను, ధరణీదేవతలకున్ = భూసురులకు, ఒసంగెన్ = ఇచ్చెను, ఆ + ఆవసరంబున = అట్టిసమయంబున, మ. భట*సంఘంబులతో రథావళులతో † భద్రదేభయూధంబుతో ‡ బటువేగాన్విత ఘోటకవ్రజముతో § బంధుప్రియశ్రేణితో || గటుసంరంభముతో విదర్భతనయం † ‡ గైకొందునంచున్ విశంకటవృత్తింజనుడెంచె ‡ జైద్యుఁడు గడు ‡ గర్వించి యవ్వీటికిన్ . 43

టీ. చైద్యుఁడు = శిశుపాలుఁడు, భటసంఘంబులతోన్ = సేనాసముదాయముతో, రథ + ఆవళులతోన్ = రథసంవోహములతో, భద్ర + ఇభయూధంబుతోన్ = భద్రగజబృందముతో, పటువేగ = ఎక్కువ చురుకుతో, అన్విత = కూడుకొనిన, ఘోటకవ్రజముతోన్ = గుఱ్ఱముల గుంపుతో, బంధు = చుట్టములయొక్కయు, ప్రియ = మిత్రుల

* ఈపద్యమునందు సంఘము, ఆవళి, సంవోహము, యూధము, వ్రజము, శ్రేణి అని సమూహమునకుఁ బర్యాయపదములు కవివాఁడెను. శక్తిత్యములో నిదియొక యందము.

యొక్కయు, శ్రేణితోన్ = సమాహముతో, కటు = తీక్షణమైన, సంరంభముతోన్ = వేగముతో, విదర్భతనయన్ = రుక్మిణిని, కైకొందున్ = చేకొందును, అంచున్ = అని తలచుచు, విశంకట = విస్తారమైన, వృత్తిన్ = ఉద్యోగముతో (పనితో), కడున్ = మిగుల, గర్వించి = గరువము గలవాడై, ఆ + వీటికిన్ = ఆ కుండిన నగరమునకు, చనుచెంచెన్ = ఏతెంచెను.

తా. శిశుపాలుడు సేనతోడను, బంధుమిత్రులతోడను గూడి రుక్మిణిం బెండ్లియాడుదునని గర్వముతో కుండిననగరమున కేతెంచెను. ఉ. బంధులగూడి కృష్ణ బలభద్రులు వచ్చినపాటదోలిని ర్మంధరవృత్తి జైద్యునకు † మానినిగూర్చెద మంచు నుల్ల స, త్సింధురవీరవాజి రథ † సేనలతో జనుదెంచి రా*జరాసంధుడు దంతవక్త్రుడును † సాల్వవిదూరక పాండ్రకాదులున్.

44

టీ. ఆ జరాసంధుడు, దంతవక్త్రుడు, సాల్వ, విదూరక, పాండ్రక, ఆదులున్ = మొదలయినవారును, బంధులన్ = బంధువులను, గూడి = కలిసికొని, కృష్ణబలభద్రులు = కృష్ణుడును బలరాముడును, వచ్చినన్ = వచ్చినప్పటికిని, పాటదోలి = పరుగెత్తునట్లు, కొట్టి, నిర్ + మంధరవృత్తిన్ = తడయనివ్యాపారముతో, జైద్యునకున్ = శిశుపాలునకు, మానినిన్ =

*జరాసంధుడు = మగధదేశపురాజు, ఉపరిచరవసువుకొడుకయిన బృహద్రథుని పుత్రుడు. వీనికొడుకు సహదేవుడు. గిరివ్రజపురనివాసి. బృహద్రథుడు తపస్సుచేయఁగా జండకౌశికునివలన వరమున నొక ఫలమునీయ బృహద్రథుని భార్యలిద్దఱు రెండు ముక్కలుగా తినుటవలన రెండు పీలికలుగా నిద్దఱు బుట్టినవి. ఈతని యల్లుడు కంసుడు. కంసుని కృష్ణుడు చంపెనని జరాసంధుడు పదునెనిమిది సారులు దండెత్తెను. జరచే సంధింపబడినవాడు. దంతవక్త్రుడు వృద్ధశర్మనికి వసుదేవుని చెకియలైన శ్రుతదేవియందు పుట్టినకొడుకు. వీడును శిశుపాలు.

రుక్మిణిని, కూర్చెదము = భార్యగా నొనర్చెదము, అంచున్ = అనుచు,
ఉల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, సింధుర = ఏనుగులతోను, వీర = వీరుల
తోను, వాజి = గుఱ్ఱములతోను, రథ = రథములతోను, నేనలతోన్ =
బలములతోను, చనుదెంచిరి = ఏతెంచిరి.

తా. చతురంగబలసేనాసమేతులై జరాసంధాదులు కృష్ణుడు
మొదలగువారిదోలి రుక్మిణీదేవిని శిశుపాలునకుఁ బెండ్లిసేయుదమని
వచ్చిరి.

వ. మఱియు నానాదేశంబుల రాజు లనేకు లేతెంచిరందు.
శిశుపాలు నెదుర్కొని బూజించి భీష్మకుండొక్కనివేశం
బున నతని విడియించె నంతఁ దద్వృత్తాంతంబు విని, 45

టీ. మఱియు = ఇంకను, నానాదేశంబుల రాజులు = వివిధ దేశా
ధీశ్వరులు, అనేకులు = చాలమంది, ఏతెంచిరి, అందు = వారిలో,
శిశుపాలున్ = శిశుపాలుని, ఎదుర్కొని = ఎదురుకొలుమహోత్సవముజరిపి,
పూజించి = గౌరవించి, భీష్మకుండు, ఒకనివేశంబునన్ = ఒక యింటి
యందు, అతనిన్ = ఆశిశుపాలుని, విడియించెన్ = విడిదిగాఁ బ్రవేశ
పెట్టెను, అంతన్ = అంతట, తత్ + వృత్తాంతంబు = ఆ సమాచార
మును, విని = ఆలించి,

దును సనకసనందుల శాపముచే అసురకృత్యములు కలవారుగాఁ బుట్టిన
జయవిజయులు. వీఁడు కృష్ణునిచేఁ జంపఁబడెను. సాల్వుఁడు శిశుపాలుని
తమ్ముఁడు. కృష్ణుఁడు శిశుపాలుని చంపెనను. కోపమున శివునిగూర్చి
తపముచేసి సకలమాయలను గల్పించుశక్తియు, ఆకాశమునఁజరించునట్టి
సౌంబకమునువిమానమునుబడసియాదవులనుహింసించుచుండగా కృష్ణుఁడు
దండెత్తిపోయి వీనిని సంహరించెను. విదూరకుఁడు = విదూరథుఁడను
నామాంతరముగలవాఁడు, సురధునికొడుకు, పాండ్రకుఁడు = పాండ్రదేశా
ధీశ్వరుఁడు, ఓడ్రదేశమునకును, ఆంధ్రదేశమునందలి ఉత్తరభాగమునకును
ప్రబాచీన నామము. దీనికిబలికొడుకైనపుండ్రునివలన నీనామముగలిగెను.

చ. హరియొక్కఁడేగినాఁడుమగఁ ధాదులుచైద్యహితానుసారులై
 నరపతులెందఱేనిఁ జని ♦ నారు కుమారికఁదెచ్చుచోటసం
 గరమగుఁ దోడుగావలయుఁ ♦ గంసవిరోధికినంచువేగతా
 నరిగె హలాయుధుండు కమఁలాక్షునిజాడన నేకసేనతోన్.

టీ. హల + ఆయుధుండు = నాగలి యాయుధముగాఁగల బల
 రాముఁడు, హరి = కృష్ణుఁడు, ఒకఁడు = ఒంటిగా, ఏగినాఁడు = వెళ్ళెను,
 మగధ + ఆదులు = జరాసంధాదులు, నరపతులు = నృపాలురు, చైద్యహిత =
 శిశుపాలుని మైత్రిని, అనుసారులై = వెంబడించినవారై (పురస్కరించు
 కొని), ఎందఱేనిన్ = చాలమంది, చనినారు = వెళ్ళిరి, కుమారికన్ =
 చాలికయగు రుక్మిణిని, తెచ్చుచోటన్ = తీసుకొనివచ్చుస్థలమున, సంగర
 మగు = పోరుగలుగవచ్చును, కంసవిరోధికిన్ = కంసుని జయించిన
 కృష్ణునకు, తోడుకావలయున్ = సాయపడవలయును, అంచు = అనుచు,
 వేగ, తాను, కమల + అక్షునిజాడన్ = పద్మ సేతుఁడగు కృష్ణునిదారిని,
 అనేక = ఎక్కువయిన, సేనతోన్ = సైన్యముతో, అరిగెను = వెళ్ళెను.

తా. బలరాముఁడు కృష్ణుఁడు వెళ్ళిన సమాచారము నాలించి
 యాతనికి సాయపడుటకై విదర్భకు సేనాసమేతుఁడై వెళ్ళెను.

క. ఆలోపల నేకతమున

నాలోల విశాలనయన ♦ యగు రుక్మిణి త

న్నాలోకలోచనుఁడు హరి

యాలోకము సేసి కదియఁ ♦ డని శంకితయై. 47

టీ. ఆలోపలన్ = ఆ సమయమందు, ఏకతమునన్ = ఒంటిగా,
 ఆలోల = మిక్కిలిచంచలములైన, విశాల = పెద్దవియగు, నయన = కన్నలు
 గలది, ఆగు, రుక్మిణి, తన్ను, ఆలోకలోచనుఁడు = జ్ఞానదృష్టిగల,
 హరి = కృష్ణుఁడు, ఆలోకముచేసి = దయతోఁగనుఁగొని, కదియఁడు =
 సమీపింపఁడు, అని శంకిత + ఐ = సంశయముకలదై.

తా. అట్టియెడ రుక్మిణి, నా యందు దయగలవాడై కృష్ణుండు రాఁడని సంశయించి (విరోధాభాసాలంకారము).

శా. లగ్నంబెల్లి వివాహముం గదిసె నే † లా రాఁడు గోవిందుఁ డు ! ద్విగ్నంబయ్యెడి మానసంబు వినెనో † వృత్తాంతమున్ బ్రాహ్మణుం । డగ్నిద్యోతనుఁ డేటికిం దడసెనో † యత్నంబు సిద్ధించునో । భగ్నంబై చనునో విరించికృతమెబ్బంగిం బ్రవర్తించునో. 48

టీ. లగ్నంబు = సుముహూర్తము, ఎల్లి = తేపు, వివాహమున్ = పెండ్లియును, కదిసెన్ = చేరువయ్యెను, గోవిందుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఏలరాడు = ఏకారణమున రాకుండెను ? మానసంబు = (నా) చిత్తము, ఉద్విగ్నంబు = భీతితోగూడినది, అయ్యెడిన్ = అగుచున్నది, వృత్తాంతమున్ = (ఈ) సమాచారమును, వినెను + ఓ = విన్నాఁడో ? (వినెనో లేదోయనుట), అగ్నిద్యోతనుఁడు = అగ్నిద్యోతనుఁడను నామముగల విప్రుఁడు, ఏటికిన్ = ఏకారణమున, తడసెన్ + ఓ = ఆలసించెనో, యత్నంబు = (నా) ప్రయత్నము, సిద్ధించున్ + ఓ = సానుకూలమగునో, భగ్నంబు = చెడినదై, చనున్ + ఓ = పోవునో, విరించికృతము = బ్రహ్మచే నొనర్పబడినది (అనగా బ్రహ్మవ్రాసిన వ్రాలనుట), ఎబ్బంగిన్ = ఏవిధముగా, ప్రవర్తించున్ + ఓ = జరుగనున్నదో.

తా. వివాహంబాసన్నమయ్యె, కృష్ణుఁడింకను రాకుండె. నేను పంపిన బ్రాహ్మణుండచ్చటికేగెనోలేదో! దైవమెట్లు సేయనున్నాఁడో? మ. ఘనుఁ డాభూసురుఁడేగెనో నడుమ మార్గ † శ్రాంతుఁడై చిక్కెనో । విని కృష్ణుం డిది తప్పుగాఁదలఁచెనో † విచ్చేయునో యీశ్వరుండునుకూలింప దలంచునో తలఁపఁడో † యార్యామహాదేవియున్ । ననురక్తింప నెఱుంగునో యెఱుఁగదో † నాభాగ్య మెట్లున్నదో. 49

టీ. ఘనుఁడు = గొప్పవాఁడు. ఆ భూసురుఁడు = ఆ బ్రాహ్మణుఁడు, ఏగెన్ + ఓ = వెళ్ళెనో, మార్గశ్రాంతుఁడు + ఐ = దారియం దాయాసముపడినవాఁడై, నడుమన్ = మార్గమధ్యమున, చిక్కెన్ + ఓ = చిక్కుకొనెనో, ఇది = ఈవృత్తాంతము, విని = ఆలించి, కృష్ణుఁడు, తప్పగాన్ = తప్పపనిగా, తలఁచెన్ + ఓ = ఎంచెనో, విచ్చేయున్ + ఓ = వచ్చునో, ఈశ్వరుండు = భగవంతుఁడయినశివుఁడు, అనుకూలింపన్ = అనుకూలము చేయుటకు, తలంచున్ + ఓ = ఎంచునో, తలఁపడు + ఓ = ఎంచడో, ఆర్యామహాదేవియున్ = పార్వతీదేవియు, నన్ను, రక్షింపన్ = పోషింప, ఎఱుంగున్ + ఓ = ఎఱుంగునో, ఎఱుంగదు + ఓ = ఎఱుంగదో, నాభాగ్యము = నాయదృష్టము, ఎట్లు + ఉన్నది + ఓ = ఎట్లున్నదో ?

తా. సులభము.

వ. అని వితర్కించుచు,

50

టీ. అని = ఈవిధముగా, వితర్కించుచు = ఎంచుచు.

ఉ. పోడను బ్రాహ్మణుండు యదు † పుంగవు వీటికి వాసు
దేవుఁడు, రాఁడను నింక బోయి హరి † రమ్మనిజేరెడు
యిష్టబంధుఁడు, లేడను రుక్మికిం దగవు † లేదిటఁ
జైద్యున కిత్తునంచు ను, న్నాడను గౌరి కీశ్వరికి † నా
వలనం గృపలేదు నేఁ డను.

51

టీ. బ్రాహ్మణుండు = పాఱుఁడు, యదు పుంగవు = యాదవోత్తముని యొక్క, వీటికిన్ = నగరమునకు (ద్వారకకు), పోఁడు = వెళ్ళెడు, అనున్ = అనును, ఇంకన్ = ఇంకను, పోయి, పెళ్ళిరమ్మ, అని, చీరెడు = పిలిచెడి, ఇష్ట బంధుఁడున్ = ప్రിയమైనచుట్టము, లేఁడు, అనున్ = అనును, రుక్మికిన్ = నాయన్నకు, తగవు = ధర్మము, లేదు, అటన్ = ఇందు, జైద్యునకున్ = శిశుపాలునకు, ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను, అంచున్ = అనుచు, ఉన్నాఁడు = ఉండెను.

అనుకొ = అనుచు, ఈశ్వరికికొ = శివునిభార్యయగుగౌరికి (పార్వతీదేవికి),
నావలనన్ = నాయెడ, నేడు = ఇప్పుడు, కృప = కరుణ, లేదు, అనున్ = అనును

తా. బ్రాహ్మణుఁడు వెళ్ళియుండఁడు, కృష్ణుఁడును రాకుండెను.
తిరుగవెళ్ళి పిలుచుకొనివచ్చు ప్రేమబంధువొక్కఁడును గాన్పింపఁడు.
శిశుపాలునకు నన్ను పెండ్లిచేయుదునని నాయన్న ప్రయత్నించుట
ధర్మముకాదు, నాయెడలఁబార్వతీదేవి కీసమయమునదయలేకుండెననును.

ఉ. చెప్పదు తల్లికిం దలఁపుఁ జిక్కుదిశలో దరహాసచంద్రికం
గప్పదు వక్త్రతామరసఁ గంధసమాగతభృంగసంఘమున్
రొప్పదు నిద్రఁగైకొనదుఁ రోజపరస్పర సక్తహారముల్
విప్పదు కృష్ణమార్గగతఁ వీక్షణపంక్తులఁ ద్రిప్పదెప్పుడున్.

టీ. తలఁపుజిక్కు = తనమనోవేదనను, తల్లికిన్ = జననికిఁగూడ,
చెప్పదు = తెలియఁజేయదు, దరహాసచంద్రికన్ = మందహాసమును వెన్నెల
చేత, దిశలో = దిక్కులను, గప్పదు = వ్యాపింపఁజేయదు, వక్త్రతామరస =
ముఖపద్మముయొక్క, గంధ = పరిమళమునకు, సమాగత = ఏతెంచిన,
భృంగ = తేలులయొక్క, సంఘమున్ = గుంపును, రొప్పదు = తోలు
కొనదు, నిద్రన్, కైకొనదు = పోదు, ఉరోజు = పాలిండ్లనడుమ,
పరస్పర = ఒకదానితోనొకటి, సక్త = కలిసికొనిన (అనగాజిక్కుపడిన),
హారముల్ = దండలను, విప్పదు = విడఁదీసి కొనదు, కృష్ణమార్గగత =
కృష్ణనిమార్గమును జేందిన, వీక్షణపంక్తులు = చూపులవరుసలు,
ఎప్పుడున్ = ఏవేళను, త్రిప్పదు = మరలజేయదు.

తా. తన మనోభిప్రాయమును తల్లికిని నెలుపదు. మందహాసము
నేయదు, ముఖపద్మమున మూఁగిన తుమ్మెదలను దోలుకొనదు. నిద్రం
పదు, మెడలోఁజిక్కుపడిన హారములను సర్దుకొనదు. ఎల్లప్పుడును
శ్రీకృష్ణుని రాకకై వేచియుండెను.

చ. తుడువదు కన్నులన్ వెడలుఁ తోయకణఁబులుకొప్పుఁజ
కక్కఁగా, ముడువదు నెచ్చెలింగదిసిఁ ముచ్చటకుంజరదన్న

మేమియ్యం, గుడువదునీరముంగొనదు ♦ క్షూరిమిఁగీరముఁ
జేరి పద్యమున్, నొడువదు వల్లకీగుణవి ♦ నోదముసేయదు
డాయ దన్యులన్.

53

టీ. కన్నులన్ = నేత్రములనుండి, వెడలు = స్రవించునట్టి, తోయ
కణంబులు = ఉదకబిందువులను, తుడువదు = తుడుచుకొనదు, కొప్పన్ =
కొప్పును, చక్కఁగాన్ = అందముగా, ముడువదు = ముడుచుకొనదు,
నెచ్చెలిన్ = ప్రియసఖిని, కదిసి = సమీపించి, ముచ్చటకున్ = ముచ్చటించు
టకు, చనదు = వెళ్ళదు, అన్నము, వీమియ్యన్ ఎంతమాత్రమును, గుడువదు =
భుజింపదు, నీరమున్ = జలమును, కొనదు = పుచ్చుకొనదు (అనఁగా
బానముచేయదనుట), కూరిమిన్ = అనురాగముతో, కీరమున్ = చిలుకను,
జేరి = సమీపించి, పద్యమున్ = శ్లోకమును, నుడువదు = పలుకదు (అనఁగా
జెప్పదనుట), వల్లకీగుణ = వీణీయతీగెలను మీటునట్టి, వినోదము = ఆనంద
క్రీడను, సేయదు = సలుపదు, అన్యులన్ = పరులను, డాయదు = దగ్గరిల్లదు,

తా. కన్నీటిం దుడువదు, కొప్పను ముడువదు, సఖులతో ముచ్చ
టింపదు, అన్నముందినదు, నీరుగ్రోలదు, చిలుకకుఁ బద్యముం జెప్పదు,
వీణీయమీటదు, అన్యులకడకుం జనకుండును.

సీ. మృగనాభి యలఁదదు ♦ *మృగరాజమధ్యమ

జలకంబులాడదు ♦ జలజగంధి

* ఈ పద్యమున, మృగరాజమధ్యమ కనుక మృగనాభియలము
కొన కున్నను, ముకురసన్నిభముభియగుట ముకురంబు చూడకున్నను,
వనజాతలోచనయగుట వనకేళి గోరకున్నను, లతికొలలితదేహమగుటచే
లతలఁబోషింపకున్నను, తొడవె తొడువుగాన తొడవులుతొడవ
కున్నను, తిలకినీతిలకమగుట తిలకమిడకున్నను, కమలహస్తయగుటచే
గమలగృహము చొరకున్నను, రుక్మిణికి లోపము లేదనియు, నవి ధరిం
చుటవలనఁగ్రొత్తసౌందర్యము రానేరదనియుఁ గవి యభిప్రాయము.

ముకురంబు నూడదు ♦ ముకురసన్నిభముఖి

పువ్వులు తుఱుమదు ♦ పువ్వుఁబోడి

*వనకేళిఁ గోరదు ♦ వనజాతలోచన

హంసంబుఁ బెంపదు ♦ హంసగమన

లతలఁ బోషింపదు ♦ లతాకాలలితదేహ

తొడవులు తొడువదు ♦ తొడవుతొడవు

ఆ. తిలక మిడదు నుడుట ♦ దిలకినీ తిలకంబు

కమలగృహముఁ జొరదు ♦ కమలహస్త

గారవించి తన్నుఁ గరుణఁ ♦ కైకొన వన

మాలి రాఁడు తగవు ♦ మాలియనుచు.

54

టీ. వనమాలి=వనమాలికనుదాల్చిన కృష్ణుఁడు, తన్నున్=తనను, గారవించి=మర్యాదచేసి, కరుణన్ = కృపతో, కైకొనన్ = కైకొనను (పాణిగ్రహణము చేయుటకని నూచన), తగవు=ధర్మము, మాలి=వదలి, రాఁడు, అనుచున్=అంచు, మృగరాజమధ్యమ=సింహముయొక్కనడుము వంటి నడుముగలరుక్మిణి, మృగనాభి=కస్తూరిని, అలఁదదు=పూసికొనదు, జలజగంధి = పద్మముల పరిమళమువంటి పరిమళముగల రుక్మిణి, జలకమలన్ + అడదు=స్నానముచేయదు, ముకురసన్నిభ=అద్దముతోసమమగు, ముఖి=ముఖముగల రుక్మిణి, ముకురంబున్=అద్దమును, చూడగు, పువ్వుబోడి=పుష్పమువంటి శరీరముగల రుక్మిణి (సుకుమారశరీరిణి యనుట), పువ్వులు=పుష్పములను, తుఱుమదు=ముడుచుకొనదు, వనజాతలోచన=పద్మములవంటి నేత్రములుగల రుక్మిణి, వనకేళిన్ = వనవిహారమును. గోరదు=ఆశింపదు, హంసగమన=అంచలయొక్క నడకలవంటి నడకలుగల రుక్మిణి, హంసంబున్ = అంచను, పెంపదు = పోషింపదు, లతాకాలలితదేహ = తీగవలె మనోహరమగు శరీరముగల రుక్మిణి, లతలన్ =

తీగలను, పోషింపదు = సంరక్షింపదు, తొడవుతొడవు = భూషణమునకు
భూషణమయి యొప్పునాపె, తొడవు = అలంకారములను, తొడవదు =
ధరియింపదు, తిలకినీ తిలకంబు = ముత్తయిదువులయందు శ్రేష్ఠురాలగు,
రుక్మిణీదేవి, నునుటన్ = నొసట, తిలకము = బొట్టు, ఇడదు = పెట్టు
కొనదు, కమలహస్త = పద్మములవంటి హస్తములుగల రుక్మిణీ, కమల
గృహమున్ = కొలఁకును, చొరదు = ప్రవేశింపదు.

తా. కృష్ణుఁడు రామన్న కారణమున రుక్మిణీ విచారమునఁ
దాను కన్తూరి మొదలయిన ద్రవ్యములను స్వీకరించుట లేదు.

వ. మఱియును,

55

టీ. మఱియును = ఇంతియగాక,

మ. మలఁగున్ మెల్లనిగాలికిన్ బటునటన్మత్తద్విరేఖాళికిం
దలఁగుంగోయిలమ్రోతకైయలఁగునుద్వత్కిరసంభాషలం
గలఁగున్ వెన్నెలవేడిమిన్నలగుమాకందాంకురచ్ఛాయకుం
దొలఁగుంగొమ్మమనోభవానలశిఖాదోదూయమానాంగియై.

టీ. కొమ్మ = రుక్మిణీ, మనోభవ = చిత్తదుఃఖము (మనఃకుఃఖము),
అనల = వహ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాలలచేత (మంటలచేత), దోదూయ
మాన = మిగులఁ దహింపఁబడఁజేయుచున్న, అంగియై = ఒడలు కలదియై,
మెల్లనిగాలికిన్ = మందమారుతమునకు, మలఁగున్ = విముఖియగును,
పటు = అందముగా, నటత్ = నాట్యముచేయు, మత్త = మదించిన,
ద్విరేఖ + ఆళికిన్ = తుమ్మెదలపంక్తికి, తలఁగున్ = తొలఁగిపోవును,
కోయిల మ్రోతకున్ + ఐ = కోవెలధ్వనికై, అలఁగున్ = కోపముజెందును,
ఉద్యోత్ = బయలుదేలుచున్న, కీరసంభాషలన్ = శుకముల మాటలచేత,
(చిలుకపలుకులచేత), కలఁగున్ = కలఁతనొందును, వెన్నెలవేడిమిన్ =
చంద్రునియొక్క కౌఁకకు, నలఁగున్ = నలిగిపోవును, మాకంద + అంకుర
చ్ఛాయకున్ = తీయమామిడి మొక్కలనీడకు, తొలఁగున్ = తొలంగును.

తా. రుక్మిణీదేవి విరహపరితాపమును సహింపలేక మందమారు
తమునకు విముఖియగును. తుమ్మెదల నాదమును విననొల్లదు. కోయిల
కూతలకుఁ గవ్వము జెందును. చిలుకల పలుకుల కులుకు జెందును. వెన్నెల
కాఁకకుఁ దేకువపీడును. రసాలముల నీడకుఁ గోడు జెందును.

వ. ఇట్లు హరిరాక కెదురుసూచుచు సకలప్రయోజనంబులం
దును విరక్తయై మనోజానలంబులం బొగిలెడి మగువకు
శుభంబు చెప్పచందంబున వామలోచనభుజంబు లదిరె
నంతఁ గృష్ణునియోగంబున బ్రాహ్మణుండు సనుదించిన
నతని ముఖలక్షణం బుపలక్షించియాకలకంతకంతిమహో
త్కంతశోడ నకుంతితయై మొగంబునఁ జిలునగవునిగుడ
నెదురుసని నిలువంబడిన బ్రాహ్మణుండిట్లనియె. 57

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, హరిరాకపన్ = కృష్ణునియా గమనము
నకు, యెదురుసూచుచున్ = ముందు కాంచుచు, సకలప్రయోజనంబులం
దును = ఎల్లపనులయందును, విరక్తయై = ఆసక్తిలేనిదై, మనోజ +
అనలంబున = మదనాగ్నిచేత, పొగిలెడిమగువకు = వేధింపఁబడు రుక్మి
ణీకి, శుభంబున్ = మేలును, చెప్పచందంబునన్ = తెలుపురీతిని, వామ
లోచన భుజంబులు = ఎడమ నేత్రము, ఎడమభుజము, అదిరెన్ = చలింపె
(స్త్రీలకు ఎడమ భాగమున నున్న ఆవయవములును, పురుషులకు కుడి
భాగముననున్న ఆవయవములు జలించుట మంగళప్రదమును నూచించు
నని శాస్త్రము), అంతన్ = అంతట, కృష్ణునియోగంబునన్ = శ్రీకృష్ణుని
యాజ్ఞచే, బ్రాహ్మణుండు, సనుదించినన్ = రాఁగా, అతని = ఆబ్రాహ్మ
ణునియొక్క, ముఖలక్షణంబు = మోమునంగల చిహ్నములు, ఉపలక్షిం
చి = చూచి, ఆ కలకంతకంతి = అవ్యక్తమధురమగుధ్వనితో గూడినకుత్తుక
గల రుక్మిణి, మహత్ + ఉత్కంతశోడన్ = గొప్ప (యిష్టవస్తుప్రాప్తి
యందలి) వేగిరపాటుతో, అకుంతితయై = నిబ్బరముగలదియై, మొగంబు
నన్ = ముఖమున, చిలునగవు = మందహాసము, నిగుడన్ = ఉపహాసము.

గఁగా, ఎదురుసని=బ్రాహ్మణున కెదురేగి, నిలువఁబడినన్ = నిలిచి యుండగా, బ్రాహ్మణుండు, ఇట్లు, అనియెన్=పలికెను.

ఉ. మెచ్చెభవద్గుణోన్నతి క॥ మేయధనావళులిచ్చెనాకుఁ దా
వచ్చె*సుదర్శనాయుధుఁడు॥ వాఁడెసురాసురులెల్ల నడ్డమె
వచ్చిననైన రాక్షస వి॥వాహమనం గొనిపోవునిన్ను నీ
సచ్చరితంబుభాగ్యమును॥ సర్వము నేడుఫలించెగన్యకా.

టీ. కన్యకా=రుక్మిణీ! (వివాహము కోరుచున్నదానయని భావము), భవత్ = నీయొక్క, గుణ+ఉన్నతికిన్ = అధికమయిన గుణములకు (మంచిగుణముల కనుట), మెచ్చె=సంతసించెను, నాకున్=నాకు, ఆమేయ+ధన+ఆవళులు = ఎన్నశక్యముగాని ద్రవ్యసముదాయములను, ఇచ్చెన్=ఒసంగెను, సుదర్శన+ఆయుధుఁడు = చక్రాయుధుఁడయిన, కృష్ణుఁడు (సుదర్శనాయుధుఁడనుట జయనూచకము), తాన్ = తాను, వచ్చెన్=వచ్చెను, వాఁడు+ఎ=అడుగో, సుర+అసురులు=దేవదానవులు, ఎల్లన్ = అందఱును, అడ్డమువచ్చినన్+వినన్ = అడ్డుకొనినప్పటికిని, రాక్షస వివాహమనన్ = ఎత్తుకొనిపోయి చేసుకొను వివాహవిధిని, నిన్నున్=నిన్ను, కొనిపోవును=తీసికొనిపోవును, నీసత్ +చరితంబున్=

* సుదర్శనము=సుదర్శనమును పేరుగల చక్రము, సు=యోగ్యమయిన, దర్శనము=చూపు, ఆయుధుఁడు = ఆయుధముగాఁగలవాఁడు, మఱియు, సు=యోగ్యమయిన, దర్శన=ధర్మమే, ఆయుధుఁడు=ఆయుధముగాఁగలవాఁడు, “ధర్మోజయతి” అనునట్లు ధర్మమే జయసాధనముగా గలవాఁడనుట, దర్శనము=చూపు, కన్ను, అద్దము, బుద్ధి, తెలివి, శాస్త్రము, ధర్మము అని యర్థములు కలది. ఈ పద్యమునందుఁ గవి ‘కన్యకా’ అను సంబోధన చివర నందముగాఁ బెట్టినను “వచ్చెసుదర్శనాయుధుఁడు” అని మొదలుపెట్టినచో వొప్పుపడుచున్న రుక్మిణీకిఁగిక్కువ సంబోధమునుగలుగఁజేసినవాఁడగును. అట్లయినను “మెచ్చె భవద్గుణోన్నతికి” అనికొంత సంబోధముగలిగించెను గాని తరువాత “ఆమేయ

నీయోగ్యముగు చారిత్రమును, భాగ్యమును, అదృష్టమును, సర్వమున్ = సమస్తమును (అంతయుననుట), నేడు = ఇప్పుడు, ఫలించెన్ = ఫలము నకు వచ్చెను.

తా. నీ మంచిగుణములకు మెచ్చి అడుగో శ్రీకృష్ణుడు వచ్చి యున్నాడు, నీకోరికదీర నేడే నిన్నుఁ గొనిపోవును.

వ. అనిన వైదర్భి యిట్లనియె, 59

టీ. అనిన=ఇట్లనగా, వైదర్భి=విదర్భరాజు మాతురగు రుక్మిణి, ఇట్లు+అనియె = తిరుగ నిట్లు పలికెను.

మ. జలజాతేక్షణుఁ దోడితెచ్చితివి నాఁ సందేశముంచెప్పినన్
నిలువంబెట్టితి నీకృపన్ బ్రతికితిన్ ♦ నీయట్టిపుణ్యాత్మకుల్
కలరే దీనికి నీకుఁ బ్రత్యుపకృతిం ♦ గావింపఁగా నేర నం
జలిఁగావించెదభూసు రాన్వయమణీఁ సద్బంధు చింతామణీ.

టీ. భూసుర+అన్వయమణీ=విప్రసులరత్నమా! సత్ + బంధు చింతామణీ=సత్పురుషుల యొక్కయు, బంధువులయొక్కయుఁ గోర్కులనుదీర్చువాఁడా, జలజాత + ఈక్షణున్ = పద్మములవంటి నేత్రములుగల కృష్ణుని, నా సందేశమున్ = నా వృత్తాంతమును చెప్పి, తోడి తెచ్చితివి = వెంటఁ బెట్టుకొనివచ్చితివి (తీసికొనివచ్చితివనుట), నన్ = నన్ను నిలువన్ +

ధనావళులిచ్చెనాకు” అని తనవిషయమును వెంటనే చెప్పకొనెను. ఇదియంతయు రుక్మిణికి సంతోషదాయకముకానేరదు. మూడవపాదమున ‘రాక్షసవివాహమునన్ గొనిపోవు నిన్ను’ అనునంతవఱకు నేమగునోయని సందేహమే పెట్టియున్నాడు. ఇది లేఖక ప్రమాదముగు నేమోయని తలంతును. ఏమనఁగా నెంతమాత్రము మార్పులేకుండ “వచ్చెనుదర్శనాయుధుఁడు వాఁడె సురాసురులెల్ల నడ్డమైవచ్చిననైన రాక్షసవివాహమునన్ గొనిపోవు నిన్ను నీ । సచ్చరితంబు భాగ్యమును సర్వము నేడుఫలించెగన్యకా । మెచ్చె భవద్గుణోన్నతి కమేయ ధనావళులిచ్చెనాకుఁ దాన్” అనిన సరిపోవును.

పెట్టితివి = ప్రాణములతో నిలిపితివి, నీకృపన్ = నీయనుగ్రహముచేత, బ్రతికితిన్ = జీవించితిని, నీ + అట్టి = నినుఁబోలిన, పుణ్య + ఆత్మకుల్ = ధర్మస్వభావులు, కలరే = ఉన్నారా (మరియొకరు లేరు), నీనికీ = ఈయుపకృతికి (ఈయుపకారమున కనుట), నీకున్ = నీకు, ప్రత్యుపకృతిన్ = మారుపకారమును, కావింపన్ + కాన్ = ఒనర్చుటకు, నేరన్ = చాలను, అంజలిన్ = నమస్కారమును, కావించెదన్ = చేసెదను.

తా. విప్రోతమా! నావృత్తాంతమును దెలియఁజేసి కృష్ణునివెంట నిడికొని వెచ్చి నాప్రాణములు నిల్పిన నీకుఁ బ్రత్యుపకృతి నమస్కారమునకన్న నేమియొఁజేయ నేరను.

వ. అని నమస్కరించె నంత రామకృష్ణులు దన కూతు వివాహంబునకు వచ్చుట విని దూర్యఘోషణంబులతో నెదుర్కొని విధ్యుక్తప్రకారంబునంబూజించి మధుపర్కంబులిచ్చి వివిధాంబరాభరణంబులు మొదలైన కానుకలొసంగి భీష్మకుండు బంధుజనసేనాసమేతులైన వారలకుఁ దూర్ణంబున సకల సంపత్పరిపూర్ణంబులైన నివేశంబులు గల్పించి విడియించెనిట్లుకూడిన రాజుల కెల్లనువయోవీర్యబలవిత్తంబులెట్లట్ల కోరిన పదార్థంబులెల్ల నిప్పించి పూజించె నంత విదర్భపురంబుప్రజలు హరిరాక వినివచ్చిచూచి నేత్రాంజులం దదీయవదనకమలమధుపానంబు సేయుచు, 61

టీ. అని = ఇట్లు చెప్పి, నమస్కరించెన్ = వందనమాచరించెను, అంతన్ = అంతట, రామకృష్ణులు, తన కూతు వివాహంబునకున్ = తన కుమార్తె పెండ్లికి, వచ్చుటన్ = వచ్చినవారని, విని = తెలిసికొని, తూర్వఘోషణంబులతోన్ = (మంగళ) వాయిద్యధ్వనులతో, ఎదుర్కొని = ఎదురేగి, విధి + ఉక్తప్రకారంబునన్ = శాస్త్రమునందు నుడివిన విధమున, పూజించి = గౌరవించి (ఆర్ఘ్యపాద్యాదివిధుల చేసెనుట) మధుపర్కంబులు

పెరుగునఁగలిపినతేనెలు, ఇచ్చి = ఒసఁగి, వివిధ = పలువిధములయిన, అంబర = వస్త్రములు, ఆభరణంబులు = వస్తువులు (మొదలయిన) కానుకలు = కట్నములను, ఒసఁగి = ఇచ్చి, భీష్మకుండు, బంధుజన = చుట్టములతో, సేన = సైన్యములతో, సమేతులు = కూడికొనినవారు, ఐనవారలకు = ఐన ట్టివారికి, తూర్ణంబు = వేగముగా, సకల = సమస్తమయిన, సంపత్ = భాగ్యములతో, పరిపూర్ణంబులు = నిండినవి, ఆయిన నివేశంబులు = ఆయినట్టి యిండ్లు, కల్పించి = ఏర్పాటుచేసి, విడియించెన్ = ప్రవేశపెట్టెను, ఇట్లు = ఈవిధముగా, కూడిన రాజులన్ = కలసిన నృపాలురను, ఎల్లను = అందఱిని, వయోవీర్యబల విత్తంబులు = వయస్సు, శౌర్యము, సేనలు, ద్రవ్యములు, ఎట్లు = ఏవిధమో, అట్లు = ఆవిధమే, కోరిన ప్రకారంబులు = వారివారికిఁగావలసినవస్తువులు, ఎల్లన్ = అన్నియు, ఇప్పించి = పొందజేసి, పూజించెన్ = గౌరవించెను, అంత = అంతట, విదర్భపురంబు ప్రజలు = కుండిన పురములోని జనులు, హరిరాకన్ = కృష్ణునివచ్చుటను, విని = ఆలకించి, వచ్చి = వచ్చినవారై, చూచి = కనుఁగొని, నేత్ర + అంజలులన్ = లోచనములనెడు దోయిళ్ళచే, తదీయ = ఆ కృష్ణుసంబంధమైన, వదనకమల = మోమనెడు పద్మమునందలి, మధుపానంబున్ = తేనెయొక్క త్రావుటను, చేయుచు = ఒనరించుచు, (కృష్ణుని ఆనందముగాజూచుచు ననుట) యాపకాలంకారము.

మ. తగునీచక్రి విదర్భ రాజసుతకుం॥ తథ్యంబు వైదర్భియం
దగునీ చక్రికి నీంత మంచిదగునే॥ దాంపత్య మీయిద్దటిం
దగులంగట్టిన బ్రహ్మ నేర్పరిగదా॥ దర్పాహతారాతియై
మగఁడౌగావుతజక్రియారమణికి॥ మాపుణ్యమాలంబునన్

టీ. ఈచక్రి = కృష్ణుఁడు, విదర్భరాజసుతకున్ = భీష్మకుని కుమార్తెయగు రుక్మిణికి, తగున్ = తగును, తథ్యంబు = నిజము, వైదర్భియన్ = రుక్మిణియు, ఈచక్రికిన్ = ఈకృష్ణునకు, తగున్ = ఒప్పును, దాంపత్యము = భార్యాభర్తలభావము, ఇంతమంచిది + అగును + ఏ =

ఎక్కడనింతకన్నమంచిది యుండునా ! (ఉండదనుట), ఈ ఇద్దరిన్ = ఈయిరువురిని, తగులన్ = కూడియుండునట్లు, కట్టినబ్రహ్మ = ఏర్పఱచిన విధాత, నేర్పరి = సామర్థ్యము కలవాఁడుకదా ! (అగును), చక్రి = కృష్ణుఁడు, దర్ప + అహత + ఆరాతియై = శౌర్యముచేఁ గొట్టబడిన విరోధులు కలవాఁడై, ఈరమణికిన్ = ఈరుక్మిణికి, మాపుణ్యమూలంబు నన్ = మేమొనరించిన సుకృతముఁజేతనైనను, మగఁడు = భర్త, అగున్ + కావుతన్ = అగుగాక.

తా. విదర్భలోని ప్రజలు కృష్ణుని రుక్మిణినిఁ గాంచి వీరిద్దరికిని బెండ్లియగునట్లు దైవ మనుగ్రహించుగాక యని వేడుకొనిరి. (సమానాలంకారము).

వ. అనియిట్లుపలికి రాసమయంబున.

63

టీ. అని, ఇట్లు = ఈవిధముగా, పలికిరి = వచించిరి. ఆసమయంబు నన్ = ఆకాలమందు.

సీ. సన్నద్ధులైబహు ♦ శస్త్రసమేతులై

బలసి చుట్టును వీర ♦ భటులు గొలువ

ముందఱ నుపహార ♦ ములు గానుకలుఁగొంచు

వర్గంబులై వార ♦ వనిత లేఁగ

బుష్పగంధాంబర ♦ భూషణకలితలై

పాడుచు భూసుర ♦ భార్యలరుగఁ

బణవమర్దళ శంఖ ♦ పటహకాహళవేణు

భేరీధ్వనుల మిన్ను ♦ పిక్కటిలఁగఁ

ఆ. దగిలి సఖులుగొలువఁ ♦ దల్లులు బాంధవ

సతులుఁ దోడ రాఁగ ♦ సవినయమున

నగరు వెడలి నడచె ♦ నగజాతకును మ్రొక్క

బాల చికుర పిహిత ♦ ఫాలయగుచు.

64

టీ. వీరభటులు = శౌర్యముతోఁగూడిన బంట్లు, సన్నద్ధులు + వి = సిద్ధపడినవారై, బహుశస్త్రసమేతులై = పలువిధములగు ఆయుధములను ధరించినవారై, చుట్టును = అన్నిప్రక్కలను, బలసి = చుట్టుకొని, కొలువన్ = సేవింపఁగా, వారవనితలు = వారకొంతలు, ముందఱన్ = ముందు భాగమున, ఉపహారములు = ఉపాయనములు, కొనుకలు = కట్నములు, కొంచున్ = పట్టుకొని, వర్గంబులై = ప్రోగులై, ఏఁగన్ = వెళ్ళగా, భూసుర భార్యలు = బ్రాహ్మణస్త్రీలు, పుష్పగంధ + అంబర. భూషణకలితలు + వి = పూలతోను, గంధముతోను, బట్టలతోడను, నగలతోను గూడినవారై, పాడుచున్ = పాడుచు, అరుగన్ = వెళ్ళగా, ఫణవ = హుడుక్కముల యొక్క (వాద్యవిశేషణము) మర్దళ = మృదంగముల యొక్కయు (మద్దెలలయొక్కయు), శంఖ = శంఖములయొక్కయు, పటహ = తప్పెటలయొక్క, కాహళ = బాకొలయొక్కయు, వేణు = పిల్లన శ్రోవులయొక్కయు, భేరీ = నగారాలయొక్కయు, ధ్వనులన్ = నాదములచేత, మిన్ను = ఆకాశము, పిక్కటిలఁగన్ = విరివికొఁగా, తగిలి = వెంబడించి, సఖులు = సేస్తకత్తెలు, కొలువన్ = సేవింపఁగా, తల్లులు = జననులు, బాంధవ సతులు = చుట్టచులైన యాడువాండ్రు, తోడ రాఁగన్ = వెనువెంటరాఁగా, సవినయమునన్ = వినయముతో, నగరు వెడలి = పురము విడిచి, బాల = రుక్మిణి, చికురముంగురులచే, పిహిత = ఆవరింపఁబడిన, ఫాల = నుదురుగలది, అగుచున్, నగజాతకును = గారీదేవికి, మ్రొక్కన్ = నమస్కరించుటకు (అనగా మ్రొక్కుచెల్లించుకొనుటకు), నడఁచెన్ = వెళ్ళెను.

తా. భటులు రెండువైపులనడువ, వారకొంతలు పూజాద్రవ్యములు పట్టుకొని ముందు నడువ, దల్లులు చెలికత్తెలును బందుగురాండ్రు విప్రప్రాంగనలు కూడరాఁగా గారీదేవికి మ్రొక్కుఁ జెల్లించుకొన పురము విడిచి రుక్మిణి వెళ్ళెను.

వ. మఱియు సూత మాగధవందిగాయక పాఠకజనులంతంత నభినందించుచుం జనుదేర మందగమనంబున ముకుంద

చరణారవిందంబులు డెందంబునఁ దలంచుచు నిందుధర
 సుందరీ మందిరంబుఁ జేరి సలిల ధారాధౌతకరచరణార
 విందయై వార్చి శుచియై గౌరీసమీపమునకుం జనియె
 నంత ముత్తైదువలగు భూసురోత్తముల భార్యలు భవ
 సహితయైన భవానికి మజ్జనంబుఁగావించి గంధాక్షతంబు
 లిడి వస్త్రమాల్య భూషణాదుల నలంకరించి ధూప
 దీపంబు లొసంగి నానావిధోపహారంబులు సమర్పించి
 కానుక లిచ్చి దీపమాలికల నివాళించి రుక్మిణీదేవిని
 మ్రొక్కించిరప్పుడు.

65.

టీ. మఱియు = ఇంతియగాక, సూత = బట్టువాండ్రు, మాగధ =
 కులప్రమాగత చారిత్రమునుజదువువాండ్రు, వంది = శౌర్యాదులంబొగడు
 వాండ్రు, గాయక = సంగీతముపాడువారు, పాఠకజనులు = పురాణములు
 చదువువారు, అంతంతన్ = అందందు, అభినందించుచున్ = స్తోత్రము
 సేయుచు, చనుదేరన్ = రాఁగా, మందగమనంబునన్ = మెల్లనగునడ
 కతో, ముకుంద = కృష్ణునియొక్క, చరణ + అరవిందంబులు = పాదపద్మ
 ములను, డెందంబునన్ = చిత్తమునందు, తలంచుచున్ = ధ్యానముచేయుచు,
 ఇందుధర = చంద్రుఁడే కిరీటముగాఁగల యీశ్వరుని, సుందరీ = భార్య
 యగుగౌరియొక్క, మందిరంబున్ = ఆలయమును (అనఁగా దుర్గా
 దేవి గుడిని), చేరి = ప్రవేశించి, సలిలధార = ఉదకముచేత, ధౌత =
 కడుగబడిన, కరచరణ + అరవిందయై = పద్మములవంటి హస్తములును
 చరణములును గలదియై, వార్చి = ఆచమనించి, శుచియై = పవిత్రయై
 (అనఁగా శుద్ధితోననుట), గౌరీ సమీపంబునకున్ = పార్వతిదగ్గఱకు,
 చనియెన్ = వెళ్ళెను, అంత = అటుపిమ్మట, ముత్తైదువులు + అగు =
 పుణ్యాంగనలైన, భూసుర + ఉత్తముల భార్యలు = మంచి బ్రాహ్మణుల
 కొంతలు (బ్రాహ్మణస్త్రీలు), భవసహిత = ఈశ్వరునితోఁగూడినది, ఐన

భవానికిన్ = ఆయిన పార్వతికి, మజ్జనంబు = అభిషేకమును, కావించి = చేసి, గంధ + అక్షతంబులు = గంధమును అక్షతలను, ఇషి = ఇచ్చి, వస్త్ర = వస్త్రములు, మాల్య = పూలమాలికలు, భూషణ + అగులన్ = అలంకారములు మొదలగువానిచే, అలంకరించి, ధూపదీపంబులు = అగరు ధూపములు దీపములను, ఒసంగి = పెట్టి, నానావిధ + ఉపహారంబులు = అనేక విధములైన నైవేద్య పదార్థములను, సమర్పించి = బాగుగా నొసంగి, కానుకలు = పూజాద్రవ్యములను, ఇచ్చి, దీపమాలికలన్ = దీపపంక్తులచే (మొందుంచిన దీపము అవసరమనియు, పిమ్మట నుంచిన దీపములు మహాదీపారాధన యనియు భావము), నివాళించి = హారతు లొసంగి, రుక్మిణీదేవిని, మ్రొక్కించిరి = మ్రొక్కునట్లు చేసిరి, అప్పుడు = ఆ సమయమందు,

ఉ. నమ్మితి నామనంబునన్ | నాతనులై నయమామహేశులన్
మిమ్ముఁబురాణదంపతుల | మేలుభజింతుఁ గదమ్మ మేటి పె
ద్దమ్మదయాంబురాశివిగ | దమ్మహరిం బతిసేయుమమ్మనిన్
నమ్మినవారికెన్నఁటికి | నాశములేదుగదమ్మ యీశ్వరీ!

టీ. ఈశ్వరీ = పార్వతీ ! సనాతనులు = ఎల్లప్పుడునుండువారు, ఐన పురాణదంపతులన్ = చిరకాలమునుండియున్న భార్యాభర్తలను, ఉమామహేశ్వరులన్ = గౌరీ శంకరులను, మిమ్మున్ = మిమ్ము, నామనంబునన్ = నాచిత్తమునందు, నమ్మితిన్ = నమ్మియుంటిని, మేలు = మంచివిధిని, భజింతున్ = కొలిచెదను, దయా + అంబురాసి = నియకు సముద్రమువంటి దానపు (అనగా విస్తారము దయకలదానవనుట), కద + ఆమ్మ = అగుదువుగదా, తల్లీ! హరిన్ = శ్రీకృష్ణుని, పతిన్ = భర్తను, చేయుము = ఒనరించుము, ఆమ్మ = తల్లీ, నిన్ = నిన్ను, నమ్మినవారికిన్ = నమ్మినట్టివారికి, ఎన్నఁటికిన్ = ఎప్పటికిని, నాశము = కీడు, లేదు + కదమ్మ = లేదుగదాతల్లీ ! (ఎన్నటికిని లేదనుట.)

తా. పురాణదంపతులను నాశరహితులగు మిమ్ముఁగొలిచిన నాకు శ్రీకృష్ణుని భర్తగా నొనర్చి నాయభిలాషను దీర్చుము.

వ. అని గౌరీదేవికి మ్రొక్కి పతులతోడం గూడిన బ్రాహ్మణ
భార్యలకు లవణాపూపంబులును దాంబూల కంఠ
నూత్రంబులును ఫలంబులు నిత్తుదండంబులు నిచ్చి
రుక్మిణీదేవి వారలం బూజించిన, 67

టీ. అని, గౌరీదేవికి = దుర్గాదేవికి, మ్రొక్కి = వందనమాచరించి,
పతులతోడన్ = భర్తలతో, గూడిన = కలిసియున్న, బ్రాహ్మణ
భార్యలకున్ = విప్రాంగనలకు, (దంపతులకనుట), లవణ + అపూపంబు
లును = ఉప్పును అప్పంబులును, తాంబూల = తాంబూలములును,
కంఠనూత్రంబులును = మంగళనూత్రంబులును, ఫలంబులు = పండ్లును,
నిత్తుదండంబులును = చెఱకుగట్టలును, ఇచ్చి = ఒసఁగి, రుక్మిణీదేవి,
వారలన్ = ఆ బ్రాహ్మణదంపతులను, పూజించినన్ = పూజలు సేయఁగా,
(పురాణదంపతులయిన పార్వతీపరమేశ్వరులం బూజించి, తరువాత
బ్రాహ్మణదంపతులను బూజించెను.)

ఆ. వార లుత్సహించి ♦ వలనొప్ప దీవించి

సేస లిడిరి యువతి ♦ శిరమునందు

సేసలెల్లదాల్చి ♦ శివవల్లభకు మ్రొక్కి

మాననియతిమాని ♦ మగువ వెడలె.

68

టీ. వారలు = ఆ బ్రాహ్మణదంపతులు, ఉత్సహించి = సంతోష
మును జెంది, వలను + ఒప్పన్ = నేర్పరితనముతో, దీవించి = ఆశీర్వాదించి,
సేసలు = మంత్రాక్షతలను, యువతి శిరంబునందు = రుక్మిణీదలపై, ఇడిరి =
చల్లరి, సేసలు = దీవనబ్రాలు (అనఁగా దీవించునిమిత్తముంచినయక్షతలు)
ఎల్లన్ = అన్నియు, తాల్చి = శిరసునవహించి, మగువ = రుక్మిణి, శివవల్లభ
కున్ = శివుని భార్యయగు పార్వతికి, మ్రొక్కి = నమస్కరించి, మాననియ
తిన్ = మానవ్రతమును, (అనఁగా బలుకకుండుటను), మాని = వదలి,
వెడలెన్ = మఱలెను.

తా. ఆ బ్రాహ్మణ దంపతులు రుక్మిణీదేవిచేసిన పూజకు సంతోషించి యాశీర్వాదింప నాయాశీర్వాదంబులఁగైకొని రుక్మిణీ పార్వతికి మ్రొక్కి మానవ్రతమును మాని గృహమునకేఁగ బయలుదేఱెను.

వ. ఇట్లు మేఘనుధ్యంబు వెలువడి వికసించు క్రొక్కారు మెఱుంగు తెఱుంగున మృగధరమండలంబు నిర్గమించిచరించు మృగంబుచందంబునఁ గమలభవ న ర్తకుండెత్తిన జవనిక మఱుఁగు దెరలి పొడసూపిన మోహినీదేవత కై వడి దేవదానవ సంఘాత కరతల సవ్యాపసవ్య సమాకృప్య మాణ పన్నగేంద్రపాశ పరివలయుత పర్యాయ పరిభ్రాంత మంథరాచల మంథాన మధ్యమాన ఘూర్ణిత ఘుమ ఘుమాయితమహార్ణవ మధ్యంబుననుండి చనుదెంచునింది రాసుందరీ పై భవంబున బహువిధ ప్రభాభాసమానయై యిందుధరసుందరీ మందిరంబు వెలువడి మానస కాసార హేమ కమలకానన విహారమాణ మత్తమరాశంబుభంగి మంద గమనంబునఁ గనక కలశయుగళ సంకాశ కర్కశ పయోధర భారపరికంప్యమాన మధ్యయై రత్నముద్రికాలంకృతంబైన కెంగేలనొక్క సఖిలలామంబు కైదండ గొని రత్ననివహ సమంచితకాంచన కర్ణ పత్త్రమయూ ఖంబులు గండభాగంబుల నర్తనంబులు సలుప నర వింద పరిమళ క్షతూహలావతీర్ణమత్త మధుకరంబుల మాడ్కి నరాశంబులైన కుంతలజాలంబులు ముఖ మండలంబునం గ్రందుకొన సుందర మందహాస గోచులు దిశలందు బాలచంద్రికా సౌందర్యంబు నావ

హింప నదరబింబఫలారుణ మరీచి మాలికలు రదనకుండ
 కుట్టలంబుల కనురాగంబుసంపాదింప మనోజాత కేతన
 సన్నిభంబైన పయ్యెదకొంగుదూఁగ సువర్ణ మేఖలాఘటిత
 మణికిరణ పటలంబు లకాలశక్రచాపజనకంబులై మెఱయ
 జఱకువిలుతుండొఱవెటికి వాఁడియిడి ఝళిపించిన ధగద్ధ
 గాయమానంబులగు బాణంబులపగిది సురుచిరవిలోకన
 నికరంబులు రాజవీరుల హృదయంబులు భేదింప శింజాన
 మంజుమంజీరనినదంబులు సెవులపండువులు సేయఁ బాద
 సంచారంబున హరిరాక కెదురు చూచుచు వీగమోహిని
 యై చనుదెంచుచున్న సమయంబున, 69

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, మేఘమధ్యంబునన్ = మబ్బునడుమనుండి,
 వెలువడి = బయలుదేరి, విలసించు = ప్రకాశించునట్టి, క్రొక్కారు =
 వర్షకాలసంబంధమైన, మెరుంగుతెఱంగునన్ = మెఱుపువలె, మృగ
 ధరమండలంబున్ = చంద్రమండలమునుండి, నిర్గమించి = బయలువెడలి,
 చరించు = సంచరించు, మృగంబుచందంబునన్ = జింకవలె, కమల
 భవ = బ్రహ్మయను, నర్తకుండు = నటుఁడు, ఎత్తిన = పట్టుకొనిన, జవ
 నిక మఱుఁగు = తెరచాటునుండి, తెరలి = బయల్పడి, పొడనూపిన =
 అగుపడిన, మోహినీదేవతకై వడిన్ = మోహినీదేవతవలె, దేవ = దేవతల
 యొక్కయు, దానవ = రాక్షసులయొక్కయు, సంఘాత = సముదాయము
 యొక్క, కరతల = హస్తములచేత, సవ్య + ఆపసవ్య = కుడి యెడమ
 ప్రక్కలకు, సమ్ + ఆకృష్యమాన = లాగబడుచున్న, పన్నగ + ఇంద్ర
 పాశ = ఆదిశేషువను త్రాటిచేత, పరివలయిత = లెస్సగాఁజుట్టిబడినదియు,
 పర్యాయ = వరుసగా, పరిభ్రాంత = తిరుగుచున్నదియునగు, మందర + అచల
 = మందరపర్వతమనెడు, మంధాన = కవ్వముచేత, మధ్యమాన =
 తరుచుబడుచున్నదియు (అనఁగాజిలుకుట), ఘూర్ణిత = సుడులుదిరుగు

చున్న. ఘుమఘుమాయిత = ఘుం ఘుం అని ధ్వనిచేయుచున్న, మహా
 ర్ణవ = గొప్పకడలియొక్క, మధ్యంబుననుండి = మధ్యభాగమునుండి, చను
 చెంచు = ఏతెంచుచున్న, ఇందిరాసుందరీ వైభవంబునన్ = లక్ష్మీదేవి
 చందంబున, బహువిధ = అనేక విధములగు, ప్రభా = కాంతులచే,
 భాసమాన + ఐ = ప్రకాశించునదియై, ఇందుధర = సుందరీమందిరం
 బునన్ = శివునిభార్యయగు పార్వతీదేవి ఆలయమునుండి, మానసకా
 సార = మానససరోవరమునందలి, హేమకమల = బంగారు తామరల
 యొక్క, కానన = వనమందు, విహరమాణ = సంచరించుచున్న, మత్త =
 మత్తిలిని, మరాళంబు భంగిన్ = ఆంచరీతిని, మందగమనంబునన్ =
 మెల్ల నగు నడకతో, కనకకలశయుగళ = బంగారు కుండలముయొక్క
 జతతో, సంకాశ = సరియైన, కర్కశ = కౌతన్యముగల, పయోధర
 భార = స్తనభారముచేత, పరికంప్యమాన = మిక్కిలి యల్లలనాడు
 చున్న, మధ్యయై = నడుముగలదియై, రత్నముద్రికా = రత్నాంగు
 లీయకముచే, అలంకృతంబు = అలంకరింపబడినది, అయిన = ఆయినట్టి,
 కెంగేలన్ = ఎఱ్ఱనిచేతితో, ఒక్కసభీలలామంబు = ఒక నేస్తకతైయొక్క,
 కైదండ = చేయూతను, కొని = తీసికొని, రత్న = మణులయొక్క,
 నివహ = సముదాయముచేత, సమంచిత = మిక్కిలియొప్పుచున్న,
 కాంచన = బంగారుయొక్క, కర్ణపత్రము = కమ్మలయొక్క (కర్ణపుష్ప
 ములనుట), మయూఖంబులు = కాంతులు, గండ భాగంబునన్ =
 చెక్కులయందు, నర్తనంబులు = నృత్యములు, సలుపన్ = చేయఁగా
 (కర్ణపుష్పకాంతులుగండస్థలమునఁ బ్రసరించెననుట), అరవింద = పద్మ
 ములయొక్క, పరిమళ = సువాసనయందలి, కుతూహల = ఆసక్తిచేత,
 అవతీర్ణ = దిగిన, వ్రాలిన, మత్త = మదించిన, మధుకరంబులమాడ్కిన్ =
 తేంట్లవలె, అంశంబులు = కుటిలములు (నంకరలు), అయిన కుంతల
 జాలంబులు = ఆయినట్టి వెండ్రుకలసముదాయములు (ముంగురులు),
 ముఖమండలంబునన్ = గుండ్రనగుముఖమునందు, క్రిందుకొనన్ =
 వ్యాపింపఁగా, సుందర మందహాసరోచులు = అందముగు చిఱునవ్వు
 యొక్క కాంతులు, దిశలందున్ = దిక్కుల, బాల చంద్రికా = లేగ

వెన్నెలలయొక్క, సౌందర్యంబున్ = అందమును, ఆవహింపన్ = పుట్టింపఁగా, అధరబింబఫల + అరుణమరీచి మాలికలు = దొండపండు బోలిన పెదవియొక్క రక్తవర్ణముల పంక్తులును, రదనకుందకుట్మలంబు లన్ = మల్లె మొగ్గలంబోలు దంతములను, అనురాగంబునన్ = రక్తిమమును, సంపాదింపన్ = పుట్టింపఁగా, మనోజాత = మదనునియొక్క, కేతన = టెక్కెముతో (ధ్వజముతో) సన్నిభంబు = సమానము, అయిన పయ్యద. కొంగు = అయినట్టి పయఁటచెంగు, తూగన్ = ఆడగా, సువర్ణ మేఖలా = బంగారపు ఒడ్డాణము కౌంతియందు, ఘటిత = కూర్పఁబడిన, మణి = మణులయొక్క, కిరణ = కౌంతులయొక్క, పటలంబులు = సముదాయములు, అకౌల = కౌలముగాని కౌలమందు, శక్రచాప = ఇంద్రధనుస్సును, జనకంబులు + వి = పుట్టించునవియై, మెఱయన్ = వెలుఁగఁగా, చెఱకు విల్లుఁడు = చెఱకువిల్లుగాఁగల మన్మథుఁడు, ఒఱ = కోశమునుండి (గవునెననుండి), పెఱికి = తీసి, వాఁడియిడి = పదనుపెట్టి, ఝలిపించినన్ = ఆడింపఁగా, ధగధగగాయ మానంబులు = ధగధగ మెఱయునవి, అగు భాణంబుల పగిదిన్ = అయినట్టి శరములవలె, గురుచిర = మిక్కిలి ప్రకౌశించు, విలోకన = చూపులయొక్క, నికరంబులు = సమాహములు, రాజుల హృదయంబులన్ = నృపాలురయొక్క మనస్సులను, భేదింపన్ = బ్రద్దలుచేయఁగా, శింజాన, = మ్రోగుచున్న, మంజు = మృదులములైన, మంజు + ఈర = మనోహర ధ్వనిగల, యంచెలచప్పుడులును, చెఱలపండువులు = కర్ణపర్వములు, చేయన్ = చేయఁగా, పాదసంచారంబునన్ = కాలినడకతో, హరి రాకకున్ = కృష్ణుని వచ్చుటకు, ఎదురుచూచుచున్ = వేచుకొని వీక్షించుచు, వీరమోహిని + వి = శూరులను మోహమున ముంచునదియై, చనుదెంచుచుఉన్న = వచ్చుచున్న, సమయంబునన్ = వేళయందు.

మ. అలినీలాలకఁబూర్ణ చంద్రముఖినే ♦ ణాక్షిం * బ్రవాళా
ధరం, కలకంఠిన్ నవపల్ల వాంఘ్రియగళం ♦

* బ్రవాళము = పగడము, చిగురు.

గంధేభకుంభ స్తనిం, బులినశ్రోణి నిభేంద్రయాననరుణాం ♦
 భోజాతహ స్తన్ మహో, త్వలగంధిన్ మృగ రాజమధ్యగని
 వి ♦ భ్రాంతాత్ములై రందఱున్. 70

టీ. ఆలిసీల+అలకన్ = తుమ్మెదలవంటి నల్లనైన ముంగురులు
 గల దానిని, పూర్ణచంద్రముభిన్ = రాకాచంద్రుని బోలిన ముఖము
 గల దానిని, ఏణ+అక్షిన్ = తేడికన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని,
 ప్రవాళ+అధరన్ = పగడమువంటి ఎఱ్ఱనయిన ఓవ్వుముకలదానిని, కల
 కంఠిన్ = మనోహరమగు కుత్తుకకలదానిని, నవపల్లవ+అంఘ్రీయుగ
 శన్ = నూత్నపూగములను బోలిన (చిగురుంబోలిన) పాదద్వయము
 కలదానిని, గంధ+ఇభకుంభ స్తనిన్ = మత్తగజముయొక్క కుంభస్థలము
 వంటి పాలిండ్లు గలదానిని, పులిన శ్రోణిన్ = ఇసుక తిన్నెల వంటి
 జఘనములు (పిరుదులు) కలదానిని, ఇభేంద్ర+యానన్ = మంచివీనుఁగు
 యొక్క నడకవంటి నడక కలదానిని, అరుణ+అంభోజాతహ స్తన్ =
 రక్తపద్మములవంటి (ఎఱ్ఱతామరల వంటి) కరములు కల దానిని,
 మహత్+ఉత్పలగంధిన్ = ఉత్తమమయిన కలువయొక్క పరిమళము
 వంటి శరీర సువాసన కలదానిని, మృగరాజ మధ్యన్ = పంచాస్యము
 (సింహము)యొక్క నడుమువంటి నడుము కలదానిని, కని=వీక్షించి,
 అందఱున్ = ఎల్లవారును, విభ్రాంత + ఆత్ములు = భ్రాంతిఁ జెందిన
 చిత్తముగలవారు, విరి=ఆయిరి.

తా. సకల సౌందర్యవతియగు రుక్మిణీదేవిని చూచినవారందఱును
 భ్రాంతిం జెందినవారైరి.

69. రుక్మిణీదుర్గాలయమునుండి బయలుదేరిననువిషయమును వెల్పు
 టలో రుక్మిణీవర్ణనముతో నీచవచనమును రసవంతముగా కవి కల్పించి
 యున్నాఁడు. ఆరంభించినది మొదలు తుదివరకు స్వభావవర్ణనారూప
 మైన యుపమాలంకారములతో ఛందోనిబద్ధముకాని లోపమును
 వీర్చి తన వైదగ్ధ్యమును వెల్లడించె ననుటకు సందియములేదు.

వ. మఱియు నయ్యింతి దరహాస లజ్జావలోకనంబులచి త్తంబు
 లేమఱి ధైర్యంబు దిగనాడి గాంభీర్యంబులు విడిచి గౌర
 వంబులుమఱచి చేష్టలుమాని యెఱుకలుడిగి యాయు
 ధంబులు దిగవైచి గజతురగరథారోహణంబులు సేయ
 నేరక రాజులెల్ల నేలకు వ్రాలి రా యేణీలోచన
 తన వామకరనఖంబుల నలకంబులుదలంగం ద్రోయుచు
 నుత్తరీయంబుల చక్కనొత్తుచుఁ గడకంటి చూపులం
 గ్రమంబున నా రాజలోకంబు నాలోకించుచు, 71

టీ. మఱియున్ = ఇంక, ఆ + ఇంతి = ఆరుక్మిణీయొక్క, దరహాస =
 మందహాసముతోడి, లజ్జా = ప్రీడ (సిగ్గు) తో గూడిన, అవలోకనం
 బులన్ = చూడ్కులచేత, చిత్తంబులు = మనస్సులు, ఏమఱి = జాగ్రత్తను
 వీడి, ధైర్యంబులు = ధీరత్వములను, దిగనాడి = వదలి, గాంభీర్యంబులు =
 గంభీరత్వములను, విడిచి = త్యజించి, గౌరవంబులు = మర్యాదలను,
 మఱచి = ఎఱుకనుండి త్రోసివైచి, చేష్టలు = చేతలను (పనులను), మాని,
 ఎఱుకలు = జ్ఞానములు, ఉడిగి = విడిచి, ఆయుధంబులు = శస్త్రాస్త్రములను
 (కత్తులు బాణములు మొదలైనవానిని), దిగవైచి = క్రిందబడవైచి,
 గజ = ఏనుఁగుల యొక్కయు, తురగ = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, రథ =
 స్వందనముల యొక్కయు (తేరులయొక్క), ఆరోహణంబులు =
 ఎక్కటలను, చేయనేరక = ఒనర్పజాలక, రాజులు + ఎల్లన్ = అందఱు
 రాజులును, నేలకున్ వ్రాలిరి = భూమిపై నొరిగిరి, ఆ యేణీలోచన =
 ఆ లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల రుక్మిణీ, తన = తనయొక్క, వామకర
 నఖంబులన్ = ఎడమచేతిగోళ్ళచేత, అలకంబులు = ముంగురులును, తలం
 గన్ = తొలఁగునట్లు, త్రోయుచున్ = త్రోయుచు, (ఎడమచేతిగోళ్ళతో
 ముంగురులను సవరించుట స్వభావోక్తి), ఉత్తరీయంబున్ = పయఁట
 కొంగును, చక్కన్ = సరిగా, ఒత్తుచున్ = దిద్దుకొనుచు (సవరించుకొను
 చు) (ఇదియు స్వభావోక్తి) ఆ రాజలోకంబులన్ = అన్యపాలుర

సందోహమును, కడకంటి చూపులన్ = అపాంగ వీక్షణములచే,
(ముందు పద్యముతో నన్వయము).

మ. కనియెన్ రుక్మిణిచంద్రమండలముఖుంఁగంతీర వేంద్రావల
గ్ను నవాంభోజదళాక్షుఁజారుతరవఁతున్ మేఘసంకాశ దే
హునగారాతిగ జేంద్రహస్తనిభ బాఁహుంజక్రిబీతాంబరున్
ఘనభూషాన్వితుఁ గంబుకంఠ విజయోఁ త్కంఠన్ జగ
న్మోహనున్.

72

టీ. చంద్రమండలముఖున్ = ఇందుబింబమువంటి ముఖముగల
వానిని, కంతీరవ + ఇంద్ర + అవలగ్నున్ = ఉత్తమమయిన సింగము
నడుమువంటి నడుముగలవానిని, నవ + అంభోజదళ + అక్షున్ = నూతన
మగు పద్మములయొక్క రేకులవంటి నేత్రములుగలవానిని, చారుతర =
మిగుల సౌందర్యముతో గూడిన, వత్సున్ = హృదయము (ఱొమ్ము)గలవానిని
మేఘ = మబ్బుతో, సంకాశ = తుల్యమయిన (సరియైన), దేహున్ = శరీర
కాంతిగలవానిని, † నగ = పర్వతములకు, అరాతి = విరోధియును నింద్రుని
యొక్క, గజేంద్ర = శ్రేష్ఠమగు నేనుఁగు, (విరావతము) యొక్క, హస్త
నిభ = కరము (ఱొండము) వంటి, బాహున్ = హస్తములు కలవానిని,
చక్రి = చక్రాయుధముగలవానిని, పీత + అంబరున్ = పచ్చని బట్టలు
కలవానిని (కనకచేలుఁడనుట), ఘనభూష + అన్వితున్ = విలువయైన
నగలతోడఁగూడినవానిని, (అనఁగా నగలు ధరించినవాఁడనుట), కంబు
కంఠన్ = శంఖముంబోలిన గళముకలవానిని, విజయ + ఉత్కంఠున్ =
జయముగోరువానిని, జగత్ + మోహనున్ = ప్రపంచమును మోహిం
పఁజేయువానిని (కృష్ణుని). రుక్మిణి = రుక్మిణీదేవి, కనియెన్ = వీక్షించెను.

తా. రుక్మిణి లోకములను మోహింపఁజేయు చక్కని యందము
గల కృష్ణుని గనుఁగొనెను.

† నగము = పర్వతము, వృక్షము.

వ. కనితదీయరూపవయోలావణ్యవైభవగాంభీర్యచాతుర్య
 తేజోవిశేషంబులకు సంతసించి మనోభవశరాక్రాంత
 యై రథారోహణంబుఁ గోరుచున్న వరారోహంజూచి
 పరిపంథి రాజలోకంబులు సూచుచుండ మందగమనంబున
 గంధసింధురంబులీలం జనుదెంచి ఫేరవంబులనడిమిభాగం
 బుఁగొని చను కంఠీరవంబుకై వడినిఖిలభూపాలగణంబుల
 గణింపక తృణీకరించి రాజకన్యకందెచ్చి హరితనరథంబు
 మీఁద నిడుకొని భూనభోంతరాళంబులు నిండ శంఖంబు
 పూరించుచు*బలభద్రుండు తోడనడువ యాదవవాహినీ
 పరివృతుండై ద్వారకానగరమార్గంబుఁబట్టి చనియె
 నంత జరాసంధ వశులయిన రాజు లందఱు హరి పరా
 క్రమంబు విని సహింపనోపక.

టీ. కని=అట్లుచూచినదై, తదీయ=ఆకృష్టనియొక్క, రూప=సౌందర్యముయొక్కయు, వయః=వయస్సుయొక్కయు, లావణ్య=ముఖకాంక్షివిశేషముయొక్కయు, వైభవ=భాగ్యముయొక్కయు, గాంభీర్య=గంభీరముయొక్కయు, చాతుర్య=నేర్పరితనముయొక్కయు, తేజః=శౌర్యముయొక్కయు, విశేషంబులన్=అతిశయములకు, సంతసించి=ఆనందించి, మనోభవ=మన్మథునియొక్క, శర=సాయకములచే, (బాణ

*బలభద్రుఁడు=బలరాముఁడు. ఆది శేషునియంశమునవసుదేవునకు రోహిణియందుఁ బుట్టిన కొడుకు. ఇతఁడు మొదట దేవకి గర్భమునందు చేరి యోగమాయచే ఆమెగర్భమునుండి సంకర్షింపగా రోహిణి గర్భమునందేరి పిదప అవతరించెను. కనుకనే యతనికి సంకర్షణుఁడు అనియు నామము కలదు. ఇతనికి కాలకేతుఁడు, నీలాంబరుఁడు, హలాయుధుఁడు, రేవతీరమణుఁడు, కృష్ణాగ్రజుఁడు అనియు నామములు.

ములచే), ఆక్రాంతయై = పరివేష్టింపబడినదై (చుట్టబడినదై), రథ + ఆరో
హణంబున్ = తేరునెక్కుటను, కోరుచున్న = వేడుచున్న (అపేక్షించు
చున్న), వర + ఆరోహన్ = చక్కనిపిరుదులుగలదానిని, చూచి = వీక్షించి,
పరిపంధిరాజలోకములు = వైరిరాజసముదాయములు, చూచుచున్ =
తనుఁగొనుచు, ఉండన్ = ఉండఁగా, మందగమనంబునన్ = మెల్లని
నడకతో, గంధసింధురంబులీలన్ = మదించిన యేనుఁగువలె, చను
దెంచి = ఏతెంచి, ఘోరవంబుల నడిమి భాగంబునన్ = నక్కలగుంపు
మధ్యభాగమును (నక్కలను), కొనిచను = తీసికొనిపోవు, కంఠీరవంబు
కైవడిన్ = సింగమువలె. నిఖిల = సమస్తమయిన, భూపాలగణంబు
లన్ = రాజసముదాయములను, గణింపక = లెక్కనేయక, తృణీక
రించి = గడ్డిపోచఁగాజూచి, (లక్ష్యపెట్టక) రాజకన్యకన్ = రుక్మి
ణిని, తెచ్చి = కొనితెచ్చి, హరి = కృష్ణుఁడు, తనరథంబుమీఁదన్ =
తన తేరిపై, ఇడికొని = పెట్టుకొని, భూ = భూమియొక్కయు, నభః =
ఆకాశము యొక్కయు, అంతరాళంబులు = మధ్యప్రదేశంబులు,
నిండన్ = నిండునట్లు, శంఖంబు = శంఖమును, పూరించుచున్ = ఊదుచు,
బలభద్రుఁడు = బలరాముఁడు, తోడునడువన్ = వెనువెంటరాగా,
యాదవవాహినీ పరివృతుండు + ఐ = యాదవసేనతోఁ బరివేష్టింపబడిన
వాఁడై, ద్వారకానగరమార్గమునన్ = ద్వారకాపురము దారిని, పట్టి =
చేకొని, చనియెన్ = వెళ్ళెను, అంత = తరువాత, జరాసంధవశులు =
జరాసంధునికి ఆధీనులు, అయిన రాజులు = అయిన నృపాలురు,
అందఱు = ఎల్లరు, హరిపరాక్రమంబునన్ = కృష్ణుని శౌర్యమును,
విని = ఆలకించి, సహింపనోపక = సహింపలేక.

మ. ఘన సింహంబుల కీర్తి నీచమృగముల్ † గైకొన్నచందం
బునన్, మనకీర్తుల్ గొని బాలఁ దోడ్కొనుచును †
న్తాదంబుతో గోపకుల్, చనుచున్నారదె శౌర్యమెన్నఁ
టికి మీ † శస్త్రాస్త్రముల్ గాల్పనే; తనుమధ్యక్ విడి
పింపమేని నగరే † ధాత్రీజనుల్ క్రంతలన్. 74

టీ. ఘనసింహంబులకీర్తి = పెద్దసింగముల యశస్సు, నీచమృగముల్ = అల్పమగు జంతువులు, కైకొన్నచందంబునన్ = తాల్చినవిధముగా, మనకీర్తుల్ = మనఖ్యాతులను, కొని = అపహరించి, బాలన్ = రుక్మిణిని, తోడ్కొనుచున్ = తీసికొనుచు, ఉన్మాదంబుతోన్ = మత్తతో, గోపకుల్ = గొల్లలు, అదె = అదుగో, చనుచున్నారు = వెళ్ళుచున్నారు, శౌర్యము = శూరత్వము, ఎన్నటికిన్ = ఎప్పటికిని (ఇంక నెన్నటికిని), మీశస్త్రశస్త్రముల్ = మీయొక్క ఖడ్గములును, బాణములును, కాల్పన్ + ఎ = తగులబెట్టనా? తనుమధ్యన్ = సన్నని నడుము గల రుక్మిణిని, విడిపింపము + ఏనిన్ = వదిలిపనియెడల, ధాత్రీజనుల్ = భూమిమీఁదనున్నప్రజలు, క్రంతలన్ = సందుసందులఁ జేరి, నగరు + ఏ = పరిహాసము చేయరా? ఉపమాలంకారము.

తా. అల్పజంతువులు సింహముయొక్క కీర్తిని బొందునట్లు, గొల్లవాండ్రు మనయశస్సును హరించి రుక్మిణీదేవిందీసికొని పోవుచున్నారు. మనమూరకుండినయెడలఁ బ్రజలు మనలజూచి నవ్వుదురు.

వ. అని యొండొరులం దెలుపుకొని రోషంబులు హృదయంబులనిలుపుకొని సంరంభించి తనుత్రాణంబులు వహించి ధనురాది సాధనంబులు ధరియించి పంతంబు లాడి తమ తమ చతురంగ బలంబులంగూడి జరాసంధాదులు యదువీరుల వెంటనంటం దాకి నిలునిలుండని ధిక్కరించి పలికి యుక్కుమిగిలి మహీధరంబులమీఁద సలిలధారలు గురియు ధారాధరంబుల చందంబున బాణవర్షంబులు గురిసిన యాదవసేనలం గల దండనాయకులు కోదండంబులెక్కిడి గుణంబులు మ్రోయించి నిలువంబడిరప్పుడు. 75

టీ. అని = ఇట్లు చెప్పకొని, ఒండొరులన్ = ఒకరినొకరు, తెలుపుకొని = తెలియఁ జెప్పకొని, రోషంబులు = క్రోధంబులు (కోపంబులు), హృదయంబులన్ = చిత్తములయందు, నిలుపుకొని = పెట్టుకొని,

సంరంభించి = విజృంభించి, తనుత్రాణంబులన్ = కవచములను,
 వహించి = తాల్చి, ధనుఁ + ఆదిసాధనంబులు = విల్లుమున్నగు నాయు
 ధములను, ధరించి = తాల్చి, పంతంబులు + ఆడి = ప్రతిజ్ఞలు చేసి, తమతమ
 చతురంగబలంబులన్ = వారి వారి రథగజ తురగపదాతులతో గూడిన
 సేనలను, కూడి = చేరి, జరాసంధ + ఆదులు = జరాసంధుఁడు మున్నగు
 వారు, యదువీరులవెంటన్ = శూరులైన యాదవుల వెంటడి, అండన్ =
 కలియునట్లు, తాఁకి = ఎదురుకొని, నిలునిలుండు = నిలువుఁడు నిలువుఁడు
 (అనగా బాటిపోకుఁడు, బాటిపోకుఁడు అనుట), అని, ధిక్కరించి =
 తిరస్కరించి, పలికి, ఉక్కుమిగిలి = బలమతిశయింపగా, మహీధరంబుల
 మీఁదన్ = పర్వతములపైన, సలిలధారలు = నీటిధారలను, కురియు =
 వర్షించునట్టి, ధారాధరంబుల చందంబునన్ = మబ్బులవలె, బాణవర్ష
 ములు = శరవృష్టులు, కురిసినన్ = వర్షింపఁగా, (బాణములనువిడువగా)
 (ఉపమాలంకారము) యాదవసేనలన్ = యదుసైన్యములలో, గల దండ
 నాథులు = ఉన్నట్టి సేనానాయకులు, కోదండంబులు = విండ్రను, ఎక్కు
 ఇడి = ఎక్కుపెట్టి, గుణంబులు = వింటిత్రాళ్ళను, మ్రోయించి =
 మ్రోగఁజేసి, నిలువంబడిరి, ఆప్పుడు = ఆసమయంబున.

క. అరి బల భటసాయకముల

హరిబలములు గప్పఁబడిన † నడరెడుభీతిన్

హరిమధ్య సిగ్గుతోడను

హరివదనముఁజూచెఁజకిత † హరిణేక్షణయై. 70

టీ. అరిబల = విరోధసేనలయందైన, భటులు = బంట్లయొక్క,
 సాయకములన్ = అలుగులచేత, హరిబలములు = కృష్ణునిసేనలు, కప్పఁ
 బడినన్ = ఆవరింపఁబడఁగా, నడరెడుభీతిన్ = అధికమగు భయముతో,
 హరిమధ్య = సింగమునడుమువంటి నడుముగలరుక్మిణి, సిగ్గుతోడను =
 లజ్జతో, చకిత = బెదరుచెందిన, హరిణ = లేడికన్నులవంటి, ఈక్షణ
 యై = లోచనములుగలదియై, హరివదనమున్ = కృష్ణునిముఖమును,
 జూచెన్ = కాంచెను.

తా. విరోధి బలముచేఁ జుట్టుకొనబడిన కృష్ణుని బలముఁగాంచి భయముతో రుక్మిణి శ్రీకృష్ణుని గాంచెను.

వ. ఇట్లుచూచిన,

77

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, చూచినన్ = చూడఁగా.

క. వచ్చెద రదె యదువీరులు

వచ్చెద రరిసేనలెల్ల † వైరులు పెలుచన్

నొచ్చెదరును విచ్చెదరును

జచ్చెదరును నేడు చూడు † జలజాతాక్షీ. 78

టీ. జలజాత+అక్షీ = పద్మాక్షీ, (రుక్మిణీయనిసంబోధన), యదు వీరులు = యాదవసేనావీరులు, అదె = అదిగో, వచ్చెదరు = వచ్చుచున్నారు, అరిసేనలన్+పెల్లన్ = విరోధిసేననంతను, వచ్చెదరు = చీల్చెదరు, వైరులు = విరోధులు, పెలుచన్ = ఎక్కువగా, నొచ్చెదరు = బాధఁజెందెదరు, విచ్చెదరు = చెదరిపోదురు, చచ్చెదరు = మృతినొందెదరు, చూడు = కనుము.

తా. అదిగో యాదవసైన్యము వచ్చుచున్నది. విరోధిసేనలు బారద్రోలి నొచ్చునట్లుచేసి నాశనముచేయును. జూచెదవు గాక!

వ. అని రుక్మిణీదేవిని హరియూరడించె నంత బలభద్రప్రముఖులైన యదువీరులు ప్రళయవేళ మిన్నునంబన్ని బలు పిడుగు లడరించు పెనుమొగుళులవడువున జరాసంధాది పరిపంథి రాజచక్రంబుమీఁద నవక్రపరాక్రమంబున శిఖి శిఖాసంకాశనిశిత*శిలీముఖ నారాచభల్లప్రముఖంబులైన బహువిధ బాణ పరంపరలు గురియ నదియును విదళిత మత్తమాతంగంబును విచ్ఛిన్న తురంగంబును విచ్ఛిన్న రథవయాధంబును వినిహత పదాతియూధంబును విఖండిత

వాహ వారణ రథారోహణ మస్తకంబును విశకలితవక్షో
మధ్యకర్ణకంఠకపోలహస్తంబును విస్ఫోటిత కపాలంబును
విక్రీర్ణ కేశజాలంబును విపాటిత చరణజాను జంఘంబును విద
ళితదంతసంఘంబును విఘటిత వీరమంజీర కేయూరంబును
విభ్రష్టకుండల కిరీటహారంబును విశ్రుత వీరాలాపంబును
విదార్యమాణ గదాకుంతతోమర పరశు పట్టిన ప్రాసకర
వాల శూలచక్రచాపంబును వినిపాతిత కేతన ఛత్ర
చామరంబును విలూన తనుత్రాణంబును విక్రీర్యమాణ
ఘోటకసంఘరింఖా సముద్ధూతధరణీపరాగంబును విసప్త
రథ వేగంబును వినివారితసూతమాగధవంది నాదంబును
వికుంతితహయ హేమాపటహ భాంకారకరటిఘటాఘ్నేం
కార రథనేమి పటపటాత్కార తురగనాభిఘంటాఘణ
ఘణాత్కార వీరసంకారభూషణ ఘుణ ఘుణాత్కార
నిస్సాణ ధణ ధణాత్కార మణినూపుర క్రేంకార కింకిణీ
కిణకిణాత్కార శింజినీటంకార భట పరస్పరధిక్కారనాదం
బును వినిర్భిజ్యమాన రాజసమూహంబును విద్యమాన
రక్తప్రవాహంబును విశ్రూయమాణ భూతభేతాళ కల

* శిలీముఖము = బాణము, తుమ్మెద, నారాచము, “సర్వలోహ
స్తుయేబాణనారాచాస్తే ప్రకీర్తితాః” ఏబాణమయితే యంతయు లోహ
మగునో ఆబాణమునకు నారాచమని పేరనియర్థము. ప్రాసము పద్యపా
దమున రెండవయత్తురము, ఈఁటె కుంతమనినను, ప్రాసమనినను బల్లె
మున కాయర్థము కాన్పించుచున్నది. ఈవచనమున రెండును వాడుటచే
గొంచెము భేదముగల ఈఁటెలుకావలయునని తెలిసికొనవలసియున్నది.

కలంబులునువిజృంభమాణఘోరవకాకగృధ్రకంకాదిసంకు
లంబును బ్రచలితకబంధంబునుప్రభూత పలల గంధంబును
బ్రదీపిత మేవోమాంస రుధిరఖాదంబును బ్రవర్తితధాకినీ
ప్రమోదంబునునై యుండె నప్పడు,

టీ. అని = ఇట్లు, రుక్మిణీదేవిని, హరి = కృష్ణుడు, ఊరిడిం
చెన్ = ఓదార్చెను, అంత = తర్వాతను, బలభద్రప్రముఖులు = బలరాముడు
మున్నగువారు, అయినయదువీరులు = అయినట్టియాదవశూరులు, ప్రళయ
వేళన్ = కల్పాంతకాలమునందు, మిన్ననన్ = ఆకాశమునందు, పన్ని =
కూడుకొని, బలుపిడుగులు = ఎక్కువయిన పిడుగులను, అడరించు =
పుట్టజేయునట్టి, పెను మొగుళుల వడువునన్ = పెద్దమేఘములవలె, జరా
సంధి + ఆది = జరాసంధుడు మున్నగు, పరిపంథి రాజచక్రంబుమీద
దన్ = విరోధి నృపాల సముదాయముపై, అవక్ర = వంకరలేని
(అడ్డులేని), పరాక్రమంబునన్ = శౌర్యముచేత, శిఖి = అగ్నిహోత్రము
యొక్క, శిఖాసంకాశ = జ్వాలలతో సమానమగు, నిశిత = వాడి
యైన, శిలీముఖ = సాయకములు (బాణములు), నారాచ = అచ్చపు
లోహబాణములు, భల్ల = ఈటెలు, ప్రముఖంబులు = మున్నగునవి, ఐన =
అయినట్టి, బహు విధ బాణ పరంపరలు = అనేకరీతులగు బాణ
సముదాయములు, కురియన్ = వర్షింపఁగా, అదియును = ఆశరవర్షమును,
విదళిత = తెగగొట్టబడిన, మత్త = మదించిన, మాతంగంబులు =
గజములు (ఏనుగులు) కలదియు, విచ్ఛిన్న = నఱుకఁబడిన, తురం
గంబును = ఆశ్వములు కలదియు, విచ్ఛిన్న = విడువఁబడిన, రథ
వరూధంబును = తేరినెమ్మలు (చక్రములోని నీలనియు, రథముమీద
కప్పలనియు నర్థములు), గలదియును, వినిహత = చంపఁబడిన, పదాతి
యూధంబును = కౌల్బలముల సముదాయము గలదియును, విఖండిత =
ఖండింపఁబడిన (ముక్కలుచేయఁబడిన), వాహ = ఆశ్వములయొక్కయు,
వారణ = ఏనుగులయొక్కయు, రథాహాణ = రథములయొక్కయు

(అనఁగారథమునెక్కినవారు), మస్తకంబులు = శిరస్సులుకలదియును, విశకలిత = ముక్కలుచేయఁబడిన, వక్షః = హృదయము (హ్రొమ్ము), మధ్య = నడుము, కర్ణ = చెవులు, కంఠ = కుత్తుక, కపోల = చెక్కిళ్ళు, హస్తములు = కరములు, గలదియు, విస్ఫోజిత = చీల్చబడిన, కపోలంబును = తలపుట్టెలు కలదియును, వికీర్ణ = విడిపోయిన, కేశజాలంబును = శిరోజముల (వెండ్రుకల) సముదాయములకలదియును, విపాటిత = తెగగొట్టఁబడిన, చరణ = కాళ్ళును, జాను = మోకాళ్ళును, జంఘంబును = పిక్కలుకలదియును, విదళిత = రాలపఁబడిన, దంతసంఘంబును = పండ్లమొత్తము కలదియు, విఘటిత = బద్దలుచేయఁబడిన, మంజీర = శౌర్య బిరుదములఁ దెలుపు నంచెలును, కేయూరంబును = బాహుపురులు (భుజకీర్తులు) కలదియును, విభ్రష్ట = జారిపోయిన, కుండల = చెవిపోగులును, కిరీట = కిరీటములును, హారంబులు = హారములు కలదియును, విశ్రుత = వినఁబడుచున్న, వీర + ఆలాపంబులును = పౌరుషశాలుర నాడంబులు కలదియును, విదార్యమాణ = విరువబడుచున్న, గదా = గదలు, కుంత = బల్లెములు, తోమర = చిల్లకోలలు, పరశు = గండ్ర గొడ్డళ్ళు, పట్టిన = ఆడ్డకత్తులు, ప్రాస = ఈటెలు, కరవాల = కత్తులు, కూల = కొట్టులు, చక్ర = గుండ్రముగా నుండు నాయుధములు, చాపంబులు = విండ్లుకలదియును, వినిపాతిత = పడగొట్టఁబడిన, కేతన ధ్వజములు, ఛత్ర = గొడుగులు, చామరంబును = వింజామరలు కలదియును, విలూన = త్రెంపఁబడిన, తనుత్రాణంబును = మైమరుపులు (కవచములు) కలదియును, వికీర్యమాణ = చిమ్మబడుచున్న, ఘోటక = గుఱ్ఱములయొక్క, సంఘ = సముదాయముయొక్క, రింఖ = డెక్కల చేత, సముద్ధాత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, ధరణీ = భూమియొక్క, పరాగంబును = ధూళి కలదియును, వినష్ట = పోగొట్టఁబడిన, రథవేగంబును = స్వందనముల, త్వరకలదియును, వినివారిత = వారింపఁ బడిన (ఆపబడిన), నూత = నూతుల యొక్కయు, మాగధ = కులములఁ బొగడువారి యొక్కయు, వంది = బట్టువారి యొక్కయు, నాదం

బును = ధ్వనులు కలదియును, వికుంతిత = అడ్డగింపఁ బడిన,
 హయ = తురగముల యొక్క, హేష = సకిలింతల యొక్కయు,
 పటహ = తప్పెటలయొక్క, భాంకార = భాంకృతులయొక్కయు,
 కరటి = వీనుఁగులయొక్క, ఘటా = సమూహములయొక్క, ఘ్రింకార =
 ఘ్రింకృతుల యొక్కయు, రథ = రథములయొక్కయు, నేమి = కొనల
 యొక్క, పటపటాత్కార = పటపటాకృతులయొక్కయు, తురగ = గుఱ్ఱ
 ములయొక్క, నాభి = బొడ్డునందలి, ఘంట = ఘంటలయొక్క, ఘణ
 ఘణాత్కార = ఘణఘణయను ధ్వనులయొక్కయు, వీర = శౌర్యముగల
 వారియొక్క, హుంకార = హుంకృతులయొక్కయు, భూషణ = అలం
 కారముల (నగల) యొక్క, ఝణఝణాత్కార = ఝణఝణాకృతుల
 యొక్కయు, మణినూపుర = రత్నములు పొదుగఁబడిన యందెలయొక్క,
 క్రేంకార = క్రేంకృతులయొక్కయు, కింకిణీ = చిన్నగంటలయొక్క,
 కిణకిణాత్కార = కిణకిణాత్కృతుల యొక్కయు, శింజినీ = వింటినారి
 యొక్క, టంకార = టంకృతుల యొక్కయు, భట = బంటుల
 యొక్క, పరస్పర = ఒక రొకరియొక్క, ధిక్కార = ధిక్కృ
 తుల యొక్కయు, నాదంబును = చప్పుడులు కలదియును
 (ఇందలి భాంకార శబ్దము మొదలు, ధిక్కార శబ్దపర్యంతము
 గలది అనుకరణ ధ్వనులం చెలుపు శబ్దములని గ్రహింపవలెను),
 వినిర్భజ్యమాన = భేదింపఁబడుచున్న, రాజసమూహంబును = రాజసంఘ
 ములు కలదియును, విద్యమాన = కలుగుచున్న, రక్తప్రవాహంబును =
 నెత్తురు వఱదలు కలదియును, విశ్రూయమాణ = వినఁబడుచున్న, భూత
 భేతాశ కలకలంబును = పిశాచముల యొక్కయు, యమకింకరుల
 యొక్కయుఁ గేకలుఁ గలదియును, విజృంభమాణ = అతిశయించు
 చున్న, ఫేరవ = నక్కలు, కాక = కాకులు, కంక = రాబందులు,
 ఆది = మున్నగువానిచే, సంకులంబును = చుట్టుకొనబడినదియు, ప్రచలిత =
 ఎగురుచున్న, కబంధమును = మొండెములు కలదియును, ప్రభూత =
 అధికమగు, పలలగంధంబును = మాంసపువాసనగలదియు, ప్రదీపిత =

మిక్కిలి ప్రకాశించు, మేదః = మేదశ్శయోక్కయ, మాంస = మాంసములయోక్కయ, రుధిర = రక్తముయోక్కయ, ఖాదంబును = భక్షణముకలదియును, ప్రవర్తిత = పుట్టుచున్న, ధాకినీప్రమోదంబును = పికాచ స్త్రీలయోక్కయ నానందముకలదియును, అయి ఉండెన్ = ఉండెను, అప్పుడు = ఆసమయమందు.

చ. మగిడిచలించి పాగుచును † మాగధముఖ్యులు గూడి
యొక్కచో, వగచుచునాలిగోల్పడిన † వానిక్రియంగడు
వెచ్చ నూర్చుచున్, మొగమున దప్పిదేరదను † ముంద
ఱబొక్కుచు నున్నచెద్యతో, పగతురచేతిలోబడక †
ప్రాణముతోడుత నున్నవాడవే. 80

టీ. మగిడి = తిరిగి, చలించి = కదలి, పాగుచును = పరుగిడుచును, మాగధముఖ్యులు = జరాసంధుఁడు మొదలగువారు, ఒక్కచోన్ = ఒక్కచోట, గూడి = సమావేశమై, (చేరి) అలిన్ = పెండ్లమును, గోల్పడిన వానిక్రియన్ = పోగొట్టుకొనిన వానిరీతి, వగచుచున్ = వీడ్చుచు, కడున్ = మిగుల, వెచ్చన్ + ఊర్చుచున్ = వేడినిట్టూర్పులు విడుచుచు, మొగమునన్ = మోమున, దప్పితేరన్ = ఆయాసము పొడఁగట్టగా, తమముందఱన్ = తమయెదుట, పొక్కుచున్ = చింతించుచు, ఉన్నచెద్యతోన్ = ఉన్నట్టిశిశుపాలునితో, పగతురచేతిలోన్ = విరోధులహస్తమందు, పడక = తగులుకొనక, ప్రాణముతోడుతన్ = జీవముకలిగి, ఉన్నవాడవు + ఏ = ఉంటివిగదా?

తా. జరాసంధాదులు పోరుననోడిపోవుచున్న వాతొక తావున సమావేశమై పెండ్లామును పోగొట్టుకొనినవానివలె నేడ్చుచున్న శిశుపాలుంగనుంగొని బ్రతికియుంటివా యనిరి.

ఆ. బ్రతుకవచ్చు నొడల † బ్రాణంబులుండిన
బ్రతుకుగలిగెనేని † భార్యగలదు

బ్రతికితీవు భార్య ♦ పట్టు దైవమెఱుంగు

వగవలదు చైద్య ♦ వలదు వలదు.

81

టీ. చైద్య=శిశుపాలా! ఒడలన్ = శరీరమందు, ప్రాణంబులు + ఉండినన్ = ఉసురులున్నయెడల, బ్రతుకవచ్చును = జీవింపవచ్చును, బ్రతును, కలిగెన్ + ఏనిన్ = ఉన్నయెడల, భార్య = పెండ్లము, కలదు. ఈవు = నీవు, బ్రతికితివి = జీవించితివి, భార్యపట్టు = పెండ్లమువిషయము, దైవము, యెఱుంగున్ = తెలియును, (కావున) వగవన్ = దుఃఖించుట, వలదు = తగదు, వలదువలదు = తగదుతగదు, (ఒకశబ్దమునే రెండుమూఁడు పర్యాయము లుచ్చరించుట ఆప్రమేడితమనఁబడును. “ఆప్రమేడితంద్విస్త్రీ రుక్తం” నిఘంటుప్రమాణము.)

తా. శిశుపాలా! ఒడలియం దుసురులున్నయెడల జీవనమును సంపాదించుకొనవచ్చును. జీవమున్నయెడల భార్యయులభించును. నీవు బ్రతికితివదియేచాలు. భార్యసంగతి దైవమునకెరుక, కావున నీవు చింతింపకుము. ప్రాణములున్న బ్రతుకవచ్చు, బ్రతుకున్న భార్యగలదు, భార్యపట్టు దైవమెఱుంగు (అనుక్రమముచే నిదికారణమాలాలంకారము. ఈ యలంకారము ఆరోహణావరోహణ క్రమమున రెండువిధములు గలది)

వ. వినుము. దేహధారిస్వతంత్రుఁడు గాఁడు. జంత్రగానిచేతి జంత్రపుబొమ్మకై వడి నీశ్వరతంత్ర పరాధీనుండై సుఖ దుఃఖంబులయందు వర్తనంబులుసలుపుఁ దొల్లి నేనుమధు రాపురంబుపై బదియేడుమాఱులు పరాక్రమంబున విడిసి యాసప్తదశ వారంబులను జక్రిచేత నిర్మూలితబలచక్రం డనై కామపాలుచేతం బట్టుపడి యాకృష్ణుండు కరుణచేసి విడిపించి పుచ్చిన వచ్చి క్రమ్మర నిరువదిమూఁడక్షౌహిణులం గూడుకొని పది నెనిమిదవమాఱు దాడిచేసి

శత్రులందోలి విజయంబు చేకొంటి నిట్టి జయాపజయంబు
హర్షశోకంబుల నెన్నండునుం జెంద నేటి దినంబున
నీ కృష్ణుని కెదిరి పోర మనరాజులొకం బెల్ల నుగ్రాతుం
గూడికొని పోరిన నోడుదు మింతియకాక దైవయుక్తం
బయిన కాలంబునం జేసి లోకంబులు పరిభ్రమించు
చుండు నదియునుంగాక.

84

టీ. వినుము=ఆలింపుము, (శిశుపాలునితోఁ జెప్పచుండెను.) దేహ
ధారి=శరీరము దాల్చినవాఁడు, స్వతంత్రుఁడు=స్వేచ్ఛఁగలవాఁడు, కాడు
జంత్రగానిచేతి=యంత్రగానిహస్తమునందున్న, జంత్రపుబామ్మకై వడిన్
కీలుబామ్మచీతి, ఈశ్వరతంత్రపర + ఆధీనుండు+వి = భగవంతుని
యిష్టమునకు లోబడినవాఁడై, సుఖదుఃఖంబులందున్ = సుఖదుఃఖములను
రెంటిలో, వర్తనంబులు=నడవడులు, సలుపున్ =ఓనరించును, తొల్లి =
పూర్వకాలమున, నేను=జరాసంధుఁడనైన నేను, మధురాపురంబుపైన్ =
మధురానగరముమీఁద, పదియేడుమాటులు, పరాక్రమంబునన్ =
శౌర్యముచే, విడిసి=ఆక్రమించి, ఆ సప్తదశవారంబులు = ఆపదియేడు
మాటులు, చక్రిచేతన్=కృష్ణునిచే, నిర్మూలిత = నాశనముచేయఁబడిన,
బలచక్రుండనై = నైన్యసముదాయముగలవాఁడనై, కాముపాలుచేతన్=
బలభక్రునిచే, పట్టువడి=చిక్కి, ఆ కృష్ణుండు, కరుణచేసి = దయతో,
విడిపించి పుచ్చినన్=విడిపించి పంపఁగా, వచ్చి, క్రమ్మఱన్ = తిరుగ,
ఇరువదిమూఁడు అక్షౌహిణులన్ = ఇరువదిమూఁడు అక్షౌహిణుల
సంఖ్యగల నైన్యమును, కూడుకొని = కలసికొని=పదునెనిమిదవమాటు,
దాడిచేసి=యుద్ధమునకు బయలుదేఱి, శత్రులన్ = వైరులను, తోలి =
పాఱఁదోలి, విజయంబు=జయమును, చేకొంటిని = కాంచితిని, ఇట్టి
జయ + అపజయంబులందున్ = ఇట్టి గెలుపోటములందు, హర్ష శోకం
బులన్ = సంతోషమును, దుఃఖమును, ఎన్నండునున్ = ఏనాడును,
చెందన్ = పొందను, నేటిదినంబునన్ = ఈ దినమున, ఈకృష్ణునకున్.

ఎదిరిపోరన్ = ఎదుర్కొని యుద్ధముచేయుట, రాజలోకంబెల్లన్ = రాజసము దాయమంతయుఁగ్ర + అత్తున్ = వేడికన్నులుగలశివుని, కూడుకొని = కలసి, ఎదిరి = ఎదుర్కొని, పోరినన్ = యుద్ధముచేసినచో, ఓడువము, ఇంతియకొక = మఱియు, దైవయుక్తంబు = దైవాధీనము, అయినకొలంబునంజేసి = అయినసమయముచే, లోకంబులు = భువనంబులు (జంతుజాలము), పరిభ్రమించున్ = తిరుగుచు, ఉండున్ = ఉండును, అదియునుఁగాక = అంతియగాక.

మ. తనకుంగాలముమంచిదై నమనలం దై త్రైలోక్యవిఖ్యాత విక్రములంగెల్చిరి యాదవుల్ హరిభూజా ♦ గర్వంబునన్ నేడు కా,లముమేలై చనుదెంచెనేని మనమున్ ♦ లక్షించి విద్వేషులన్, సమరక్షోణిజయింత మింతపనికై ♦ శంకింప నీకేటికిన్.

83

టీ. యాదవుల్ = యాదవులు, తమకు, కొలము = సమయము, మంచిది + ఐనన్ = మంచిదికొఁగా, నేడు = ఇప్పుడు, హరిభూజా గర్వంబునన్ = కృష్ణుని భుజముల క్రొవ్వువలన, త్రైలోక్యవిఖ్యాతవిక్రములన్ = స్వర్గమర్త్య పాతాళలోకములు మూడింటియందును, ఖ్యాతిజేందిన = శౌర్యముగల, మనలన్ = మనలను, గెల్చిరి = జయించిరి, మనమున్ = మనమును, కొలము = సమయము (వేళ), మేలు + ఐ = మంచిదై, చనుదెంచెన్ + ఏని = వచ్చినయెడల, విద్వేషులన్ = విరోధులను, లక్షించి = చూచి, సమరక్షోణిన్ = సంగరస్థలమున, జయింతము = గెలుతము, ఇంతపనికి + ఐ = ఈమాత్రముపనికై, నీకు, శంకింపన్ = సందేహింపఁగా, ఏటికిన్ = ఎందులకు ?

తా. తమకు మంచికొలమాసన్నమగుటచే యాదవులు మనలనోడించిరి. మనకు మంచికొలమెప్పుడు వచ్చునో యప్పుడు యాదవులనోడింతము కొబ్బి విచారింపఁబనిలేదు.

వ. అని యిట్లు జరాసంధుఁడు నతనియొద్ద రాజులును
 శిశుపాలుని పరితాపంబు నివారించి తమతమభూములకుఁ
 జనిరి. శిశుపాలుండు ననుచర సేనాసమేతుండై తననగ
 రంబునకుంజనియెనంతరుక్మియనువాఁడుకృష్ణుండు రాక్షస
 వివాహంబునం దన చెలియలిం గొనిపోవుటకు సహింపక
 * యేకాక్షాహిణీబలంబుతోడ సమర సన్నాహంబునం
 గృష్ణుని వెనుదవిలి పోవుచుఁ దన సారథితో నిట్లనియె.

టీ. అని = పలికి, ఇట్లు = ఈవిధము గా, జరాసంధుఁడు, అతనియొద్ద
 రాజులును = అతనికడనున్న నృపాలురును, శిశుపాలుని పరితాపంబున్ = శిశు
 పాలుని విచారమును, నివారించి = తగ్గించి, తమతమభూములకున్ = తమ
 తమ నివాసస్థలములకు, చనిరి = వెళ్ళిరి, శిశుపాలుండును, అనుచర =
 సేవకులతోను, సేనా = బలములతోడను, సమేతుండు + వి = కూడుకొనిన
 వాఁడై, తననగరంబునకున్ = తనపట్టణమునకు, చనియెన్ = పోయెను,
 అంతన్ = అంతట, రుక్మియనువాఁడు, కృష్ణుఁడు, రాక్షసవివాహంబునన్,
 తనచెలియలిన్ = రుక్మిణిని, కొనిపోవుటకున్ = ఎత్తుకొనిపోవుటకు,
 సహింపక = ఓర్వఁజాలక, ఏక + అక్షాహిణీ బలంబుతోడన్ = ఒక అక్షా
 హిణీలెక్కగల సైన్యముతో, సమరసన్నాహంబునన్ = పోరుఁజేయు
 ప్రయత్నముతో, కృష్ణుని వెనుదవిలి = కృష్ణుని వెను వెంటనంటి,
 పోవుచున్ = వెళ్ళుచు, తనసారథితోన్ = తనరథమును నడుపువానితో,
 ఇట్లు అనియెన్ = ఈ ప్రకారము పలికెను.

ఉ. బల్లిదు నన్ను భీష్మజన † పాలకుమారునిఁ జిన్నఁజేసి నా
 చెల్లెలి రుక్మిణిం గొనుచుఁ † జిక్కకనిక్కపు బంటువోలే

* 21870 రథములు, 21870 ఏనుఁగులు, 65610 సుప్తములు,
 109358 కాల్బలముగల సేనకు ఒక అక్షాహిణియని పేరు.

నీ, గొల్లఁడు వోయెడిన్ రథము † కూడఁగఁ దోలుము
తేజతోల్లసద్భల్ల పరంపరన్ మదముఁ † బాపెదఁజూపెద
నా ప్రతాపమున్.

86

టీ. బల్లిదున్ = బలవంతుని, భీష్మజనపాలకుమారునిన్, (అయిన) నన్నున్ = నన్ను, చిన్నన్ + చేసి = చిన్నవానినిఁగాదలఁచి, నాచెల్లెలిన్ = నాసోదరిని, రుక్మిణిన్, కొనుచున్ = వెంటనిడుకొనిపోవుచు, చిక్కక = దొరుకక, నిక్కపుబంటు వోలెన్ = నిజమైనభటునివలె, ఈ గొల్లఁడు = ఈకృష్ణుఁడు, పోయెడిన్ = పోవుచున్నాఁడు, రథమున్ = స్వందనమును, కూడఁగన్ = (అతనిని) కలియునట్లు, తోలుము, తేజిత = పడునుబెట్టఁబడినవియు, ఉల్లసత్ = ఒప్పుచున్నవియు, (అగు) భల్ల పరంపరన్ = ఈఁటె గుంపులచే, మదమున్ = (కృష్ణుని) క్రొవ్వును, పాపెదన్ = నాశనముచేయుదును, నాప్రతాపమున్ = నాశౌర్యమును, చూపెదన్ = అగపఱచెదను.

తా. నన్ను పిల్లవానినిగా నాలోచించి నాచెల్లెలిని కృష్ణుఁడెత్తుకొని పోవుచున్నాడు. నారథమును వేగముగా నడుపుము. వాని గర్వము నణఁచెదను.

వ. అని యిట్లు రుక్మి హరికొలంది యెఱుంగక సారథి నదలించి రథంబుఁగూడం దోలించి గోపాలక! వెన్నముచ్చ! నిమిషమాత్రంబు నిలు నిలుమని తిరస్కరించి బలువింట నారీయెక్కించి మూఁడు వాఁడితూపుల హరి నొప్పించి యిట్లనియె.

టీ. అని, యిట్లు, రుక్మి, హరికొలంది = కృష్ణునిపరాక్రమమును, ఎఱుంగక = తెలియక, సారథిన్ = రథముతోలువానిని, అదలించి = ప్రోత్సహపఱచి, రథంబునన్ = (కృష్ణుని) రథముతో, కూడన్ = కలియు

85. చిక్కక = దొరుకక, చిక్కుకొనక, కృశింపక అనియర్థములు.

నట్లు, తోలించి, గోపాలక = పశువులను గాయువాఁడా! వెన్న
ముచ్చ=వెన్నదొంగ! నిమిషమాత్రంబు = తొప్పపాటుగల కాలము,
నిలునిలుము=నిలువుము నిలువుము, అని, తిరస్కరించి = నిందించి,
బలువింటన్ = తన గొప్పదియైన కౌర్మకము (విల్లు) నందు, నారి =
త్రాటిని, ఎక్కించి=ఎక్కుపెట్టి, మూడు వాఁడి తూపులన్ = పదను
గల మూడుబాణములచేత, హరిన్=కృష్ణుని, నొప్పించి = నొచ్చునట్లు
చేసి, ఇట్లు, అనియెన్ = ఈ విధముగాఁ బలికెను.

సీ. మా సరివాఁడవా ♦ మాపాపఁ గొనిపోవ

నేపాటిగలవాఁడ ♦ వేదివంశ

మొందు జన్మించితి ♦ వెక్కడఁ బెరిగితి

వెయ్యది నడవడి ♦ యెవ్వడెఱుంగు

మానహీనుఁడ వీవు ♦ మర్యాద లెఱుంగవు

మాయఁగైకొని కాని ♦ మలయ రావు

నిజరూపమున శత్రు ♦ నివహంబుపై బోవు

వసుధేశుఁడవుగావు ♦ వావిలేదు

ఆ. కొమ్మనిమ్ము నీవు ♦ గుణరహితుండవు

విడువు విడువ వేని ♦ విలయకాల

శిఖిశిఖాసమాన ♦ శిత శిలీముఖముల

గర్వమెల్లగొందు ♦ గలహమందు.

87

టీ. మాపాపన్ = మారుక్మిణిని, కొనిపోవన్=కొనిపోవుటకు,
మాసరివాఁడవు+అ = మాతో సమానుఁడవా! (కావనుట) ఏపాటి =

87. ఇందు మాసరివాఁడవా, ఏపాటికలవాఁడవు, కులమేది? ఎచ్చట
జన్మించితివి, ఎక్కడ పెరిగితివి, నడవడియెయ్యదియోయెవ్వఁడెఱుంగును,
మానహీనుఁడవు, మర్యాదలెఱుంగవు, మాయగైకొనికానిమలమురావు,

ఏకొలది, కలవాడవు = ఉన్నవాడవు, వంశము = కులము, ఏది = ఎక్కడిది, ఎందున్ = ఎచ్చటను, జన్మించితివి = పుట్టితివి? ఎక్కడన్ పెరిగితివి, నడవడి = ఆచారము, ఎయ్యది = ఎట్టిది, ఎవ్వఁడు, ఎఱుఁగున్ = తెలిసికొనును, ఈవు = నీవు, మానహీనుఁడవు = గౌరవములేనివాడవు, మర్యాదలు, ఎఱుఁగవు, మాయన్ = మోసమును, కైకొని కాని = వహించిన సేకాని, మలయన్ = పోరుటకు, రావు, నిజరూపమునన్ = సహజమైనరూపముచేత, శత్రునివహంబుపైన్ = విరోధిసంఘముమీదికి, పోవు = వెళ్లునట్టి, వసుధేశుఁడవు = భూభర్తవు, కావు, వావి = వరుస, లేదు, కొమ్మన్ = రుక్మిణిని, ఇమ్ము, నీవు, గుణరహితుండవు = గుణము లేనివాడవు, విడువు = (మారుక్మిణిని) విడిచిపెట్టుము, విడువవు + ఏనిన్ = విడిచిపెట్టకపోతివా, విలయకాల = ప్రళయ సమయమందలి, శిఖి = అగ్నులయొక్క, శిఖా = జ్వాలలతో, సమాన = తుల్యమైన, శిత =

నిజరూపమున శత్రునివహంబుపైబోవు వసుధేశుఁడవు కావు, వావి లేదు అని నిందారూపకమైన శబ్దప్రయోగమున భగవంతుఁడగు కృష్ణుని గౌరవమును ఈకవి వ్యక్తపరచుచున్నాఁడు. మాసరివాడవాయనఁగా నీవు మనుష్య మాత్రుఁడవు కావనియు, ఏపాటికలవాడవు అనగా సామ్యము లేని వాడనుట, కులమేదియన స్వయంభువు అనుట, ఎక్కడ జన్మించితివి, ఎక్కడ పెరిగితి వనఁగా, జనన వృద్ధి మరణాదులు లేనివాడనుట. నడవడి యెయ్యదియో యెవ్వఁడెఱుఁగుననఁగా ఎవనికి శక్యము గాని చరిత్ర కలవాడనుట. మానహీనుఁడవనఁగా నింత యంతయును కొలఁత లేనివాడనుట, మర్యాదలెఱుఁగవనఁగా బాలిమేరయెఱుంగని వాడనుట, అనఁగా అంతట నిండియున్న వాడనుట, మర్యాద = పాలిమేరతీరము, కట్టుపాటు, సమ్మానము అని యర్థములు. మాయ గైకొని కాని మలయరావనఁగా = ప్రపంచమును మోహింప జేయు వాడనుట, నిజరూపమున శత్రు నివహంబుపైబోవు వసుధేశుఁడవు కావనగా నవతార పురుషుఁడవనుట, వావి లేదనఁగా నొకనితో బంధుత్వము లేనివాడనుట.

వాడియైన, శిలీముఖములన్ = బాణములచేత, కలహమందున్ = పోరునందు,
గర్వము = మదమును, ఎల్లన్ = అంతయును, కొందున్ = తీసికొందును,
(గర్వమడంచెదననుట).

తా. మాచెల్లెలిని రుక్మిణినితీసికొనిపోవుటకునీ వేమిమాతోసమా
నుడవా? భాగ్యవంతుడవా? మంచివంశమునఁ బుట్టినవాడవా? నీకు
పుట్టినచోటును పెరిగినచోటును గలదా? నీకేమిగౌరవముకలదు? నీవు
మర్యాదయెఱుంగుదువా? మాయచేగాక నిజమయిన మాపముతో శత్రు
వుల నోడింపకలవా? మారుక్మిణిని విడువుము. విడువవేని యుద్ధమున
నీ పొగరడంచెదను.

వ. అని పలికిన సగధకుండు నగి యొక్క బాణంబున వాని
కోదండంబు ఖండించి యాఱుశరంబుల శరీరంబుఁదూఱ
నేసి యెనిమిదవిశిఖంబుల రథ్యంబులంగూల్చిరెండమ్ముల
సారథింజంపి మూఁడువాఁడితూపులఁ గేతనంబుఁ ద్రూంచి
మఱియు నొక్కవిల్లందినం దునిమివెండియునొక్కధనువు
పట్టిన విదళించి క్రమంబునం పరిఘపట్టిన శూల శరాసన
శక్తితోమరంబులు ధరియించినం దునుకలుసేసి క్రమ్మఱ
నాయుధంబు లెన్నియెత్తిననన్నియు శకలంబులుగావించె
నంతట దనివిననక వాఁడు రథంబు డిగ్గి ఖడ్గ హస్తంఁడై
దవానలంబు పయిఁబడు మిడుత చందంబునఁ గదిసిన
ఖడ్గకవచంబులు చూర్ణంబులు సేసి సహింపక మెఱుం

88. ఈ వచనమున బాణము, కోదండము, శరము, విశిఖము,
అమ్ము, తూపు అను బాణ పర్యాయశబ్దములును; ఖండించి, త్రుంచి,
తునిమి, విదళించి, తునుకలుచేసి, శకలంబులుచేసి యను శబ్దప్రయోగ
ములు చక్కఁగా జేసి యుండెను.

గులు సెదర నడిదంబు వెటికి జళిపించి వాని శిరంబు
దెగవ్రేయుదునని గమకించి నడుచుచున్న నడ్డంబువచ్చి
రుక్మిణీదేవి హరి చరణారవిందంబులు పట్టుకొని
యిట్లనియె. 88

టీ. అని పలికినన్ = నుడువఁగా, నగధరుండు = కృష్ణుఁడు, నగి =
నవ్వి, ఒక్క బాణంబునన్ = ఒక శరముచే, వాని కోదండంబున్ =
ఆ రుక్మిణీచాపమును (వింటిని), ఖండించి = తెగఁగొట్టి, ఆఱుశరంబు
లన్ = ఆఱు సాయకములచే, శరీరంబున్ = దేహమును, తూటన్ = చొచ్చు
నట్లు, ఏసి = వైచి, ఎనిమిదిశిఖరంబులన్ = ఎనిమిదిబాణములచేత, రథ్యం
బులన్ = తేరి గుఱుములను, గూల్చి = కూలఁజేసి, రెండమ్మలన్ = రెండు
బాణముల చేత, సారథిన్ = రథముదోలువానిని, చంపి, మూఁడువాఁడి
తూఁపులన్ = మూఁడు పదునుగల బాణములచే, కేతనంబున్ = ధ్వజ
మును, త్రుంచి = ముక్కలుచేసి, మఱియన్ = తిరుగ, ఒకవిల్లు = ఒక
చాపమును (ధనుస్సును), అందినన్ = అందుకొనఁగా, తునిమి = దానిని
ఖండించి, వెండియున్ = మఱల, ఒక్కధనువు, పట్టినన్ = పట్టుకొనఁ
గా, విదళించి = దానినివిరుగఁగొట్టి, క్రమంబునన్ = క్రమముగా, పరిఘ =
ఇనుపకట్ల గుదియలు, పట్టిన = అడ్డకత్తులు, శూల = త్రిశూలములు,
శర = అమ్ములు, అసి = కత్తులును, శక్తి = చిల్లకోలలు, తోమరంబులు =
చిల్లకోలలలోని యాయుధభేదములు, ధరించినన్ = తాల్పఁగా, తను
కలుచేసి = తుండెములుచేసి, క్రమ్మఱన్ = తిరుగ, ఆయుధంబులు = శస్త్రా
స్త్రములు, ఎన్నిఎత్తినన్ = ఎన్నిపూనిన, అన్నియున్ = వానినన్నిఁటిని,
శకంబులు = పరియలు (ముక్కలు), కావించెన్ = చేసెను, అంతటన్ =
అసమయమున, తనివి = తృప్తిని, సనక = వహింపక, వాఁడు = ఆరుక్మి,
రథంబునన్ = రథమునుండి, డిగ్గి = దిగి, ఖడ్గహస్తంజై = కత్తి చేఁబూనిన
వాఁడై, దవానలంబుపై = దావాగ్నిమీఁద, పడు, మిడుత చందంబు
నన్ = పడునట్టి శలభమువలె, కదిసినన్ = చేరఁగా, (కృష్ణునకును
రుక్మిణికిని దవానల శలభములుపమానము.) ఖడ్గకవచంబులు = (రుక్మి

ధరించిన) కత్తిని, కవచమును, చూర్ణంబులు = పొడులు, చేసి, సహిం
పక = ఓర్వక, మెఱుంగులు = తళతళయను కాంతులు, చెదరన్ = చెదిరి
పోవ, అడిదంబు = ఖడ్గమును, వెఱికి = కోశముఁ (ఓఱ) నుండితీసి, జలిపిం
చి = భయము గనురనాడించి, వాని శిరంబు = రుక్మితలను, తెగవేయు
దును = నఱికివై చెదను, అని, గమకించి = యత్నముచేసి, నడచుచున్నన్ =
వెళ్ళుచుండగా, రుక్మిణీదేవి, అడ్డంబువచ్చి, హరిచరణ + అరవిందం
బులు = కృష్ణుని పాదపద్మములను, పట్టుకొని, ఇట్లు, అనియెన్ =
ఈప్రకారముగాఁ బలికెను.

మత్త. నిన్ను నీశ్వర దేవ దేవుని ♦ నిర్ణయింపఁగలేక యో
సన్నతామలకీర్తి శోభిత ♦ సర్వలోక శరణ్య మా
యన్నయాతఁడు నేఁడుచేసె మహాపరాధము నీయెడన్
నన్ను మన్ననఁజేసి కావు మహాధనాధ దయానిధి. 89

టీ. ఓ సన్నత = ఓయోగ్యులచేకొనియాడఁబడిన, అమల = శుభ్ర
మయిన, కీర్తి శోభిత = యశస్సుచేఁబ్రకాశించువాఁడా! ఈశ్వరున్ = ప్రభు
వును, దేవదేవునిన్ = దేవులకుదేవుని, నిన్ను = నిన్ను, నిర్ణయింపఁగలేక =
నీమహత్తు నెఱుంగక, సర్వలోకశరణ్య = సకలభువనములను (ప్రపంచ
ములను పరిపాలించువాఁడా! నీయెడన్ = నీయందు, మాయన్న,
ఈతఁడు = ఇతఁడు, నేఁడు = ఇప్పుడు, మహత్ = ఘనమయిన, అప
రాధము = నేరమును, చేసెన్ = చేసెను, అనాథనాథ = అనాథలను
గాపాడువాఁడా, దయానిధి = కృపకుఁజోటయినవాఁడా! నన్నున్ =
నన్ను, మన్ననచేసి = మన్నించి (గౌరవించి), కావుము = కాపాడుము.

తా. దిక్కుమాలినవారికి దిక్కుయిన కృష్ణా! భగవంతుఁడగు
నీ మాహాత్మ్యము నెఱుంగఁజాలక నీయెడ నాయన్న గొప్ప తప్పిదమును
జేసినాఁడు. నాయందు దయగలవాడవై కాపాడుము.

మత్త. కల్ల లేదని విన్నివించుటఁగాదు ♦ వల్లభయీతనిన్
బ్రల్లదుం దెగఁజూచితేనియు ♦ భాగ్యవంతులమైతి మే

మల్లుడయ్యెముకుందుఁడీశ్వరుఁడంచుమోదితులైనమా
తల్లిదండ్రులు పుత్రశోకము • దాల్చిచిక్కుదు రీశ్వరా!

టీ. ఈశ్వరా = భగవంతుడా! వల్లభ = ప్రాణప్రియుడా!
కల్ల = నేరములేదు, అని = వచించి, విన్నవించుట = మనవిచేయుట,
కాదు, ప్రల్లదున్ = దుర్మార్గుని, ఈతనిన్ = ఈరుక్మిణి, తెగన్ = నఱకుటకు,
చూచితి + ఏనిన్ = ఎంచినచో, ఏము = మేము, భాగ్యవంతులము =
అదృష్టముతోఁగూడిన వాండ్రము, వితిమి, ముకుందుడు = కృష్ణుడు,
ఈశ్వరుడు = దేవుడు, అల్లుడు = జామాత (కూతుమగడు), అయ్యెన్ =
అయ్యెను, అంచున్ = అనుచు, మోదితులు = సంతసించువారు, విన
మాతల్లిదండ్రులు, పుత్రశోకమున్ = కుమారునింగూర్చి వచ్చిన విచారము,
తాల్చి = పూని (వహించి), చిక్కుదురు = శుష్కింతురు (కృశించిపోదురు).

తా. భగవంతుడా! నాథా! నాయగ్రజుని (అన్న) యందు
నేరము లేదనికాదు. ఈ దుర్మార్గుని మీరు చంపినచో దేవుడల్లు
డయ్యెనని సంతోషపడుచుండు నా జననీజనకులు (తల్లిదండ్రులు)
పుత్రశోకమున నవయుదురు.

మ. అనిడగ్గుత్తికతో మహాభయముతో • నాకంపితాంగంబుతో
వినతశ్రాంతముఖంబుతో శ్రుతిచల • ద్వేషకలాపంబుతో
గనుదోయింజడిగొన్న బాష్పములతో • గన్యాలలామంబు
మ్రొక్కిన రుక్మిణి దేగవ్రేయబోక మగిడెం • గృష్ణుండు
రోచిష్టుడై.

91

టీ. అని = ఇట్లని, డగ్గుత్తికతో = గద్దవస్వనముతో, (స్వరముతో)
మహత్ = ఘనమయిన, భయముతో = భీతితో, అకంపిత = మిగుల

90. కల్ల = అసత్యవచనము, తప్పు, మోసము, పరుషవచనము అని యర్థములు.

91. అంగము = ఉ. భ. నే. వి. అందము, విధము, సం. అ. న.
అవయవము, ఉపాయము, దేహము అని యర్థములు.

చలించుచున్న, అంగంబుతోన్ = శరీరముతో, వినత = ఎక్కువ వంగిన
దియును, శ్రాంత = బడలినదియు, అగు, ముఖంబుతోన్ = మోముతో,
శ్రుతిచలత్ = కర్ణముల (చెవుల) నంటి చలించుచున్న (కడలు), వేణీ
కలాపంబుతోన్ = జడయొక్క యలంకారముతో, కనుదోయిన్ = నేత్ర
ద్వయమందు (కన్నులజతయందు), జడికొన్న = వర్షించుచున్న (అనఁగా
గాటుచున్న), బాష్పములతోన్ = కన్నీళ్ళతో, కన్యాలలామంబు =
బాలికలలో శ్రేష్ఠురాలగు, రుక్మిణి, మ్రొక్కిన = వందనముచేయఁగా,
కృష్ణుఁడు, రోచిష్ణుండు + ఐ = వెలుఁగువాఁడై. రుక్మిన్ = రుక్మియను
వానిని, తెగవ్రేయఁబోక = చంపుటమాని, మగిడెన్ = తిరిగెను.

తా. రుక్మిణి భీతితో వణకుచు శ్రీకృష్ణునకు నమస్కరించి వేడు
కొన గృష్ణుండు రుక్మిని జంపక విడిచెను.

వ. ఇట్లు చంపక బావారమ్మని చిరునగవునగుచు వానింబట్టి
బంధించి గడ్డంబును మీసంబును తలయునునొకకత్తివాతి
యమ్మున రేవులువాఁడఁ గొటిగి విరూపిం జేసె నంతట
యదువీరులుపరసై న్యంబులం బాటదోలి తత్సమీపంబు
నకువచ్చి రప్పడు హతప్రాణుఁడై కట్టువడియున్న రుక్మిం
జూచి కరుణఁ జేసి కామపాలుండు వానిబంధంబులు
విడిచి హరి డగ్గటి యిట్లనియె. 92

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, చంపక = ప్రాణములు దీయక, బావా!
(రుక్మిని కృష్ణుఁడు సంబోధించుట) రమ్ము, అని, చిరునగవునగుచు =
మందహాసము (మెల్లనినవ్వు) చేయుచు, వానినిన్ = రుక్మిని, పట్టి =
పట్టుకొని, బంధించి = కట్టి, గడ్డంబును, మీసంబును, తలయును, ఒక

92. ప్రాణములు దీయక, అనునర్థమున “చంపక” యనియు
సంపెగ అర్థముగ చంపక దంత్యతాలవ్య భేదములు వ్రాతలో తెలుప
కున్నను, సమయ మెఱిగి పలుకవలయును.

కత్తివాతి=ఒక ఖడ్గమువంటి వాడిగల, అమ్మనన్=తూపుచేత (బాణము చేత), రేవులు వాటన్ = జాడలగునట్లు, (అనగా నిండుగా గొలుగక యెగుడు దిగుడుగా నసహ్యమగునట్లని భావము.) గొఱిగి=క్షౌరముచేసి, విరూపున్=అసహ్యమగు నాకారముగల వానినిగా, చేసెన్=ఒనర్చెను, అంతట, యదువీరులు=యాదవసేనలోని శౌర్యవంతులు, పరనైన్యంబు లన్=విరోధిబలములను (విరోధిసేనను,) పాటఁదొలి = పాటిపోవునట్లు తఱిమి, తత్=ఆ (శ్రీకృష్ణుని) సమీపంబునకున్=చెంతకు (దగ్గఱకు) వచ్చిరి, అప్పుడు=ఆసమయమున, హతప్రాణుండై = పోయిన ప్రాణమును కలవాడై, (అనగా జచ్చినట్లని భావము) కట్టువడి = బంధింపబడియున్న రుక్మిన్=ఉన్నట్టిరుక్మిని, చూచి=కనుంగొని, కరుణ+చేసి=దయకలవాడై, కామపాలుండు=బలరాముఁడు, వాని=ఆరుక్మియొక్క బంధంబులు=కట్లను, విడిచి=వదలించి (విప్పి), హరిన్=(తమ్ముఁడగు) కృష్ణుని, డగ్గఱి=సమీపించి (చేరి), ఇట్లు, అనియెన్=పలికెను.

క. తల మనక భీష్మనందనుఁ

దలయును మూఁతియును గొలుగఁ ♦ దగవే బంధుం

దలయును మూఁతియు గొలుగుట

తలదరుగుటకంటెఁ దుచ్చు ♦ తరము మహాత్మా. 93.

టీ. మహత్ + ఆత్మా = ఘనమైన స్వభావము గలవాఁడా! (బలరాముఁడు కృష్ణునిసంబోధించుట.) తలము=తొలఁగుము (అనగా బోపామ్మని విడువకయని భావము) అనక=అని చెప్పక, భీష్మనందను=భీష్మరాజు పుత్రుని, తలయును, మూఁతియును, మీసమును, గొలుగన్ = ముండనము (క్షౌరము) సేయఁగా, తగవు+వీ = ధర్మమా (కాదనుట),

93. భార్యయందు దప్పండిన వేటొకవ్రక్కఁ బరుండుట శిక్షయనియు, సేవకునియందు తప్పండిన తలగొఱిగించుట శిక్షయనియు, మిత్రునియందు దప్పండిన మాటలాడకుండుట శిక్షయనియు ధర్మశాస్త్రవచనము. మిత్రులు బంధువులు, నొకగణములోనివారు.

బంధున్ = చుట్టమును, తలయును, మాతీయును, గొలుగుట,
తలన్ + తరుగుటకంటెన్ = శిరస్సును నఱుగుటకన్నను, తుచ్చతరము =
ఎక్కువనీచము.

తా. కృష్ణా! నేరము చేసిన చుట్టమును మందలించి విడిచిపెట్టుట
న్యాయము. వానితో మాటలాడకుండుటయే వానికి శిక్ష. దానినిమాని
తలనఱికిన దానికన్న నీచమగు పని నొనరించి చిన్నబుచ్చితివి.

క. కొందఱు రిపులని యలుగవు

గొందఱు హితులనుచు మేలుఁ ♦ గూర్పవు నిజమీ
వందఱియందును సముఁడవు

పొందఁగ నేలయ్య విషమ ♦ బుద్ధి ననంతా! 94.

టీ. న + అంతా = అనంతా = నాశనములేనివాఁడా, కొందఱు =
కొంతమంది, రిపులు = విరోధులు, అని, అలుఁగవు = కోపమువహింపవు,
కొందఱు = కొంతమంది, హితులు = స్నేహితులు, అనుచున్ = తలఁచుచు,
మేలున్ = మంచిని, గూర్పవు = చేయువు, నిజము = యథార్థము,
(సత్యము) ఈవు = నీవు, అందఱియందును = అహితులయందును హితుల
యందును, సముఁడవు = తుల్యుఁడవు (సమానుఁడవు), విషమబుద్ధికిన్ =
వ్యత్యస్తమైన బుద్ధిని, పొందగన్ = వహింపఁగా, ఏల, ఆయ్య.

తా. కృష్ణా! నీకు, అనిష్టులు నిష్టులు ఒకటియేయైయుండ రుక్మి
యందేల విషమ బుద్ధికలవాఁడవైతివి? ఇది తగదు.

వ. అని వితర్కించిపలికి రుక్మిణీదేవి నుపలక్షించి యిట్లనియె.

టీ. అని వితర్కించి = సంశయించి, పలికి = చెప్పి, రుక్మిణీదేవిన్,
ఉపలక్షించి = పీక్షించి (చూచి), యిట్లు అనియెన్ = ఇట్లుపలికెను.

శా. తోడంబుట్టిన వానిభంగమునకున్ ♦ దుఃఖించిమాకృష్ణునె
గ్గాడంజూడకుమమ్మపూర్వభవ క♦ర్మాధీనమైప్రాణులన్

గీడుకామేలునుజెందు లేదొకడు ♦ శిక్షింపంగ రక్షింప నీ
తోడంబుట్టువుకర్మశేషపరిభూతుండఁ య్యె నే డియ్యెడకా.

టీ. ఆమ్మ=(రుక్మిణి)తల్లీ! తోడబుట్టినవాని భంగమునకున్ =
ఆన్నగారకు రుక్మిణి జరిగిన యవమానమునకు, దుఃఖించి = విచారించి
(ఎడ్చి), మాకృష్ణునిన్, ఎగ్గు=కీడుమాటలు, ఆడన్ = పలుకుటకు. చూడ
కుము=ఎంచుకుము, పూర్వభవ=క్రిందటిజన్మమందలి, కర్మ=కర్మమునకు,
అధీనము + ఐ = సంబంధముకలదియై, కీడున్, మేలును, ప్రాణులన్ =
జంతువులను, చెందున్ = పొందును, శిక్షింపంగన్ = శిక్షించుటకును,
రక్షింపన్ = కాపాడుటకును, ఒకఁడు, లేఁడు, (కర్మవశమున వచ్చును
గాని కీడు మేళ్ళ నెవ్వరునుచేయఁజాలరనుట), నీతోడంబుట్టువు=రుక్మి,
నేఁడు = ఇప్పుడు, ఈ + ఎడన్ = ఈస్థలమందు, (ఇచ్చోట), కర్మ =
తొల్లిచేసిన కర్మముయొక్క, శేష=మిగిలినదానిచే, పరిభూతుండు =
అవమానింపఁబడినవాఁడు, అయ్యెన్ = అయ్యెను.

తా. రుక్మిణీ! నీయన్నపడిన యవమానమునకై విచారము
కలదానవై మాకృష్ణుని నిందింపకుము. కీడుమేళ్లు ప్రాణికోటికికర్మాను
సారములై వచ్చుచుండును. అందువలననే నేఁడు మీయన్న యిగౌర
వమునకుఁ బాత్రుఁడయ్యెను.

క. చంపెడి దోషము కలిగిన

జంపఁజనదు బంధుజనుల ♦ జను విడువంగా

జంపిన దోషము సిద్ధము

చంపఁగ మఱి యేల మున్న ♦ చచ్చినవానికా. 97

టీ. బంధుజనులన్ = చుట్టములను, చంపెడిదోషము కలిగినన్ =
చంపదగినంత నేరమున్నను, చంపన్, చనదు = తగదు, విడువంగాన్ =
విడుచుట, చనున్ = ఒప్పును, చంపినన్, దోషము = దురితము (పాపము),
సిద్ధము = నిశ్చయము, (తప్పక పాపము గలుగును), మున్న + ఆ =

మునుపే, చచ్చినవానిన్ = మృతినొందిన వానిని, మఱి = తిరుగ, చంపను + ఏల = చంపుట ఎందులకు? (చంపఁదగదనుట)

తా. నేరము చేసిన చుట్టమును జంపవలసియున్నను వదలిపెట్టవలెను. తప్పజేసి చచ్చియున్నవానినిఁ దిరుగఁ జంపుటవలన దోషము లభించును.

ఆ. బ్రహ్మచేత భూమి ♦ పతుల కీధర్మంబు

కల్పితంబు రాజ్య ♦ కాంక్షఁజేసి

తోడి చూలునైనఁ ♦ దోడబుట్టినవాఁడు

చంపుచుండుఁ గూర ♦ చరితుఁ డగుచు.

98

టీ. తోడబుట్టినవాఁడు = సహజస్మృఁడు (సోదరుఁడు), రాజ్య కాంక్షన్ + చేసి = రాజ్యమునందుఁగల యాశచే, క్రూరచరితుఁడు = దుష్టచారిత్రము కలవాఁడు, అగుచున్ = అగుచు, తోడిచూలు నైనన్ = తోడబుట్టినవానినైన, చంపుచున్, ఉండున్ = ఉండును, ఈధర్మంబు = ఈన్యాయము, భూమిపతులకున్ = పుడమిపేండ్లకు (రాజులకు), బ్రహ్మచేతన్ = విధిచేత, కల్పితంబు = కల్పింపఁబడినది.

తా. రాజ్యముగోరి యన్నదమ్ములు పోరుట రాజధర్మముగా విధి కల్పించియుండెను.

క. భూమికి ధన ధాన్యములకు

భామలకును మానములకుఁ ♦ బ్రాభవములకుం

గామించి మీఁదుఁ గానక

శ్రీమదమున మానఘనులు ♦ చెనకుదురొరులన్.

టీ. మానఘనులు = గౌరవములచే గొప్పవారు, భూమికిన్ = పుడమికొఱకును (అనఁగా రాజ్యమునకు ననుట), ధన = ద్రవ్యమునకును, ధాన్య = ధాన్యమునకును, భామలకును = స్త్రీలకును, మానములకున్ = మర్యాదలకును, ప్రాభవములకున్ = ప్రభుత్వములకును (దొర

తనములకు), కామించి=కాంక్షించి (కోరి), శ్రీమదమునన్ = ధనమం
 పలి మత్తతచే, మీఁదుఁగానక = పైవచ్చునది చూడక, (అనఁగా మంచి
 చెడ్డలను విచారింపకయని భావము), ఒరులన్ = పరులను (శత్రువులను),
 చెనకుదురు = ఎదిరింతురు.

తా. గౌరవముగల రాజులు రాజ్య ధన ధాన్య శ్రీ గౌరవముల
 కొఱకు విరోధులతో యుద్ధము సేయుదురు.

న. వినుము దేవమాయంజేసి దేహాభిమానులైన మానవు
 లకు బగవాఁడు బంధుం డుదాసీనుం డను భేదంబు
 మోహంబున సిద్ధంబయియుండు జలాదులయందుఁ జంద్ర
 సూర్యాదులును ఘటాదులయందు గగనంబును బెక్కు
 లయి కానఁబడుభంగి దేహధారుల కందఱకు నాత్మ
 యొక్కండయ్యను బెక్కుండై తోచు నాద్యంతంబులును
 గల యీ దేహంబు ద్రవ్య ప్రాణ గుణాత్మకంబయి
 యాత్మయందు నవిద్యచేత గల్పితంబై దేశిని సంసారం
 బునం ద్రిప్పుసూర్యుండు తటస్తుండై యుండ దేశేంద్రి
 యంబులు ప్రకాశమానంబులయిన దృష్టి గూపంబులం
 బోలె నాత్మతటస్థుండై యుండ దేశేంద్రియంబులు ప్రకా
 శమానంబులగు నాత్మకు వేరొక్కటితోడ సంయోగ
 వియోగంబులులేవు; వృద్ధి క్షయంబులును చంద్ర కళ
 లకుం గాని చంద్రునకు లేని కైవడి జన్మనాశంబులు
 దేహంబునకుంగాని యాత్మకుగలుగ నేరవు; చంద్రవోయిన
 వాఁడాత్మను విషయఫలానుభవంబులు సేవించు తెఱం
 గున నెఱుక లేనివాఁడు నిజముగాని యర్థంబునందును
 ననుభవంబు నొందుచుండుఁ గావున.

టీ. వినుము = ఆలకింపుము, దేవమాయంజేసి = భగవంతుని మాయ చేత, దేహ + అభిమానులు = ఒడలియందెక్కువ గౌరవము కలవారు, అయిన = అయినట్టి, మానవులకున్ = మనుజులకు, బగవాడు = విరోధి, బంధుడు = చుట్టము (అనఁగా నిష్టుడనుట), ఉదాసీనుండు = ఏ సంబంధము లేనివాఁడును, అనుభేదంబు = అనునట్టి భేదబుద్ధి, మోహంబునన్ = జ్ఞానము లేమిచేత, సిద్ధంబు + వి = వచ్చినదియై, ఉండన్ = ఉండును, జలాదులయందున్ = ఉదకము మున్నగాగల వానియందు, చంద్ర సూర్య + ఆదులును = చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు మొదలయినవి, ఘట + ఆదులయందున్ = కుండ మున్నగు వానియందు, గగనంబులు = ఆకాశములు, పెక్కులై = అనేకములై, కానంబడు భంగిన్ = అగుపడురీతి, దేహధారులకున్ = దేహము దాల్చిన, అందఱకు = ఎల్ల ప్రాణులకు, ఆత్మ = జీవుండు, ఒక్కండు, అయ్యను, పెక్కుండ్రు + వి = అనేక విధములై, తోచున్ = కాన్పించును, ఆది + అంతంబులు = మొదలును, తుదయు (జననమరణములనుట), కల యీ దేహంబులు = గలిగినట్టి యీ యొడలు, ద్రవ్యప్రాణగుణ ఆత్మకంబువి = పృథివ్యాధి భూతపంచకమును ఇంద్రియములును సత్త్వరజస్తమోగుణంబులును స్వరూపముగా కలదియై, (అనిభూతము, అధ్యాత్మము, అధిదైవము, అనురూపములుకలదియై యనిభావము) ఆత్మయందునన్ = జీవునితో, అవిద్యచేతన్ = అజ్ఞానముచే (జ్ఞానములేమిచే), కల్పితంబై = కల్పింపఁ బడినదైన, దేహిని = ప్రాణిని, సంసారంబునన్ = అజవంజనంబున, (అనఁగా దారాపుత్రులు, భనధాన్యాది కాంక్షుగల భవబంధమునందనుట) త్రిష్వక్ = తిరుగ జేయును, సూర్యుండు = భాస్కరుఁడు, తటస్థుండు = ఉదాసీనుఁడు, వి, ఉండన్ = ఉండగా, ప్రకాశ మానంబులు = వెలుగొందునవి, అయినదృష్టి రూపంబులుంబోలెన్ = అయినట్టి నేత్రములు, ఆకారము, మున్నగునవివలె, ఆత్మ = జీవుఁడు, తటస్థుడై = ఉదాసీనుడై, ఉండన్ = ఉండగా, దేహ + ఇంద్రియంబులు = ఒడలు, నింద్రియములును, ప్రకాశ మానంబులు = వెలుగుచున్నవి, అగున్ = అగును,

(ఉపమాలంకారము) ఆత్మకున్ = జీవునకు, వేటొక్కటి తోడన్ = ఇంకొక వస్తువుతో, సంయోగ వియోగంబులు = కలియుట, యెడ జాయుట, లేవు, వృద్ధిక్షయంబులు = ఎక్కువతక్కువలు, చంద్రకళలకుం గాని = చంద్రుని కళలకే తక్కు, చంద్రునికి లేనికై వడిన్ = శశి లేనియట్లు, జన్మనాశనంబులు = పుట్టుకయుఁ జావును, దేహంబునకుం గాని = ఒడలికి తప్ప, ఆత్మకున్ = జీవునికి, కలుగ నేరవు, (అమావాస్యనాడు చంద్రకళలన్నియు నశించినను చంద్రుఁడు సూర్య గతుఁడై యుండునని శాస్త్రము), నిద్రపోయినవాఁడు = నిద్రించువాఁడు, ఆత్మమ = చిత్తమునందు, విషయ ఫల + అనుభవంబు = విషయ సుఖములను, వానివలనఁ గలుగు సుఖదుఃఖ ఫలానుభవములను, నేవించు తెఱంగునన్ = భజించురీతిని (అనుభవించునట్లు), ఎఱుక లేనివాఁడు = జ్ఞానహీనుఁడు (అజ్ఞాని), నిజము కాని అర్థంబునందున్ = సత్యము కాని యీ సంసారమునందు, అనుభవంబు = సంబంధము, ఒందుచు = పొందుచు, ఉండున్, కావునన్ = కాన.

క. అజ్ఞానజమగు శోకము

విజ్ఞాన విలోకనమున † విడువుము నీకుం

బ్రజ్ఞావతికిం దగు నే

యజ్ఞానులభంగి వగవ † సంభోజముఖి.

101

టీ. అంభోజముఖి = పద్మములవంటి వదనముగల (మోముగల) రుక్మిణీ! అజ్ఞానము = జ్ఞానము లేమిచేఁ గలిగినది, అగు శోకమున్ = అయిన విచారమును, విజ్ఞానవిలోకనమునన్ = జ్ఞానముతోఁగూడిన చూపుచే. విడువుము = విడిచిపెట్టుము (వదలుము), బ్రజ్ఞావతికిన్ = బుద్ధిగల దానికి, నీకున్, అజ్ఞానులభంగిన్ = జ్ఞానహీనులబోలె. వగవన్ = దుంభింపఁగా, తగును + ఏ = తగునా ! (తగదనుట),

తా. బుద్ధిమంతురాలవగు, నీవు బుద్ధిలేని వారివలె విచారించుట మంచిదికాదు. కావున విచారముడుగుము.

వ. ఇట్లు బలభద్రునిచేతఁ దెలుపఁబడి రుక్మిణీ దేవి దుఃఖంబు
మానియుండెనట రుక్మియనువాఁడును బ్రాణావశిష్టుండై
విడువఁబడి తన విరూపభావంబునకు నెరియుచు హరిని
గెలిచికాని కుండినపురంబు సొరనని ప్రతిజ్ఞ నేసి తత్పుర
సమీపంబున నుండె నవ్విధంబున, 102

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, బలభద్రునిచేతన్ = బలరామునిచే,
తెలుపఁబడి = తెలియఁజేయబడి, రుక్మిణీదేవి, దుఃఖంబున్ = విచారమును,
మాని = వదలి, ఉండెన్ = ఉండెను, అటన్ = అక్కడ, రుక్మియను
వాఁడును, ప్రాణ+అవశిష్టుండు+ఐ = జీవములు మాత్రము మిగిలిన
వాఁడై, తన = తనయొక్క, విరూపభావంబునకున్ = అసహ్యముగు
నాకారముతో నుండుటకు, ఎరియుచున్ = తపించుచు (దుఃఖించుచు),
హరిన్ = కృష్ణుని, గెలిచికాని - జయింపకుండ, కుండినపురంబు, చొరను =
ప్రవేశింపను (వెళ్ళును), అని, ప్రతిజ్ఞ = శపథంబును, చేసి = ఒనరించి,
తత్+ఆ పురసమీపంబునన్ = కుండినపురము చేరువను, ఉండెన్ =
ఉండెను, ఈ+విధంబునన్ = ఈరీతిగా (ఈప్రకారము).

క. రాజీవలోచనుఁడు హరి

రాజసమూహముల గెలిచి † రాజస మొప్పన్

రాజిత యగు తన పురికిని

రాజాననఁ దెచ్చె బంధు † రాజి నుతింపన్. 103

టీ. రాజీవలోచనుఁడు = పద్మములవంటి నేత్రములు గలవాఁడు,
హరి = కృష్ణుఁడు, రాజసమూహములన్ = నృపాలుర సముదాయమును,
గెలిచి = జయించి, రాజసము = ప్రాభవము (ప్రభుత్వము), ఒప్పన్ =
ఒప్పుచుండఁగా, రాజిత = ప్రకాశించుచున్న, అగు తనపురికిన్ =
అయిన తననగరమునకు (ద్వారకాపట్టణమునకు), రాజ+ఆననన్ =
చంద్రునివంటి ముఖముగల రుక్మిణిని, బంధురాజి = చుట్టములగుంపు,

నుతింపన్ = స్తోత్రము చేయఁగా (కొనియాడఁగా), తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను.

తా. కృష్ణుఁడు వైరి నృపాతురను జయించి తనవారికి సంతస మగునట్లు రుక్మిణిని, ద్వారకాపురమునకుఁ దీసికొనివచ్చెను.

వ. అంత నయ్యాదవేంద్రుని నగరంబు సమారబ్ధ వివాహ కృత్యంబున బ్రవర్తమాన¹ గీతవాద్య నృత్యంబును బ్రతి గృహాలంకృతాశేష నరనారీవర్గంబును బరిణయ మహోత్సవ సమాహూయమాన మహీపాల గజఘటాగండ మండల దాన సలిలధారాసిక్త రాజమార్గంబును బ్రతి ద్వార మంగళాచార సంఘటితక్రముక కదళికా కర్పూర కుంకుమాగరు ధూపదీప పరిపూర్ణ కుంభమును విభూషిత సకల గృహవేదికా కవాటగేహళీ స్తంభంబును విచిత్ర కుసుమాంబర రత్నతోరణ విరాజితంబును సముద్ధూత కేతన విభ్రాజితంబు నై యండె నయ్యవసరంబున, 104

టీ. అంతన్ = అంతట, ఆ + యాదవేంద్రుని నగరంబు = ఆ యదూత్తముఁడగుకృష్ణునిపురము, సమారబ్ధ=ప్రారంభింపఁబడిన, వివాహ కృత్యంబును = వివాహకార్యమును (పెండ్లి పనులు) కలదియు, ప్రవర్తమాన=జరుగుచున్న, గీతవాద్య నృత్యంబును=సంగీతము, వాద్యములు, నాట్యములు గలదియును, ప్రతిగృహ=అన్ని యిండ్లయందును, అలంకృత=అలంకారముచేయఁబడిన, అశేష=ఎల్ల, నర=పురుషులయు, నారీ=సుందరీమణులయు, వర్గంబును = సముదాయము కలదియును, పరిణయ = పెండ్లియనెడి, మహత్ = ఘనమైన, ఉత్సవ = పర్వము (పండుగు) కొఱు, సమాహూయమాన=ఆహ్వానింపఁబడిన (పిలువఁబడిన), మహీపాల = భూభర్తలయొక్క (రాజులయొక్క), గజ =

104. తోరణము, తోరణ అని రెండు ప్రయోగములును గలవు.

ద్విజము (వీనుఁగు) లయొక్క, ఘటా = సమాహము (గుంపు)లయొక్క, గండ = చెక్కిళ్ళయొక్క, మండల = ప్రదేశములయొక్క, (స్థలములయొక్క), దానసలిల = మదజలముయొక్క, ధారా = ప్రవాహము (చాలు) చేత, సిక్త = తడుసఁబడిన, రాజమార్గంబును = రాజవీధులు కలదియు, ప్రతిద్వార = అన్నివాకిళ్ళయందును, మంగళ = జయము కొఱకును, ఆచార = పద్ధతులచే (ఏర్పాటుచే), సంఘటిత = కూర్వఁబడిన, క్రముక = పోక చెట్లును, కనళికా = అరఁటిచెట్లును, కర్పూర = కప్పరమును, కుంకుమ = కుంకుమయును, అగరు = అగరువత్తులయొక్కయు, ధూప = పొగయును, దీప = దీపములును, పరిపూర్ణకుంభమును = జలముచేనింపిన కుండలుకలదియును, విభూషిత = అలంకరింపఁబడిన, సకల = సమస్తములయిన, గృహ = మందిరముల (ఇండ్ల) యొక్క, వేదికా = తిన్నెలును, కవాట = తలుపులు, గేహళీ = గడపలును, స్తంభమును = కంభములు కలదియును, విచిత్ర = అనేకరీతులగు, కుసుమ = పుష్పములచేత, అంబర = వసనముల (బట్టల చేతను), రత్న = మణులయొక్క, తోరణ = తోరణములచేతను (సరములచేతను), విరాజితంబును = ప్రకాశించు చున్నదియు, సముద్ధాత = మీఁది కెగురఁగొట్టబడిన, కేతన = ధ్వజములచే (ఁజెక్కిములచే), విభ్రాజితంబును = మిగులప్రకాశించుచున్నదియునై, ఉండెన్ = ఉండెను, ఆ + అవసరంబునన్ = ఆసమయమున.

మ, ద్రువకీర్తిహరి పెండ్లియాడెనిజచేఁ తోహరినిన్ మానవై
భవగాంభీర్యవిహారిణిన్ నిఖిలసంపత్కారిణిన్ సాధుబాం
ధవసత్కారిణిఁ బుణ్యచారిణిమహాదారిద్ర్య సంహారిణిఁ
సువిభూషాంబరధారిణిన్ గుణవతీఁ మాడఁమణిన్ రుక్మిణిన్.

105. మొదట రాక్షసవివాహమునఁ బరిగ్రహించి పాణిగ్రహణోత్సవము జరిపినను, వివాహాచారమును సర్వజన సంతోషార్థముమఱల నింటికివచ్చి యుత్సవమునకై చేసినారని తాత్పర్యము.

టీ. హరి = కృష్ణుడు. ధ్రువకీర్తిన్ = నిశ్చలమైన యశస్సుగల దానిని, నిజచేతః + హరిణిన్ = తన చిత్తమును హరించుదానిని (అనఁగా మనోహరిణీయని), మాన = గౌరవముచేతను, వైభవ = విశ్వరూపుచేతను, గాంభీర్య = గంభీరత్వముచేతను, విహరిణిన్ = విహరించుదానిని, నిఖిల సంపత్తు = సకలభాగ్యములు, కారిణిన్ = కలిగించుదానిని, సాధు = సత్పురుషులను, బాంధవ = చుట్టములను, సత్కారిణిన్ = గౌరవించుదానిని, పుణ్యచారిణిన్ = పుణ్యకార్యములు చేయుదానిని, సువిభూషాంబరధారిణిన్ = మంచియలంకారములగు వస్త్రములను దాల్చుదానిని, గుణవతీచూడామణిన్ = గుణవంతురాండ్రగు స్త్రీలకు శిరోరత్నమయినదానిని, రుక్మిణిన్ = రుక్మిణీదేవిని, పెండ్లియాడెన్ = వివాహము చేసికొనెను.

తా. భాగ్యవంతురాలగు రుక్మిణిని కృష్ణుడు పెండ్లియాడెను.

క. సతులుం దారును బారులు

హితమతిఁ గానుకలు దెచ్చి ♦ యిచ్చిరి కరుణో

న్నతవర్ధిష్టులకును మా

నితరోచిష్టులకు రుక్మి ♦ ణీ కృష్ణులకున్. 106

టీ. సతులన్ = ఉవిదలును (స్త్రీలును), తారును = తామును, పారులు = పట్టణప్రజలు, హితమతిన్ = ఇష్టమయినబుద్ధితోను, కానుకలు = కట్నములను, కరుణ = కృపచే, ఉన్నత = అధికమైన, వర్ధిష్టులకున్ = వృద్ధిగలవారికి, మానిత = గౌరవింపఁబడిన, రోచిష్టులకు = కాంతిగలవారికి, రుక్మిణీకృష్ణులకున్ = రుక్మిణీదేవికిని, కృష్ణమూర్తికిని తెచ్చిఇచ్చిరి.

తా. ద్వారకా పురజను లందఱును రుక్మిణికి, కృష్ణునకును కానుకలు దెచ్చి యొసంగిరి.

క. హరిపెండ్లికిఁ గై కేయక

కురుస్సంజయ యదువిదర్భ ♦ కుంతి నరేంద్రుల్.

పరమానందము బొందిరి

ధరణీశులలోన గాఢ ♦ తాత్పర్యమునన్. 107

టీ. హరిపెండ్లికిన్ = కృష్ణుని వివాహమువలన, కై కేయక, కురు, సృంజయ, యదు, వివర్భ, కుంతి, నర + ఇంద్రుల్ = ఈదేశపురాజేంద్రులు, ధరణీశులలోనన్ = రాజులలో, గాఢ = ఎక్కువయిన, తాత్పర్యమునన్ = అభిప్రాయముతో (అనఁగా స్నేహబుద్ధితో), పరమ + అనందమున్ = ఎక్కువయిన సంతసమును, పొందిరి = చెందిరి.

తా. అనేక దేశాధీశ్వరులు శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణిం పెండ్లియాడె నని యానందించిరి.

క. హరి యీ తెఱఁగున రుక్మిణి

నరుదుగఁ గొనివచ్చి పెండ్లి ♦ యాడుటవిని దు

ష్కరకృత్య మనుచు వెఱఁగం

దిరి రాజులు రాజసుతులు ♦ దిక్కుల నెల్లన్. 108

టీ. హరి = కృష్ణుఁడు, ఈ తెఱఁగునన్ = ఈవిధముగా, రుక్మిణిన్ = రుక్మిణీదేవిని, అరుదుగన్ = ఆశ్చర్యముగా (వింతగా), కొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, పెండ్లియాడుటన్ = వివాహము చేసికొనిన విషయమును, విని = ఆలించి, దిక్కులన్ + ఎల్లన్ = సకలదిశలయందును (అన్నిదిక్కులయందు), రాజులు, రాజసుతులు = రాజకుమారులు, దుష్కరకృత్యము = చేయశక్యముగానిపని, అనుచున్ = అంచు, వెఱఁగు = విస్మయమును (ఆశ్చర్యమును), అందిరి = చెందిరి.

తా. కృష్ణుఁ డీవిధముగా రుక్మిణీదేవిం గొనితెచ్చి పెండ్లియాడుట ఘనమైనకార్యచనియు, నొరులకు సాధ్యమయినదికాదనియు సకల దిక్కులంగల రాజులు, రాజకుమారులును ఆశ్చర్యమును వహించిరి.

ఆ. అనఘ యాదిలక్ష్మి ♦ యైన రుక్మిణితోడఁ

గ్గిడ నలుపుచున్న ♦ కృష్ణుఁజూచి

పట్టణంబులోని † ప్రజలు లుల్లసిల్లిరి

ప్రీతులగుచు ముక్త † భీతులగుచు.

109

టీ. అనఘ = అఘము లేనివాఁడా (అనగా బాపరహితుఁడా యనుట), న + అఘ = అనఘ, (ఇది పరీక్షిన్మహారాజు సంబోధనము) ఆది
లక్ష్మీ = పూర్వము లక్ష్మీదేవి, ఐన రుక్మిణితోడన్ = అయినట్టి రుక్మిణితోఁ
గూడ, క్రీడ = విహారము, సలుపుచు + ఉన్నకృష్ణునిన్ = చేయు కృష్ణుని,
చూచి = వీక్షించి, పట్టణంబులోని ప్రజలు = పురములోని జనులు,
ప్రీతులు = ప్రేమగలవారు, అగుచున్, ముక్త = వదలఁబడిన, భీతులు =
భయముగలవారు, అగుచున్, ఉల్లసిల్లిరి = సంతోషమును జెందిరి.

తా. ఆదిలక్ష్మీయగు రుక్మిణితో భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు
క్రీడించు చుండుటం గాంచి యప్పరిం గల జనులు భయములేనివారై
యానందించిరి.

వ. అని యిట్లు చెప్పి.

110

టీ. అనియిట్లు = ఈ ప్రకారము, చెప్పి.

క. కువలయ రక్షాతత్పర

కువలయదళ నీలవర్ణ † కోమల దేహః

కువలయనాథ శిరోమణి

కువలయజనవినుత మిగుల † గుణసంఘాతా, 111

109. పరీక్షిత్తు = అభిమన్యుని కొడుకు, తల్లిఉత్తర, కొడుకు జనమే
జయుఁడు, శమీకుని కొడుకు శృంగి యనువాఁడు తన తండ్రిమెడను
చచ్చినపామును వైచిపోయెనను మాటవిని అదిమొదలు ఏడఁ దినముల
లోపల నీ పరీక్షిత్తు తక్షకసర్పముచేఁ గఱవఁబడి చచ్చుంగాక యని
శపించెను. ఆవృత్తాంత మీరాజు విని విరక్తుడై శుకమహర్షివలన భాగ
వతకథనువిని, ఆయేడవ నాఁడు తక్షకుఁడు వచ్చి కఱవఁగా మృతుడై
ముక్తి నొందెను.

టీ. కువలయ = పుడమిని (భూమిని), రక్షా = కాపాడుటయందు,
తత్పర = ప్రేమగలవాఁడా, కువలయదళ = కలువరేఖలంబోలె, నీలవర్ణ =
నల్లని చాయగల, కోమలదేహ = మనోహరమైన యొడలుకలవాఁడా,
కువలయనాథ = భూనాయకుల (రాజుల)కు, శిరోమణి = శిరోరత్నము
వంటివాఁడా, కువలయ = భూవలయమునందలి, జన = ప్రజలచేత,
వినుత = సుతింప బడిన, విమల = నిర్మలమైన, గుణ = మంచి గుణముల
యొక్క, సంఘాతా = సముదాయము కలవాఁడా!

తా. మిక్కిలి యాసక్తితోఁ బుడమిని రక్షించువాఁడా! సుకు
మారమగు నీలవర్ణపు శరీరముగలవాఁడా! రాజోత్తమా! సర్వజనులచే
బొగడఁదగిన మంచి గుణసంపత్తికలవాఁడా! శ్రీరామచంద్రా! (అని
కృతినాథుని సంబోధనము).

మాలిని. సరసిజనిభహస్తా † సర్వలోక ప్రశస్తా!

నిరుపమ శుభమూర్తి † నిర్మలారూఢకీర్తి

పరహృదయ విదారి † భక్తలోకోపకారి

గురుబుధజనతోషి † ఘోరదైత్యేయశోషి.

టీ. సరసిజనిభ = పద్మములతో సమానమైన, హస్తా = కరములు
గలవాఁడా, సర్వలోక ప్రశస్తా = సకల లోకములయందు ఖ్యాతిని
జేందినవాఁడా, నిరుపమశుభమూర్తి = సాటిలేనట్టియు, శుభప్రదమునగు
శరీరముకలవాఁడా, నిర్మల + అరూఢకీర్తి = కలుషరహితమైన
(దోషములేని) బ్రహ్మాతికెక్కిన యశస్సు కలవాఁడా, పరహృదయ =
విరోధుల గుండెలను, విదారి = చించువాఁడా, భక్తలోక + ఉపకారి =
భక్తజన సముదాయమునకు మేలును జేయువాఁడా, గురుబుధజనతోషి =
గురువులను విద్వాంసులను ఆనందపఱచువాఁడా, ఘోరదైత్యేయ =
భయంబును గలుగ జేయు రాక్షసులను, శోషి = నాశనము చేయువాఁడా
(కృతీశ్వరుఁడా అని సంబోధనము.)

గద్యము. ఇది శ్రీపరమేశ్వర కరుణాకలిత కవితావిచిత్ర
 కేసన మంత్రిపుత్ర సహజ పాండిత్య పోతనామాత్య
 ప్రణీతంబైన శ్రీమహాభాగవతం బను పురాణమునందు
 రుక్మిణీ జననంబును రుక్మిణీ సందేశంబును వాసుదేవా
 గమనంబును రుక్మిణీ గ్రహణంబును రాజలోక పలాయ
 నంబును రుక్మిణునువాని భంగంబును రుక్మిణీ కల్యా
 ãణంబును అను కథలుగల దశమస్కంధంబు నందుఁ
 బూర్వభాగము సమాప్తము.

టీ. శ్రీ=శుభ ప్రదఁడైన, పరమేశ్వర = భగవంతుని, కరుణా =
 కృపచే, కలిత=పొందఁబడిన, కవితావిచిత్ర = కవిత్వముయొక్క విచి
 త్రము కలవాఁడును, కేసన మంత్రిపుత్ర = కేసనామాత్యుని సుతుం
 డును, సహజ పాండిత్య=స్వభావముచేఁ గలిగిన పాండిత్యము గలవాఁ
 డును, (అయిన) పోతనామాత్య ప్రణీతంబు = పోతనమంత్రిచేఁ
 జేయఁబడినది, ఐన, శ్రీమహా భాగవతంబు అను మహాపురాణమునందు,
 రుక్మిణీజననంబును = రుక్మిణి పుట్టుకయు, రుక్మిణీసందేశంబును =
 రుక్మిణి వృత్తాంతమును, వాసుదేవ + ఆగమనంబును = కృష్ణునివచ్చు
 టయు, రుక్మిణీ గ్రహణంబును = రుక్మిణి నెత్తుకొనిపోవుటయు,
 రాజలోక పలాయనంబును = రాజులెల్లరుం బాటిపోవుటయు, రుక్మిణును
 వాని భంగంబును, రుక్మిణి కల్యాణంబును, అను కథలు గల
 దశమస్కంధంబునందుఁ బూర్వభాగము సమాప్తము.

సంపూర్ణము.